

# Femení plural

Les dones a l'economia cooperativa

Elba Mansilla - Joana G. Grenzner - Sílvia Alberich



**Diputació  
Barcelona**



# **Femení plural**

Les dones a l'economia cooperativa

Elba Mansilla - Joana G. Grenzner - Sílvia Alberich



**Diputació  
Barcelona**

Primera edició, Diputació de Barcelona  
Desembre de 2014  
Maquetació i producció: Anglofort, S.A.

# Índex

<b>Part 1. Objectius, marc teòric i conceptual, metodologia</b> .....	9
1. Introducció .....	10
2. Objectius de la recerca .....	10
3. Marc teòric i conceptual .....	10
3.1 Crítica i aportacions feministes a l'economia .....	10
3.1.1 La divisió sexual del treball com a element funcional i constitutiu del sistema capitalista .....	10
3.1.2 Dones al mercat de treball: desiguals i discriminades al model androcèntric del proveïdor .....	11
3.1.3 Treball domèstic, reproductiu i de cura: la base oculta i menystinguda de l'economia .....	13
3.1.4 Una triple crisi: econòmica, de cura i de sostenibilitat .....	14
3.1.5 Una solució, el canvi de paradigma des de la justícia social i de gènere: posar la vida al centre .....	15
3.2 Empreses socials i cooperatives: una nova cultura de treball centrada en les persones .....	16
3.2.1 Cooperatives impulsades per dones: llibertat femenina construint un projecte autònom .....	18
4. Metodologia .....	20
4.1 Selecció del corpus i justificació .....	20
4.2 Metodologia de recerca i anàlisi .....	22
4.3 Coneixement situat .....	23
<b>Part 2. Resultats de la recerca</b> .....	25
1. Equitat de gènere i cooperatives .....	26
1.1 Anàlisi de dades .....	26
1.1.1 Segregació horitzontal, segregació vertical i sostre de vidre a l'economia cooperativa? .....	27
1.2 Models cooperatius .....	34
1.2.1 Model econòmic, de creixement i arrelament territorial .....	35
1.2.2 Democràcia interna, lideratge i autogestió .....	38
1.2.3 Suport mutu, estratègies col·lectives i riscos compartits .....	40
1.2.4 Models cooperatius i equitat de gènere .....	41
2. Cooperatives i cures: teoria i pràctica per sostenir la vida .....	43
2.1. Les nocions .....	43

2.2	Les mesures . . . . .	45
2.2.1	De conciliació en el sentit tradicional. . . . .	45
2.2.2	De cures orientades al grup. . . . .	47
2.3	Víncle orgànic treball-vida. . . . .	49
2.4	Reptes i topalls . . . . .	51
3.	Cooperatives de dones, cooperatives feministes i feminisme a l'economia social i cooperativa. . . . .	52
3.1	Creació de cooperatives, estructures i associacions de dones al món cooperatiu i de l'economia social . . . . .	53
3.1.1	Cooperatives de dones: eines d'apoderament, horitzontalitat, articulació i canvi . . . . .	53
3.2	El gènere més enllà de les dones: ampliar la mirada per transversalitzar la perspectiva de gènere. . . . .	58
3.3	Estratègies d'incidència al món de l'economia social. . . . .	60
3.3.1	Una <i>habitació pròpia</i> comuna dins el món de l'economia social i el cooperativisme . . . . .	60
3.3.2	Aliances amb dones i homes afins i un cabàs de pedagogia: eines per desmuntar el patriarcat capitalista. . . . .	61
3.3.3	Incidència política i articulació amb les administracions: divulgar, formar i fer pressió per aconseguir canvis socials i legals. . . . .	61
3.3.4	Articulació conjunta per enfrontar-se al mercat. . . . .	63
3.4	Llença't, que hi ha xarxa!: estratègies d'accés al crèdit i de sosteniment de les cooperativistes en cooperatives de dones o mixtes en temps de crisi sistèmica . . . . .	63
4.	Cooperatives i aliances: estratègies per a la transformació social . . . . .	67
4.1	Principi d'intercooperació . . . . .	67
4.1.1	Moviment social com a arrel del projecte . . . . .	67
4.1.2	Comunicar cooperació, visibilitzar les dones . . . . .	69
4.1.3	La xarxa com a canal d'ajuda mútua . . . . .	71
4.1.4	El sentiment de pertinença a un sector . . . . .	71
4.1.5	Convertir la xarxa en una cooperativa . . . . .	72
4.2	Principi d'aprenentatge social. . . . .	73
4.3	Principi d'arrelament al territori i interès per la comunitat. . . . .	74
5.	Conclusions . . . . .	75
	Taula 1. Informació a analitzar . . . . .	22
	Taula 2. Presència de dones a l'economia solidària . . . . .	34
	Taula 3. Demanda de finançament a Coop57. . . . .	66
	Gràfic 1. Cooperatives per sectors econòmics (Catalunya, 2012) . . . . .	26
	Gràfic 2. Dones a les cooperatives . . . . .	27
	Gràfic 3. Cooperatives no mixtes segons mida . . . . .	28
	Gràfic 4. Cooperatives feminitzades segons la mida . . . . .	28
	Gràfic 5. Cooperatives del sector agrari . . . . .	29
	Gràfic 6. Cooperatives d'atenció a les persones . . . . .	29

Gràfic 7. Cooperatives de comerç . . . . .	30
Gràfic 8. Cooperatives de construcció . . . . .	30
Gràfic 9. Cooperatives de cultura . . . . .	31
Gràfic 10. Cooperatives d'educació i de formació . . . . .	31
Gràfic 11. Cooperatives d'indústria. . . . .	32
Gràfic 12. Cooperatives de mecànica i reparació. . . . .	32
Gràfic 13. Cooperatives de serveis a empreses i particulars . . . . .	33
Gràfic 14. Cooperatives de transports . . . . .	34





# Part 1. Objectius, marc teòric i conceptual, metodologia

## 1. Introducció

**La nostra recerca vol aproximar-se a la situació de les dones a l'economia social i les relacions de gènere a les cooperatives de treball mixtes** a partir d'una mostra reduïda i seleccionada per l'equip de treball que comprèn diverses cooperatives de la província de Barcelona, en concret del Maresme i el Baix Llobregat. Posarem especial atenció a les cooperatives que estan integrades a la Xarxa d'Economia Solidària (XES) i, més concretament, a les que participen en el Balanç Social.

**La nostra hipòtesi de partida és que les estructures organitzatives de l'economia social afavoreixen el desenvolupament professional i econòmic de les dones en igualtat de condicions.** Per això, volem comprovar si els factors que dificulten la participació de les dones en el mercat de treball i que contribueixen a la desigualtat de gènere varien en aquest sector econòmic.

Per assolir aquest objectiu, en primer lloc, **partim del marc teòric i conceptual que ofereix l'economia feminista**, que des dels anys 70 del s. xx assenyala la complementarietat i les contradiccions entre el mercat de treball productiu assalariat (l'anomenada economia real) i el treball reproductiu, domèstic i de cura, així com l'agricultura de subsistència (tasques invisibilitzades i majoritàriament realitzades per dones), com a conseqüència de la divisió sexual del treball. L'economia feminista formula propostes teòriques i pràctiques per donar visibilitat a aquestes tasques i reorganitzar l'economia, la política i la societat posant el sosteniment de la vida al centre.

En segon lloc, la nostra investigació parteix també de **l'economia social i solidària**. Aquesta economia té el seu origen en el moviment obrer del darrer terç del segle XIX i es fonamenta en els valors i principis de la democràcia econòmica i en la pràctica d'un model horitzontal d'organització de la producció i la gestió —que situa a les persones en el centre de l'activitat— per avançar cap a una societat on s'eliminin les desigualtats de classe derivades de la divisió social del treball.

Per acabar, apliquem també la perspectiva de **l'ecologia social**, una anàlisi que assenyala la no-sostenibilitat del sistema econòmic capitalista, que està basat en l'explotació dels ecosistemes naturals i dels recursos del planeta fins al seu esgotament i en l'alteració dels cicles naturals, i que posa en perill la supervivència del mateix planeta i de totes les espècies que hi viuen. L'ecologia social proposa una reorganització de la producció, la distribució, la comercialització i el consum dels aliments i dels recursos tecnològics i energètics que permeti

el sosteniment de la vida humana i del planeta per a les generacions presents i futures. Per tant, ens acostarem a la realitat de cooperatives que s'alineen amb aquests principis.

L'equip de la recerca l'integrem dones vinculades al món del cooperativisme, de l'economia social i solidària i del moviment feminista. Per tant, abordem aquesta recerca des d'un posicionament situat en la línia de treball que plantegen Donna Haraway i altres autores de l'**epistemologia feminista**, que atorguen valor a l'experiència de les dones, descarten la neutralitat i objectivitat del coneixement científic i reivindiquen la producció de coneixement des dels mateixos subjectes que protagonitzen l'experiència investigada.

## 2. Objectius de la recerca

*Femení plural, les dones a l'economia cooperativa* té com a objectiu general aproximar-se a les cooperatives formades per dones i impulsar la presència i visibilitat tant d'aquestes entitats com la de les dones que en formen part en la societat en general, a més de promocionar-ne els valors associats a l'economia social i solidària com a camí cap a l'emancipació i la democràcia econòmiques.

Més específicament, destaquem els propòsits següents:

- a) Conèixer les experiències concretes i actuals de les cooperatives de dones.
- b) Recerca i l'anàlisi dels diferents projectes, estudi de les seves característiques fent un diagnòstic de la seva realitat i raó d'ésser amb l'objectiu de detectar quines necessitats i carències tenen i quins són els seus punts forts i febles. D'aquesta manera es pot saber en quins punt cal incidir i quins aspectes cal potenciar.
- c) Conèixer la situació de les dones en els projectes cooperatius vinculats a la Xarxa d'Economia Solidària que hagin participat prèviament en el Balanç Social que l'entitat realitza anualment i donar-hi visibilitat.
- d) Diagnosticar, amb perspectiva de gènere, el paper de les dones en les cooperatives mixtes de l'àmbit de Barcelona, així com la seva situació i condicions laborals.
- e) Un cop finalitzat el treball de camp, crear un punt de trobada i de relació de les experiències investigades amb el moviment feminista i cooperatiu mitjançant una jornada temàtica en què donem a conèixer els resultats de la recerca i portem a terme accions —en format de conferències i tallers— relacionades amb les necessitats detectades durant la investigació.

## 3. Marc teòric i conceptual

### 3.1 Crítica i aportacions feministes a l'economia

#### 3.1.1 La divisió sexual del treball com a element funcional i constitutiu del sistema capitalista

Tot partint de la tesi, compartida amb Teresa Pérez del Ríó, que les desigualtats de gènere són, qualitativament i quantitativa, les que més s'han mantingut durant totes les etapes històriques i els models de producció, **ens interessa assenyalar la divisió sexual del**

**treball (DST) com a element funcional per al desenvolupament, el creixement i la globalització del sistema de producció capitalista.** Des dels anys 70, la investigadora feminista Silvia Federici ha ampliat la visió marxista dels processos d'acumulació originària —la reestructuració socioeconòmica que originà el capitalisme del s. xv al xviii— i ha demostrat que aquesta acumulació es va donar no només per l'encerclament de les terres comunals i la conversió de la població camperola en proletariat urbà, sinó també per la instauració del salari com a forma de regular i controlar la capacitat de negociació del treballadors respecte els patrons. Aquest procés va ser simultani a la colonització de Llatinoamèrica i la imposició del sistema d'esclavisme.

En aquest moment fundacional del capitalisme, trobem diverses reformes polítiques i econòmiques que afecten específicament les dones. En primer lloc, l'exclusió de les dones de l'àmbit de la producció i el salari, amb la negació d'entrar als sistemes gremials i l'exclusió del regim salarial de les tasques reproductives, domèstiques i de cura, feines que havien tingut un paper central i reconegut d'allò que es considerava treball en la societat feudal. La reproducció passa a ser l'esfera on es produeix i reproduceix la força de treball, és a dir, de les persones que treballaran després en l'àmbit productiu.

Saskia Sassen explica que la instauració d'un únic salari familiar percebut pel cap de família (guanyador de pa) i del qual vivien la dona (la cuidadora domèstica sense sou) i els fills i filles va possibilitar el primer capitalisme financer, ja que va permetre estalviar costos de producció i dedicar l'excedent acumulat als mercats d'exportació. Segons Sassen, la DST va possibilitar també la internacionalització de la producció manufacturera dels països rics als països empobrits, tot conformant un nou proletariat femení que treballava en condicions de semiesclavatge amb sous de misèria (un exemple són les maquiles a Llatinoamèrica o les *sweat-shops* als EUA), i la globalització de l'economia. Actualment, explica Sassen, les dones i la població migrada són les noves classes de servitud que transiten i treballen a les «contrageografies de la globalització»: agricultura de subsistència, treball informal, migració regular i irregular (incloses les xarxes de tràfic de persones i de tracte amb finalitats d'explotació laboral i sexual) i prostitució, circuits legals i semilegals creats i reconfigurats a causa de la lliure circulació de capitals i persones que comporta la mundialització de l'economia.

**La DST també va ser a l'arrel de la desigual atribució de drets civils, polítics i socials a homes i dones des de la Revolució Francesa, i va comportar l'exclusió de les dones de l'esfera laboral, pública i política arreu del món i la seva consideració com a menors d'edat en els codis civils i penals fins ben entrat el s. xx, unes desigualtats i discriminacions que actualment es mantenen en alguns països.**

### **3.1.2 Dones al mercat de treball: desiguals i discriminades al model androcèntric del proveïdor**

Malgrat tot, **la dicotomia entre les esferes productiva i reproductiva s'ha mantingut a costa de l'explotació i la discriminació de les dones en els dos espais.** D'una banda, **l'organització del mercat de treball, el sistema de pensions, la fiscalitat i els impostos continuen basant-se en el model androcèntric del treballador guanyador de pa,** dis-

ponible durant vuit hores diàries al llarg de 40 anys de la seva vida per proveir el nucli familiar, home alliberat de responsabilitats familiars i domèstiques. Això explica l'existència d'un seguit de mecanismes de discriminació directa i indirecta de les dones, a les quals s'atribueix implícitament el rol de cuidadores i responsables de les tasques domèstiques i reproductives a la llar, i a qui es concep com a mà d'obra de reserva prescindible i expulsable del mercat segons el context.

Així doncs, i tal com han explicat investigadores sobre treball i gènere com ara Teresa Torns o Carme Alemany, **les dones tenen taxes d'atur, temporalitat i parcialitat més elevades que els homes; pateixen discriminació salarial directa** (un 22,5 % de salari menys que els homes)<sup>1</sup> **i indirecta** (no perceben complements d'antiguitat —a causa de la incorporació tardana al mercat— ni de penositat —per la seva minsa presència en determinades ocupacions altament masculinitzades—), **i un alt grau de precarietat laboral. Tots aquests factors afavoreixen l'assetjament sexual i per raó de sexe<sup>2</sup> als llocs de treball.**

Tal com assenyala l'economista Lina Gálvez, durant els darrers 30 anys a Europa i a l'Estat espanyol **la participació per gènere al mercat de treball ha evolucionat del model de guanyador de pa / cuidadora domèstica al de «guanyador de pa i mig»**, ja que la majoria de dones contractades tenen jornades a temps parcial i, per tant, aporten menys salari al nucli familiar, però assumeixen les tasques domèstiques, reproductives i de cura. De fet, Teresa Torns explica que la pròpia UE incloïa a les enquestes laborals l'índex de voluntarietat, en referència a les dones que addueixen les responsabilitats familiars com a motiu per treballar a temps parcial. A més, **les dones estan ubicades en les categories i sectors laborals de pitjor remuneració** i, per tant, pateixen segregació laboral horitzontal. També segregació vertical, ja que **tenen dificultats per accedir a llocs directius**, un fet que les sociòlogues de treball han anomenat «sostre de vidre» (*glass ceiling*), i **més dificultats de promoció i ascens professional**, un fenomen que els dificulta sortir de les categories i els sectors més desiguals i que s'ha anomenat «síndrome del terra enganxós» (*sticky floor*). A més, es topen contra els anomenats «murs de vidre», ja que **no accedeixen a determinades responsabilitats, com la comptabilitat o la gestió dels diners**, que són centrals a l'hora d'ascendir professionalment.

Com a conseqüència de treballar menys temps assalariades i amb menys salari, **perceben pensions inferiors** que els homes i estan **doblement exposades a la dependència econòmica i la pobresa**.

Després de la IV Conferència Mundial sobre la Dona de l'ONU, que va tenir lloc a Pequín l'any 1995, la comunitat internacional adopta el **gender mainstreaming (transversalitat de les polítiques de gènere)** i durant els 90 i el 2000 **s'impulsen accions positives i polítiques d'igualtat en l'àmbit europeu** (directives contra la discriminació salarial, l'assetjament sexual a la feina, sobre conciliació) i estatal, com la Llei per a la igualtat efectiva entre dones i homes de 2007, considerada una referència a tot el món.

<sup>1</sup> Institut Nacional d'Estadística (2013).

<sup>2</sup> Assetjament psicològic pel sol fet de ser dona, pel fet de quedar embarassada (aquest últim afecta una de cada tres dones a l'Estat espanyol).

Però l'esclat de la crisi immobiliària i financera, i **els ajustos i reformes estructurals dels governs estatal i català invaliden l'aplicació d'aquestes mesures i empitjoren la situació de les dones al mercat de treball**: la reforma laboral de 2012 és un atac frontal al principi d'igualtat, ja que permet a les empreses modificar els convenis de negociació col·lectiva, que permetien articular plans d'igualtat a les empreses; incentiva la segregació horitzontal femenina, ja que bonifica la contractació temporal femenina a les empreses de menys de 50 persones (nínxol principal d'ocupació de les dones), i dinamita les principals mesures de conciliació de la vida personal, familiar i laboral.<sup>3</sup>

### 3.1.3 Treball domèstic, reproductiu i de cura: la base oculta i menystinguda de l'economia

Tal com afirmen Mertxe Larrañaga i altres economistes, **la desigualtat en el temps dedicat al treball domèstic, reproductiu i de cura entre dones i homes és la base de les desigualtats laborals, ja que condiciona la participació i trajectòria al mercat de treball.**<sup>4</sup> Les dones, tant aturades com ocupades, segueixen assumint el gruix de tasques domèstiques a la llar, així com la cura de les persones grans o criatures: són elles les que agafen el 99 % dels permisos de maternitat, el 85 % de les excedències per tenir cura de persones dependents<sup>5</sup> i les reduccions de jornada per tenir cura de criatures en parelles heterosexuales en què tots dos són assalariats, i les que desapareixen dels llocs directius a mesura que creix el número de fills/es que tenen.

**L'estratificació ètnica del treball de cura, com l'anomena Saskia Sassen, va acabar conformant les anomenades cadenes internacionals de cura**: les dones d'altres indrets deixaven els seus fills a càrrec d'altres dones de la família per fer feines remunerades netejant les cases i cuidant les criatures i els familiars de famílies europees. La baixa valoració social i econòmica del treball domèstic i de cura remunerat, regulat sota el Reial decret del Règim Especial del Treball de la Llar de 1985 fins a l'any 2011, va mantenir prop de 800.000 treballadores i cuidadores domèstiques (un 80 % de les quals eren migrades) en una situació de desregulació que propiciava els abusos i l'economia submergida. La seva inclusió

<sup>3</sup> Eliminació dels 100 euros de bonificació per la reincorporació al lloc de treball després de la baixa per maternitat, eliminació del dret a l'hora d'absència per lactància d'ambdós progenitors, modificació de la reducció de la jornada per tenir cura de menors de vuit anys o familiars necessitats d'atenció per la qual s'imposa l'obligació de reduir entre 1/8 i 1/2 de jornada diària, independentment de les necessitats. En els contractes parcials, s'incentiven les hores extres i l'empresari pot distribuir lliurement el 5 % de la jornada laboral i canviar els torns de dia i nit i l'horari de la lactància. A més, la modificació de la negociació col·lectiva permet a l'empresa canviar unilateralment les condicions laborals (jornada, horari, distribució del temps de treball, sistema de remuneració i quantia salarial).

<sup>4</sup> Des dels anys 70, investigadores feministes com ara Maria Mies, Federici, Selma James, Cristina Carrasco, Elena Grau o Anna Bosch han demostrat que el treball domèstic, reproductiu i de cura i de tota l'agricultura de subsistència (amb què les dones proveeixen el 80 % dels aliments dels països del sud i el 60 % del nord) sosté l'economia real, i han reivindicat que se li doni visibilitat i es valori amb propostes com els comptes satèl·lits o les enquestes d'ús del temps, que mesuren la dedicació de les persones a tots els treballs i al lleure. El 1995, fruit de la pressió de grups com la Xarxa Internacional per un Salari per al Treball sense Sou (1975), la Plataforma d'Acció de Pequín recomana als estats elaborar comptes satèl·lit que incloguin el treball domèstic, reproductiu, de cura i agrícola de subsistència. A l'Estat espanyol, durant els 90 l'economista feminista Cristina Carrasco va aportar conceptes com el de l'iceberg o el de la mà invisible de la cura (tot ironitzant sobre l'autoregulació del lliure mercat d'Adam Smith) per visibilitzar aquestes tasques i va formular la proposta d'enquesta de població activa amb la categoria d'*activitats domèstiques* per revaloritzar les dones normalment considerades inactives a les estadístiques laborals tradicionals.

<sup>5</sup> El concepte de dependència o discapacitat ha estat criticat per organitzacions com el Fòrum de Vida Independent, que reivindica el terme de diversitat funcional (persones amb funcions diverses).

al Règim General de la Seguretat Social el juny de 2011, en compliment d'un decret de l'OIT, no va millorar les seves condicions de treball, ja que no tenen dret a l'atur ni a la vaga, els és difícil gaudir de baixes per malaltia i vacances, i tenen un sou base de 600 euros que infravalora tasques d'alta dedicació com la cura de gent gran amb Alzheimer.<sup>6</sup> A més, el context de crisi provoca que moltes famílies les acomiadin o es neguin a contractar-les perquè no poden assumir els costos de les cotitzacions a la Seguretat Social, segons expliquen organitzacions de treballadores domèstiques com Sindillar (Sindicat de Treballadores de la Llar), SEDOAC (Servicio Doméstico Activo) i Territorio Doméstico (aliança entre organitzacions de treballadores domèstiques i activistes feministes).

### 3.1.4 Una triple crisi: econòmica, de cura i de sostenibilitat

Des dels anys 90, Amaia Pérez Orozco i altres economistes han alertat sobre **l'amenaça que suposa per a les societats occidentals la crisi de sosteniment del treball de la cura a causa de la no-coresponsabilitat de societat, estat i mercat respecte del sosteniment de la vida**. També han plantejat als governs que han defensat la igualtat d'oportunitats entre dones i homes la urgència d'aplicar polítiques públiques que posin en relleu la importància de la cura i atenció a les persones en totes les fases de la seva vida, que no atribueixin a les dones en exclusiva la responsabilitat de proveir-les i que valorin les tasques reproductives, domèstiques i de cura en condicions d'igualtat i equitat amb altres ocupacions i/o treballs.

La Llei de mesures per a la conciliació de la vida personal i familiar de 1999, que buscava facilitar la conciliació en l'àmbit laboral, i la Llei de dependència, considerada en el seu moment «la quarta pota de l'estat de benestar», van esdevenir mesures de referència principals en l'àmbit de les polítiques públiques en matèria de conciliació, però han presentat serioses limitacions i no únicament perquè després de la reforma laboral i els ajustos pressupostaris són de difícil aplicació: la primera circumscriu la cura en l'àmbit del treball remunerat (permisos de maternitat, paternitat, lactància i absència per cura de familiars) i se centra més en la possibilitat de conciliar de les dones que en la coresponsabilitat d'homes i dones, ja que ho relaciona més amb l'organització de l'àmbit laboral que amb la de tots els àmbits de la vida. La segona, que aporta transferències econòmiques a les cuidadores familiars que es fan càrrec de les persones amb diversitat funcional, torna a ubicar la responsabilitat de la cura en l'àmbit familiar i domèstic en lloc d'abordar-la des de la dimensió col·lectiva, de dret individual i servei públic.

La reforma del sistema de pensions de 2011 segueix atribuint la responsabilitat de la cura de criatures a les dones i les permet cotitzar fins a dos anys per aquest motiu. Això afavoreix que les dones de les parelles heterosexuales no treballin assalariadament a canvi de bonificacions econòmiques al cònjuge en la declaració de la renda. Tanmateix, economistes feministes com ara Larrañaga, Gálvez o Paloma de Villota alerten que, a la pràctica, **les bonificacions i les transferències econòmiques a les dones pel treball de cura no**

<sup>6</sup> El gener de 2013 el Govern espanyol va fer una nova reforma que eliminava l'obligació de les famílies contractants de donar d'alta les empleades domèstiques des de la primera hora treballada i obligava les treballadores que fessin menys de 60 hores setmanals a pagar-se les cotitzacions a la Seguretat Social amb una taxa més alta (150 €) que quan ho havien de fer les llars contractants.

**impliquen que les dones tinguin més autonomia i control del seu temps ni més opcions per elaborar el seu projecte de vida.** En canvi, aposten per un sistema de fiscalitat progressiva, on les rendes més altes paguin impostos en proporció als seus beneficis que serveixin per proveir serveis públics d'atenció i cura a criatures als quals pugui accedir qualsevol persona en exercici d'uns drets socials individuals, no derivats de la seva situació civil ni de la seva relació amb el mercat de treball.

### **3.1.5 Una solució, el canvi de paradigma des de la justícia social i de gènere: posar la vida al centre**

Algunes propostes feministes reclamen **posar el sosteniment de la vida al centre de les polítiques econòmiques i socials**: en l'àmbit laboral, això implica la reducció generalitzada de la jornada (treballar menys hores al mercat per poder treballar i gaudir de la resta d'àmbits de la vida) i en el social, poder accedir a serveis públics d'atenció i cura a persones i d'educació infantil de 0 a 3 anys (programa que és bàsic per afavorir la participació femenina al mercat laboral i que va ser eliminat el 2012), així com el repartiment de tots els treballs (productiu, reproductiu i de cura, comunitari, etc.). Orozco proposa deixar de concebre el treball assalariat des del model del «treballador xampinyó», que es reproduceix i se sosté de forma autosuficient, i assumir que som éssers interdependents amb necessitats de cura en diferents moments vitals. A més, Orozco i altres dones i corrents feministes fan una lectura més amplia de la cura que transcendeix la dimensió física i incorpora la noció afectiva, cognitiva (desenvolupament i creixement personal), grupal (mecanismes per afavorir la comunicació i expressió de necessitats en el grup, per prevenir i resoldre conflictes, per afavorir els acords i la cohesió, etc.) i mediambiental. Juntament amb Yayo Herrero, Alicia Puleo, Carrasco, Bosch i altres investigadores i activistes del moviment ecologista i feminista, alerten que vivim una crisi de sostenibilitat ambiental que només se superarà reduint el consum energètic i de matèries primeres i replantejant les relacions econòmiques nord-sud; el sistema de producció, distribució i comercialització d'aliments i matèries primeres, i la relació amb el territori. Des dels 70, les propostes ecofeministes de dones camperoles, ramaderes i indígenes en defensa de la biodiversitat i l'agroecologia —com ara Vandana Shiva, Vangari Maatai, grups com Las Petras, la Marxa Mundial de les Dones o la Comissió de Dones de la Via Campesina— han fet palès que les persones també som ecodpendents, així com el paper cabdal de les dones en l'alimentació de les poblacions del sud i el nord relacionat amb l'agricultura de subsistència i el manteniment de la biodiversitat. A més, han assenyalat les desigualtats que viuen en l'agricultura domèstica, les explotacions familiars i l'agroindústria: les dificultats per ser titulars de les explotacions, accedir a ajudes, crèdits i propietat de la terra,<sup>7</sup> la desigualtat salarial i la segregació a l'agroindústria, entre d'altres.

En el context actual, **mercats i governs han optat per sortir de la recessió generant un nou procés d'acumulació per desposseïció de la població mitjançant l'encerclament dels béns comuns** (retallada de drets socials, laborals i de ciutadania; privatització de recursos públics com l'educació i la sanitat o de serveis com l'aigua), **en el qual les desigualtats de gènere tenen un paper cabdal, ja que estat i mercat s'asseguren que les dones**

<sup>7</sup> Per obtenir més informació, consulteu Irene León (ALAI, Marcha Mundial de las Mujeres), Lidia Senra (Sindicato Labrego Galego), Esther Vivas (Xarxa de Consum Solidari) i Isabel de Gonzalo Aranoa.

**faran el doble paper de proveïdores i cuidadores.** Això dificulta encara més la seva permanència al mercat laboral i les aboca a resoldre els efectes devastadors dels ajustos amb més feina invisible a les llars.

A l'Estat espanyol, això s'ha materialitzat en una reforma laboral que, segons Orozco, feminitza les condicions de treball de tota la població assalariada, ja que el conjunt dels treballs s'assemblen cada vegada més en les seves condicions als treballs històricament assignats a les dones en l'àmbit domèstic: remuneració inexistent o incerta, falta d'accés a drets socials, manca de regulació i de negociació col·lectiva de les condicions laborals o individualització de la relació salarial, entre d'altres. Aquesta flexibilització extrema del mercat laboral, sumada a reformes com la del sistema de pensions del gener de 2011, que va elevar el temps de cotització de 35 a 37 anys, provocarà, segons Orozco, una acceleració dels processos de precarització, dualització i exclusió social: un atac frontal a les condicions de vida de la població per recuperar les quotes d'acumulació del capital.

### 3.2 Empreses socials i cooperatives: una nova cultura de treball centrada en les persones

**En aquest context, l'economia social i cooperativa es planteja com un canvi de paradigma on l'objectiu empresarial màxim no són els beneficis, sinó satisfer les necessitats de les persones i el seu benestar.** Pensem que la conjuntura actual de crisi sistèmica representa una oportunitat de creixement i desenvolupament per a l'economia cooperativa, el naixement (finals del segle XIX) i les diferents onades de creixement (dècades dels 30 i 70 del segle XX) de la qual han estat històricament estretament vinculats als contextos de crisi econòmica.<sup>8</sup> Aquests períodes es caracteritzen per alts índex d'atur, major temporalitat i parcialitat, una situació que tal com hem vist afecta específicament les dones. Les cooperatives com a mitjà propi d'accés a l'ocupació poden implicar una solució eficaç a llarg termini per a situacions d'atur i, alhora, incorporar la possibilitat de treballar en millors condicions i flexibilitzar els ritmes de treball per fer-los compatibles amb la resta d'esferes de la vida.

Un dels aspectes que volem destacar és que **la fórmula cooperativa representa un gran avenç en la democratització de l'economia, concretament, en el dret i l'accés a la iniciativa econòmica.**<sup>9</sup> Les classes treballadores, que històricament han estat desposseïdes de mitjans propis de subsistència i han hagut de vendre la seva força de treball com a únic mitjà per viure, troben en la cooperativa la possibilitat d'accedir a la propietat dels mitjans de producció i desenvolupar no només les tasques productives, sinó també la gestió i direcció del projecte econòmic. Aquest canvi de model no només trenca amb la divisió capital-treball, sinó que també amplia i diversifica les funcions atribuïdes als i les treballadores, fet que representa una remodelació substancial de les tasques que tradicionalment han dut a terme les classes populars.

<sup>8</sup> Miró Acedo, Iván. «El quart impuls: Cooperativisme\_Treball immaterial\_Creativitat\_Territori» a *Nexe: quaderns d'autogestió i economia cooperativa*, [Barcelona], núm. 26 (juny de 2010).

<sup>9</sup> Conclusions taula «Dones i iniciativa econòmica» de la jornada FemCoop 2013. Barcelona, 15 de juny de 2013.



Volem conèixer aquesta dimensió col·lectiva, interna i externa, dels projectes cooperatius, tant pel que fa al treball en equip com al funcionament en xarxa i l'arrelament al territori en què operen. L'economia social parteix d'una concepció de la comunitat generadora de valor i enfortidora del projecte, de col·lectiu que cal cuidar i tenir en compte en l'organització del projecte i de l'activitat. **A l'economia cooperativa les xarxes de persones, relacions i territoris són la base del projecte econòmic, actuen com a canal d'intercanvi d'experiències** (principi d'intercooperació) **i aprenentatges** (principi d'aprenentatge personal i social), **i alhora són actius per produir contactes, canals i oportunitats** que es poden gestionar, combinar i multiplicar entre si per enfortir tant el projecte econòmic com la comunitat i l'entorn (principi d'arrelament al territori i d'interès per la comunitat).

Tal com afirmen Fusco i Piano a *Empreses de dones* (2007), **l'economia social i cooperativa té una concepció holística i transversal a l'empresa i la vida, ja que integra de manera natural el sentit de la responsabilitat social en el funcionament normal del projecte econòmic.** Per la mateixa naturalesa i els principis ètics que governen les cooperatives, incorpora a més de l'organització del treball i la igualtat d'oportunitats, altres valors com l'aprenentatge permanent, la inclusió de persones en risc d'exclusió social<sup>10</sup> i el desenvolupament sostenible en el funcionament ordinari del projecte econòmic.

Els diferents estudis sobre la situació de les dones a l'economia cooperativa arreu de l'Estat espanyol i a Catalunya, així com sobre la situació de les dones emprenedores en aquest àmbit, il·lustren que **aquest sector és més favorable a la participació laboral de les dones i els permet accedir a categories i nivells salarials més equitatius respecte dels homes, així com a llocs de direcció i responsabilitat en major mesura que en altres àmbits del mercat.**<sup>11</sup> També afirmen que les dones cooperativistes tenen més facilitats per conciliar la vida personal i familiar amb la laboral.<sup>12</sup> Segons aquests estudis, les empreses socials i cooperatives apliquen plans d'igualtat en major grau que les empreses convencionals.<sup>13</sup> Volem esbrinar si a les cooperatives de la mostra seleccionada es repeteixen aquestes tendències.

<sup>10</sup> Segons el Balanç Social de la XES, el 13 % de les empreses que van omplir-lo el 2011 tenien contractades persones en risc d'exclusió.

<sup>11</sup> Segons xifres de l'*Estudio sobre la realidad social y laboral de las mujeres en las cooperativas de trabajo en España-2009* de COCETA, a l'Estat espanyol tres de cada cinc persones que treballen en una cooperativa són dones. Un 86,60 % són sòcies treballadores indefinides i un 57 % són sòcies treballadores qualificades. El 100 % de les enquestades en l'estudi informen que la seva retribució és igual a la dels homes amb què treballen i el 86,9 %, que a la seva cooperativa hi ha polítiques d'igualtat de retribució entre dones i homes. En els càrrecs directius, es produeixen tendències contradictòries: mentre que el 87,9 % de les cooperatives apliquen polítiques d'accés de les dones a llocs directius, segons l'estudi de COCETA al 2009 les dones directives de les cooperatives de treball suposaven només un 16,4 % davant del 18,8 % de l'estudi anterior, realitzat el 2004. (Segons dades de l'INE, a l'economia convencional les dones ocupen l'11,5 % dels consells d'administració i el 22 % dels càrrecs directius a l'Estat espanyol.) Tot i així, el 90 % de les enquestades consideren que la participació a les cooperatives de treball afavoreix l'ascens a llocs de direcció i el 52 % considera que aquest ascens és possible mitjançant la participació en la presa de decisions. Segons el Balanç Social de la Xarxa d'Economia Solidària, el grau de feminització dels càrrecs de responsabilitat a les cooperatives que hi participen és superior al 70 %.

<sup>12</sup> Segons l'estudi de COECTA, a les cooperatives un 56,4 % de les enquestades senten que poden conciliar la seva vida professional, personal i laboral. La recerca de COCETA destaca l'alt grau de conciliació en tasques d'administració (un 90 %) i directives (un 40 %).

<sup>13</sup> Segons l'estudi de COCETA, un 92,2 % de les cooperatives enquestades tenien un pla de prevenció de riscos i un 31,3 % hi inclouen mesures específiques per a les dones. Un 6,9 % de les cooperatives estudiades van establir un protocol de prevenció de l'assetjament sexual. El darrer Balanç Social de la Xarxa d'Economia Solidària afirma que el 58 % de les empreses estudiades disposen d'un pla d'igualtat (mesures d'acció positiva per la participació de les dones) i plans per actuar contra l'assetjament sexual.

En la línia de donar centralitat a les persones en l'origen i la finalitat de l'activitat, pensem que en l'economia social es pot trobar una solució a la política de retallades i la mercantilització absoluta dels serveis de cura i proximitat conseqüència de les polítiques neoliberals i els plans d'ajust estructurals. L'economia social no té com a motor de l'activitat el benefici econòmic, ja que està fonamentalment orientada a satisfer les necessitats de les persones (necessitat de treballar o d'accedir a un servei, per exemple) i a garantir la continuïtat del projecte econòmic. Un paradigma econòmic inspirat en la cultura del *non-profit*, que busca compaginar el desenvolupament d'una activitat econòmica amb l'exercici de la responsabilitat social. **La lògica econòmica sense ànim de lucre podria tenir un paper significatiu en la gestió de les tasques d'assistència i cura, en contraposició als processos mercantilitzadors i privatitzadors dels serveis i com a alternativa a la gestió estatal d'aquests processos.**

Algunes investigacions afirmen que a les cooperatives s'aplica **una filosofia organitzativa que incorpora altres nocions de la coresponsabilitat sobre la cura centrada en totes les persones, no tan sols les dones**: la decisió col·lectiva de l'organització del treball (jornades, horaris, vacances, compensacions econòmiques i d'horari per sobrecàrregues de feina); una major igualtat de condicions entre les persones que són sòcies de la cooperativa i les treballadores assalariades; la participació de persones en risc d'exclusió; la inclusió de les xarxes laborals, familiars i personals en la provisió i organització de la cura de fills i familiars; una concepció més àmplia de la conciliació de la vida personal familiar i laboral —que incorpora no tan sols la cura o les necessitats puntuals per motius físics, sinó el propi desenvolupament personal i laboral (excedències temporals per a projectes propis)—; la noció de la cura incorporada a l'organització de l'equip i del treball; la comunicació, prevenció i resolució de conflictes, i la participació.<sup>14</sup>

Ens interessa identificar en les cooperatives de la mostra les pràctiques que puguin anar en aquesta direcció de cara a promoure, reforçar i estendre aquestes dinàmiques, i a motivar una reflexió sobre aquest tema en l'àmbit de l'economia social i solidària. Alhora, en el cas de la Xarxa d'Economia Solidària, la cura de l'entorn té un sentit més integral i incorporat al dia a dia: més de la meitat d'entitats membre han aplicat un pla de sostenibilitat. Per tant, provarem d'identificar pràctiques d'aquest tipus.

### **3.2.1 Cooperatives impulsades per dones: llibertat femenina construït un projecte autònom**

En el cas de les iniciatives impulsades per dones, la pràctica de la iniciativa econòmica implica encara un pas més enllà en l'assoliment de la igualtat plena. Si l'accés generalitzat de les dones al treball assalariat durant el segle xx va representar una alteració de l'estructura econòmica, social i familiar, pensem que **l'accés a l'autoocupació i organització col·lectiva del treball pot suposar un pas més en la remodelació de les funcions que desenvolupen en el mercat i l'organització del treball.**

<sup>14</sup> Clemente, Susana; García, Andrea, y Salobral, Nieves. *Estrategias y políticas de conciliación en las empresas de economía social*. Madrid: Andaira SCP y Pandora Mirabilia, SCP. 2012. [www.pandoramirabilia.net/images/pdf/guia\\_conciliacion.pdf](http://www.pandoramirabilia.net/images/pdf/guia_conciliacion.pdf) [Consulta: 29 d'octubre de 2014].

Creiem que tant la cooperativa com altres formes autònomes d'autoocupació són, cada vegada més, no només una opció per cobrir la necessitat de treballar, sinó també un exercici de llibertat i desplegament d'un projecte individual d'iniciativa pròpia, molt important si ho llegim en clau psicològica. L'accés de les dones al treball assalariat va representar un mitjà de construcció social d'una nova identitat femenina, amb moltes implicacions en l'imaginari col·lectiu. Pensem que **la capacitat de les dones per impulsar i organitzar projectes econòmics propis que conjuguin la necessitat i el desig comporta exercir la llibertat també a través del treball autònom** (Fusco i Piano, 2007, p. 53).

A les cooperatives i empreses socials impulsades per dones, en un panorama europeu i estatal on les dones només accedeixen al 6 % i 3 % dels crèdits per a engegar projectes econòmics, segons Lina Gálvez, i tenint en compte que la majoria de les dones que posen en marxa projectes d'autoocupació solen buscar suport financer en l'entorn familiar o proper,<sup>15</sup> resulta interessant identificar quines estratègies posen en marxa les cooperatives de dones per tal d'accedir al finançament inicial. Tindrem en compte referents no només entre les dones autòctones, sinó també migrades (per exemple, entre dones de Llatinoamèrica funcionen els sistemes d'estalvi cooperatiu per emprendre projectes d'autoocupació). També ens interessa conèixer les dimensions i la composició de les cooperatives de dones (per exemple, identificar iniciatives cooperatives posades en marxa per dones migrades, que viuen una situació encara més dura en el món laboral que les autòctones), així com saber els sectors d'activitat on s'ubiquen i identificar propostes innovadores, que explorin sectors altament masculinitzats (indústria, tecnologia) o que innovin a l'hora de treballar en sectors feminitzats (per exemple, serveis de neteja ecològica).

D'altra banda, però, volem esbrinar també fins a quin punt es repliquen en les cooperatives estudiades les tendències assenyalades en aquests estudis, com la segregació horitzontal en determinats sectors d'activitat —forta concentració en el comerç i els serveis a les persones, escassa col·locació en el sector manufacturer i la indústria, i una total absència d'empreses en l'agricultura— i categories professionals (personal d'administració, per exemple).

Internament, ens interessa conèixer les formes d'organització del treball; la relació entre les sòcies i les treballadores; la comunicació, prevenció i resolució de conflictes, i la conciliació i cura (en el sentit ampli que s'ha esmentat anteriorment) que posen en marxa les cooperatives de dones per tal d'identificar estratègies i bones pràctiques. A més, volem esbrinar si aquestes estratègies estan inspirades en les que han desenvolupat els espais formals i informals de dones i el moviment feminista o hi poden tenir punts en comú. Per exemple, una de les cooperatives de dones que estudiarem, Tamaia, treballa en la prevenció i l'atenció de la violència de gènere, i sorgeix de l'experiència de la Comissió contra les Agressions a les Dones de la Coordinadora Feminista de Catalunya (1975-1996). Per tant, ha incorporat el bagatge i els coneixements d'aquesta experiència, i ha promogut iniciatives com les mentores, dones que han superat la violència i acompanyen altres dones en el seu procés. Guernica Facundo, autora d'*El libro rojo de las mujeres emprendedoras*, explica que al sector de l'emprenedoria femenina, que en alguns casos es regeix amb criteris economicis-

<sup>15</sup> Facundo, Guernica. *El libro rojo de las mujeres emprendedoras*. Barcelona: Editorial Libros de Cabecera, 2011.

tes més que cooperatius, funcionen la mentoria i l'acompanyament entre dones (*wo-mentoring*). Ens interessa estudiar aquestes fórmules i identificar possibles intercanvis, sinergies i aprenentatges entre diferents cooperatives i projectes empresarials de dones que, tot i així, poden nodrir-se i aportar-se coneixements des de la diversitat.

A *El libro rojo de las mujeres emprendedoras*, Facundo coincideix a afirmar que **les dones que impulsen projectes d'autoocupació tenen més facilitat per conciliar la vida personal, familiar i laboral**, ja que això els dóna certa flexibilitat i compatibilitat per assumir responsabilitats de cura de criatures o familiars. També explica que durant la fase inicial de funcionament del projecte aquest fet es tradueix en un reforçament del concepte de cura familiar que tenen les dones que l'engeguen i que les tasques domèstiques i de cura de menors incideixen en el funcionament del negoci. A més, destaca que les dones que gestionen empreses pròpies tenen menys suport de la seva parella en les tasques domèstiques que els homes. Ens interessa acostar-nos a la realitat de les dones que han posat en marxa cooperatives per veure amb quines xarxes de suport formal i informal compten per assumir aquestes tasques i constatar si es repeteix la tendència. També volem determinar quin pes tenen les estratègies i les xarxes tradicionalment utilitzades per les dones per fer front a aquestes càrregues (xarxes d'amigues que es donen suport en la criança i s'alternen per tenir cura de les criatures, per exemple).

Respecte del posicionament i la visibilitat empresarial, resulta especialment important conèixer les seves estratègies de comunicació, identitat i reputació empresarial, atès que **la invisibilitat segueix sent un obstacle per a la promoció d'iniciatives engegades per dones**. Tal com s'explica a *El libro rojo de las mujeres emprendedoras*, tot i que les dones amb empreses pròpies utilitzen més les tecnologies de nova generació que els homes, estan menys presents al món tecnològic. Ens interessa estudiar l'accés i ús de les TIC en el funcionament i la comunicació externa i interna de les cooperatives de dones, així com identificar fortaleses i carències que estiguin interessades a compartir i corregir.

## 4. Metodologia

### 4.1 Selecció del corpus i justificació

Aquesta recerca, de base eminentment qualitativa, s'ha centrat en l'anàlisi del discurs d'informants clau, participants en grups de discussió o ponents de jornades per tal de contrastar les nostres hipòtesis relatives a la comparativa entre l'economia social i l'economia de mercat capitalista, a la millora de les condicions sociolaborals de les dones i a l'organització del treball i bones pràctiques que s'hi despleguen, i de rastrejar les especificitats de les cooperatives formades estrictament per dones.

En primer lloc, el 15 de juny de 2013 vam organitzar les jornades «Femení i plural: les dones i les cooperatives» estructurades al voltant de quatre taules: «Dones i iniciativa econòmica», «Dones i accés al crèdit», «Tendències i possibilitats de l'economia cooperativa per a les dones» i «Les dones a les cooperatives». En aquestes jornades vam comptar com a ponents i/o com a participants del debat amb:

- Mònica Reig, investigadora i docent d'ESADE
- Maria José Blanco, responsable de programes de creació d'empreses de Barcelona Activa
- Maite Palomino, membre del patronat de la Fundació Internacional de la Dona Emprendedora (FIDEM)
- Lola Sanjuán, presidenta de l'Associació de Dones Cooperativistes d'Andalusia (AMECOOP)
- Pepi Domínguez, membre de Titània-Tascó
- Clara Esther López, membre de Dones Solidàries Pa'lante
- Sara Carro, membre de Fil a l'agulla
- Josep Maria Gasch, secretari de la Fundació Acció Solidària contra l'Atur
- Núria Suñé, membre de la comissió de gènere de Coop57
- Rosa Miró, membre de la comissió de gènere de Coop57
- Carme Alemany, investigadora i activista feminista
- Ivan Miró, investigador i membre de La Ciutat Invisible

En segon lloc, hem realitzat dos grups de discussió vinculats als territoris del Baix Llobregat i el Maresme, en què han participat dones de cooperatives mixtes, feminitzades i només de dones:

- Anna Huertos, Col·lectiu Ronda
- Mariona Zamora, Esberla
- Noe García, Artijoc
- Montse Puig, Suara
- María Casado, Malea
- Raquel Escurriol, Tamaia Viure sense violència
- Judith Pardo, Eines

Finalment, hem entrevistat els següents informants clau:

- Hernán Córdoba, sotspresident de Coop57
- Guillem Fernández, responsable d'Anàlisi de Serveis Financers de Coop57
- Andrea García, membre de la cooperativa de gènere i comunicació Pandora Mirabilia

Mitjançant la narració d'aquestes persones, hem conegut la situació de les dones a l'economia social, particularment amb relació a la qualitat del lloc de treball i a la igualtat home-dona en matèria de conciliació i d'innovació empresarial, així com l'arrelament al territori i la comunitat en què operen.

També ens ha interessat conèixer la realitat i l'experiència en matèria de prevenció i gestió dels conflictes, les xarxes de suport formal i informal amb què l'equip compta en el seu dia a dia, i quina concepció i grau de conciliació de la vida personal i professional tenen. A partir de l'anàlisi del discurs hem volgut constatar si la cooperativa és una alternativa real a l'economia submergida, a la precarietat laboral i a l'explotació, i si existeix un treball en xarxa en què s'intercanviïn coneixements i es practiqui el suport mutu amb altres projectes de dones.

D'altra banda, la tria d'informants clau vinculades al món cooperatiu, de l'emprenedoria de dones i al moviment feminista ens ha permès conèixer a fons en quin grau i de quina ma-

nera les empreses cooperatives basteixen i practiquen un repertori de metodologies d'organització del treball i bones pràctiques en matèria d'igualtat, conciliació, sostenibilitat i cura i accés al crèdit.

A més, hem analitzat pàgines web, revistes, articles i altres materials editats per les cooperatives que han participat en la recerca, així com dades estadístiques procedents de l'INEM, l'IDESCAT i la Fundació Roca i Galès, i d'estudis realitzats per la Confederació Espanyola de Cooperatives de Treball Associat (COCETA), la Xarxa d'Economia Solidària i la Fundació Seira.

## 4.2 Metodologia de recerca i anàlisi

Pel que fa a la metodologia de recerca i anàlisi, s'ha optat per tècniques tant qualitatives com quantitatives, a més de participatives, en funció de la informació que es volia obtenir:

**Taula 1. Informació a analitzar**

Qüestions referents a trets diferencials de l'economia social i cooperativa respecte a fórmules de l'economia convencional	
Què volem saber	Què hem analitzat per saber-ho
Composició per sexes de les cooperatives en funció del sector econòmic	Dades estadístiques (XES, <sup>16</sup> COCETA, <sup>17</sup> etc.)
Composició per sexes de les cooperatives en funció de la mida	Dades estadístiques (XES, COCETA, etc.)
Nivell d'innovació de les cooperatives estudiades respecte aquests aspectes	Grups de discussió, dades estadístiques facilitades per cooperatives
Qüestions referents a les condicions laborals de les dones en les cooperatives (prenent com a referència la mostra escollida per l'estudi)	
Què volem saber	Què analitzarem per saber-ho
Igualtat retributiva	Entrevistes i grups de discussió
Possibilitats de conciliació	Grups de discussió
Segregació horitzontal i murs de vidre	Grups de discussió i dades facilitades per cooperatives mostra
Segregació vertical i sostre de vidre	Grups de discussió i dades facilitades per cooperatives mostra
Accés i ús de les TIC	Grups de discussió
Fórmules d'organització del treball i bones pràctiques	
Què volem saber	Què hem analitzat per saber-ho
Grau de decisió col·lectiva d'organització del treball (jornades, horaris, vacances, compensacions econòmiques, etc.)	Grups de discussió / entrevistes
Concepció de conciliació	Grups de discussió / entrevistes
Noció de la cura incorporada a l'organització de l'equip i del treball	Grups de discussió / entrevistes
Fórmules de prevenció i resolució de conflictes	Grups de discussió / entrevistes
Grau d'arrelament al territori i d'integració comunitària	Grups de discussió / entrevistes
Grau de participació de persones sòcies i assalariades en la presa de decisions	Grups de discussió / entrevistes
Funcionament en xarxa	Grups de discussió / entrevistes

<sup>16</sup> XES: Xarxa d'economia solidària.

<sup>17</sup> COCETA: Confederación española de cooperativas de trabajo.

Pel que fa a les tècniques participatives, es crearà un grup de treball de dones cooperativistes perquè elles mateixes puguin identificar necessitats i fortaleeses.

D'altra banda, s'aplicaran tècniques d'anàlisi del discurs des d'una perspectiva crítica per als discursos sorgits de les entrevistes en profunditat i dels grups de discussió, així com per a la valoració dels continguts de comunicació produïts per algunes cooperatives (díptics i fulletons, revistes internes, portals web, publicitat, etc.).

### 4.3 Coneixement situat

***Femení plural* és una recerca aplicada**, és a dir, els resultats obtinguts s'adrecen a **potenciar el paper de les dones a l'economia cooperativa**, i parteix d'un posicionament clarament definit que es fa explícit en tot moment, atès que configura la mirada des de la qual s'analitzen les dades.

Aquest reconeixement del coneixement com a quelcom posicionat, localitzable i crític, segons defensa l'antropòloga feminista Donna Haraway, no implica un rebuig de la possibilitat de construir significats legítims i epistemològicament vàlids, sinó partir d'una epistemologia que no assumeix com a vàlida la fal·làcia de la neutralitat científica (sovint androcèntrica) i que té clara la finalitat envers la qual s'orienta la investigació (la transformació social).

Així, la formulació dels interrogants que han motivat aquest estudi i l'obtenció de les dades responen a una **posició feminista, a una perspectiva de gènere i a una íntima convicció en les possibilitats transformadores del cooperativisme**.





## Part 2. Resultats de la recerca

A continuació presentem els resultats de la recerca organitzats de la següent manera:

En primer lloc introduïm el buidatge de dades extretes d'altres estudis o de bases estadístiques i esbossem un panorama general del pes de les cooperatives a l'Estat espanyol i a Catalunya, així com de la situació de les dones a les cooperatives. En segon lloc, plantegem una teoria preliminar sobre models cooperatius i la seva relació amb l'assoliment de l'equitat de gènere en l'àmbit laboral. Aquests dos apartats constitueixen el primer capítol d'aquesta part.

En el segon capítol, «Cooperatives i cures: teoria i pràctica per sostenir la vida» coneixerem algunes de les estratègies que les cooperatives i les dones que han participat en la recerca han adoptat per fer possible la conciliació de les diferents esferes de la vida, les dificultats que troben i els mecanismes grupals per transcendir el concepte de conciliació i apostar per la coresponsabilitat.

L'objectiu del tercer capítol, «Cooperatives de dones, cooperatives feministes i feminisme a l'economia social i cooperativa», és visibilitzar les aportacions que les dones i els feminismes han fet al món cooperatiu, i donar a conèixer pràctiques específiques amb una profunda marca de gènere.

Finalment, al darrer capítol, «Cooperatives i aliances: estratègies per a la transformació social», exposem pràctiques del cooperativisme (suport mutu, arrelament al territori, treball en xarxa, etc.) i de la solidaritat entre dones que formen la base de la innovació i transformació social que duen a terme moltes de les cooperatives estudiades.

Tot plegat es presenta de forma narrativa a través de les veus de les dones i dels homes (ponents en les jornades, informants claus, participants dels grups de discussió) que han format part d'aquesta recerca perquè, tal com afirmava Virginia Woolf, les obres —i molt menys les recerques— «no són naixements singulars i solitaris: són el resultat de molts anys de pensar en comú, de pensar pel cos de la gent, de manera que l'experiència de les masses es troba darrera de la veu singular».<sup>18</sup>

---

<sup>18</sup> WOOLF, Virginia. *A Room of One's Own*. 1929.

## 1. Equitat de gènere i cooperatives

### 1.1 Anàlisi de dades

En aquest apartat volem dur a terme una aproximació estadística sobre el paper de les dones al sector cooperatiu. Ho fem a partir del buidatge de tres informes: un sobre la realitat social i laboral de les dones al cooperativisme realitzat per la Confederació Espanyola de Cooperatives de Treball Associat l'any 2010, un altre sobre la presència de dones a les cooperatives de treball i serveis realitzat per la Fundació Seira el 2010 i l'informe *Balanç Social 2011* de la Xarxa d'Economia Solidària. D'altra banda, també s'han valorat dades procedents de l'IDESCAT, de l'INE i de la Fundació Roca i Galès.

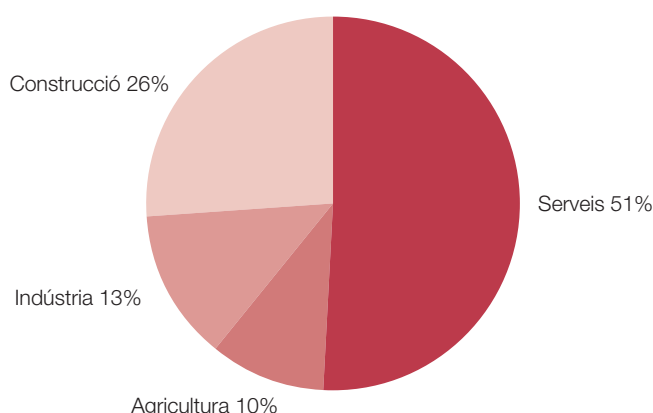
Començarem per fer-nos una idea general del pes de l'economia cooperativa a Europa, a l'Estat espanyol i a Catalunya.

Segons COCETA, a Europa hi ha unes 70.000 cooperatives de treball, amb més d'un milió de sòcies treballadores i 1.100.00 de treballadores i treballadors per compte propi. Les cooperatives tenen presència a la pràctica totalitat de sectors econòmics, amb predomini dels sectors industrial i de serveis, on destaquen els serveis d'atenció a les persones (llars d'infants, residències, centres de dia, ajut a domicili, etc.).

A l'Estat espanyol hi ha més de 17.700 cooperatives de treball associat, que generen 270.000 llocs de treball de forma directa entre persones sòcies i treballadores per compte aliè (el que suposa l'1,5 % de la població ocupada). La major part de l'activitat (gairebé el 77 %) s'ubica en l'àmbit local o autonòmic, una mostra del caràcter territorialitzat del treball cooperatiu.

Segons fonts del Registre de Cooperatives de Catalunya, a Catalunya el juny del 2012 hi havia 4.135 cooperatives i, segons fonts de l'MTSS, el nombre de persones ocupades en el règim general de la Seguretat Social era de 38.134. Pel que fa al nombre de persones ocupades en el règim d'autònomes, a partir de les fonts del 2011 de l'MTSS i de l'IDESCAT, la Fundació Roca i Galès dedueix que representen el 27 % de les autònomes de Catalunya.

**Gràfic 1. Cooperatives per sectors econòmics (Catalunya, 2012)**



Pel que fa a la distribució de les empreses cooperatives per sectors d'activitat, segons deduccions de la Fundació Roca i Galès a partir de l'extrapolació de dades estatals al marc català, el 50,8 % pertany al sector serveis; el 10,5 %, al sector agrícola; el 12,9 %, a la indústria, i el 25,8 %, a la construcció.

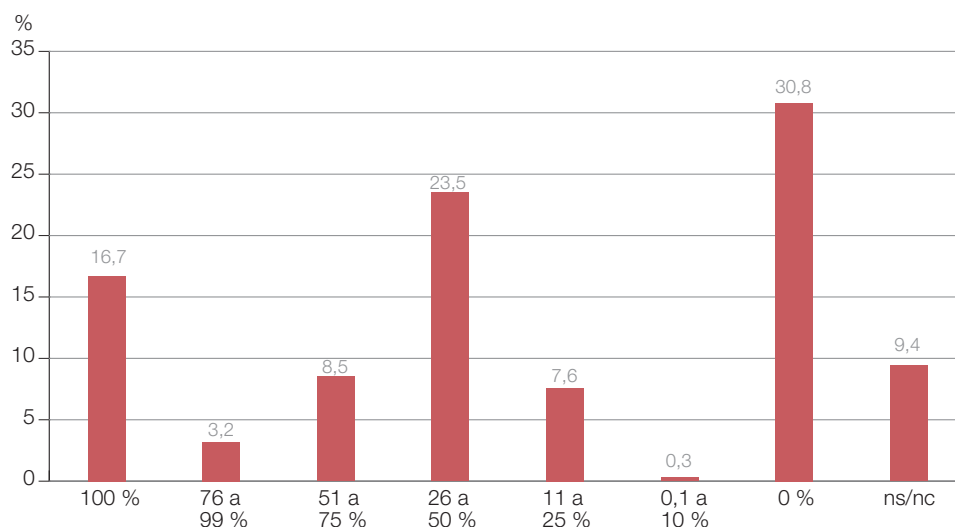
Quant a la presència de les dones a les cooperatives, segons l'estudi de COCETA,<sup>19</sup> **tres de cada cinc persones** que hi ha en una cooperativa **són dones i els sectors que concentren l'ocupació femenina** en les cooperatives de treball **són serveis (75,80 %) i indústria (21,20 %)**. En el sector de serveis destaquen l'atenció a les persones (16,20 %), l'educació (11,10 %) i la consultoria empresarial (11,10 %).

Respecte del perfil de les dones cooperativistes, la **mitjana d'edat se situa al voltant dels 39 anys, més de la meitat compta amb estudis universitaris** i tenen una mitjana d'1,09 fills per dona. En el **86,60 % dels casos, les dones tenen una relació amb la cooperativa de sòcies treballadores**.

### 1.1.1 Segregació horitzontal, segregació vertical i sostre de vidre a l'economia cooperativa?

Pel que fa a la distribució de les dones en l'economia cooperativa, es constata que alguns fenòmens molt presents al mercat laboral no cooperatiu també es donen al sector cooperatiu. Hem arribat a aquestes conclusions a partir del buidatge de l'informe *Realitats i reptes del cooperativisme de treball i serveis*, realitzat l'any 2010 per la Fundació Seira sobre una mostra de 456 cooperatives, i de l'informe *Balanç Social 2011* de la Xarxa d'Economia Solidària, en què van participar 43 entitats, el 63 % de les quals han estat cooperatives i entitats laborals.<sup>20</sup>

Gràfic 2. Dones a les cooperatives



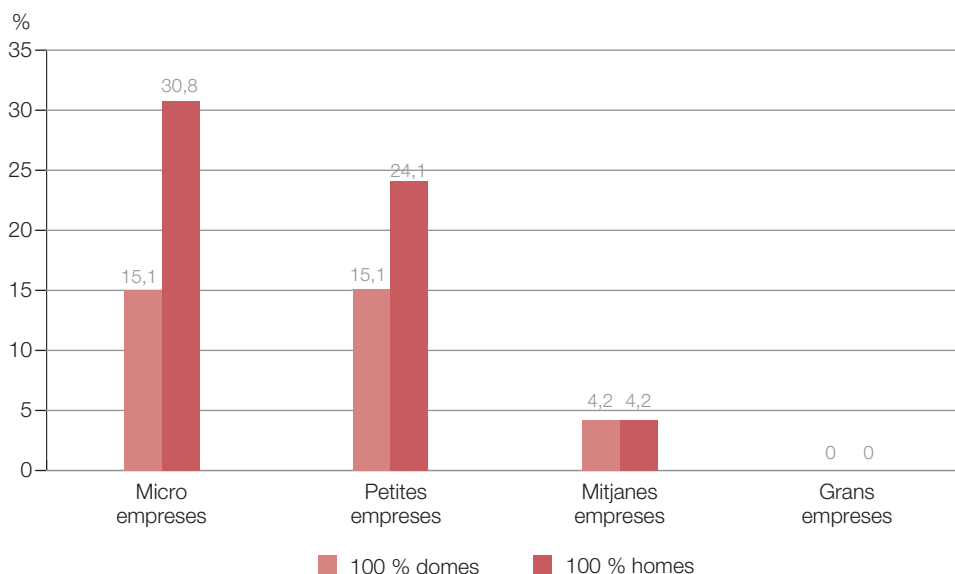
<sup>19</sup> Estudi emmarcat a l'Estat espanyol.

<sup>20</sup> Tots dos estudis s'emmarquen en l'àmbit català.

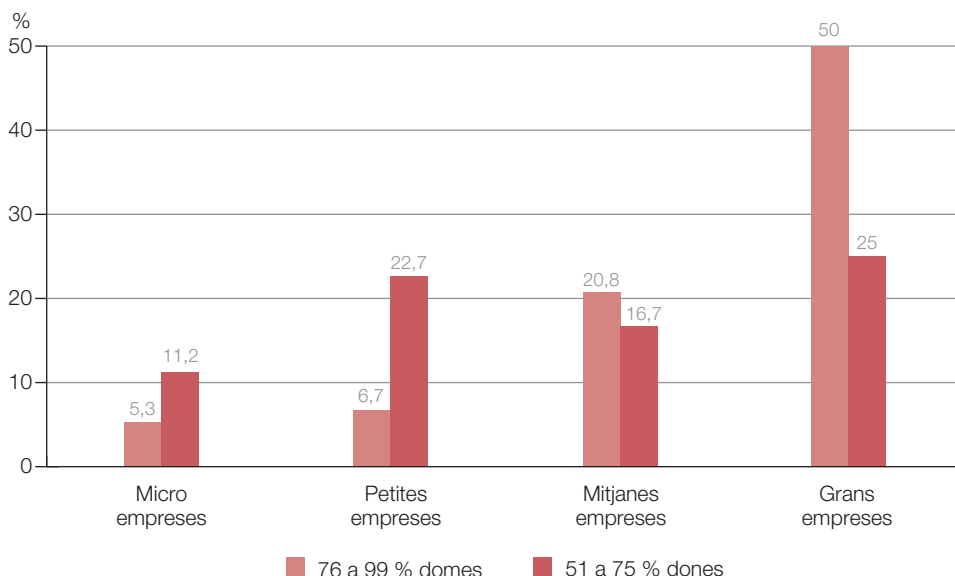
En primer lloc, pel que fa a presència de dones en el sector cooperatiu en general, segons l'estudi dut a terme per la Fundació Seira, un **30 %** de les cooperatives **no compta amb la presència de dones**, mentre que un **16,7 %** està format **només per dones**. Per tant, el nombre de cooperatives formades només per homes dobla el nombre de cooperatives en què només hi ha dones.

Pel que fa a la presència de dones segons la mida de l'empresa, trobem que en les microempreses i les petites empreses el nombre de cooperatives no mixtes masculines és significativament superior al de cooperatives no mixtes femenines, mentre que el tant per cent és idèntic en les empreses mitjanes i no existeixen cooperatives no mixtes entre les grans empreses.

**Gràfic 3. Cooperatives no mixtes segons mida**



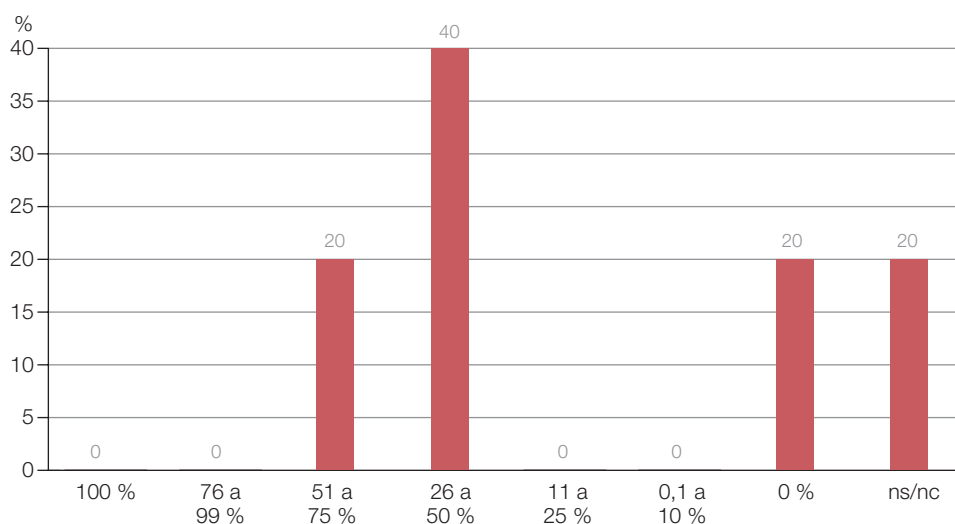
**Gràfic 4. Cooperatives feminitzades segons la mida**



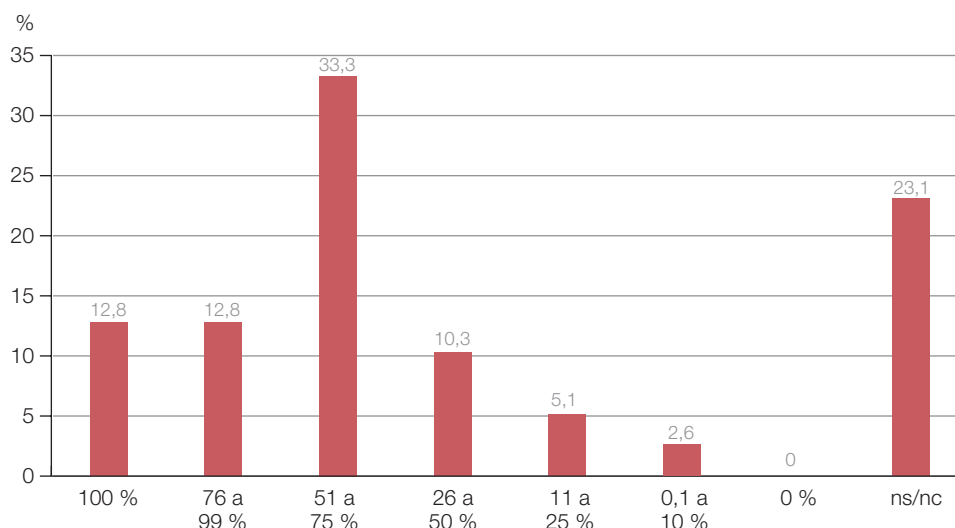
Pel que fa a les cooperatives feminitzades, ho estan molt més les grans que les mitjanes i les petites, mentre que les microempreses són les menys feminitzades.

Quant als sectors, **trobem una clara segregació horitzontal que replica la divisió sexual del treball imperant a la nostra societat**: els sectors de la indústria, la construcció i la mecànica estan altament masculinitzats (en tots tres sectors, el percentatge de cooperatives no mixtes masculines supera el 40 %); el sector dels transports i l'agrari també estan masculinitzats, tot i que el fenomen no és tan marcat com en els anteriors; el sector de serveis a les empreses i particulars presenta una distribució més uniforme per sexes, i els sectors de comerç, atenció a les persones i educació estan altament feminitzats (destaca el cas del sector d'educació, en què les cooperatives no mixtes femenines suposen el 52 % del total).

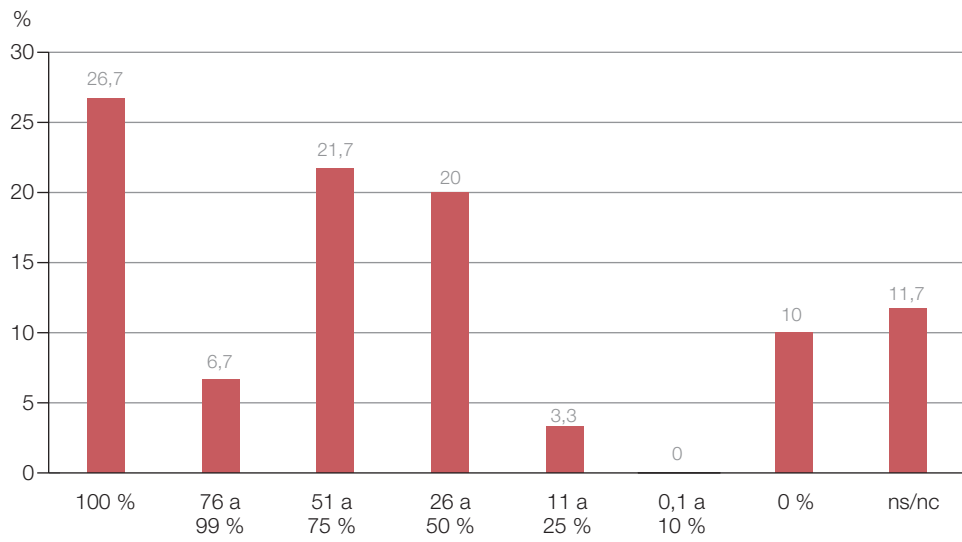
**Gràfic 5. Cooperatives del sector agrari**



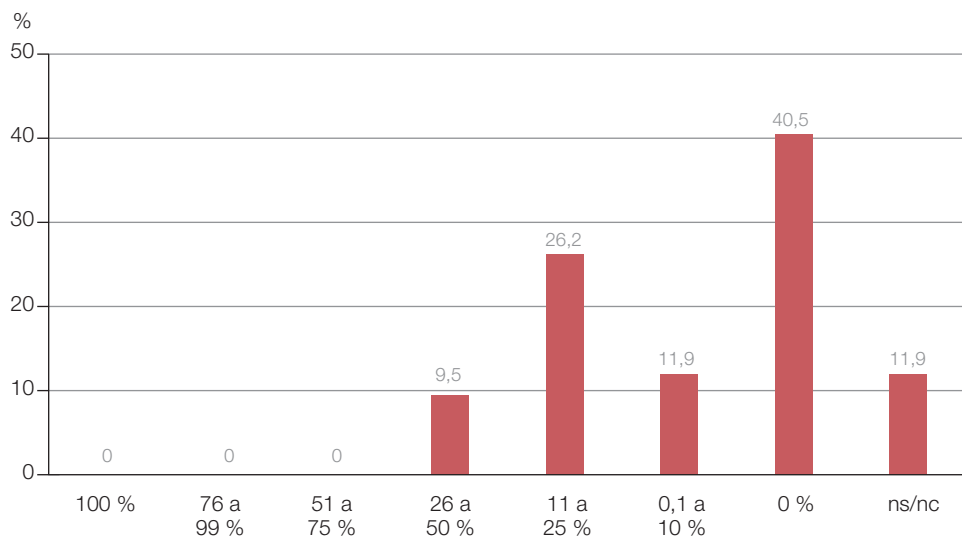
**Gràfic 6. Cooperatives d'atenció a les persones**



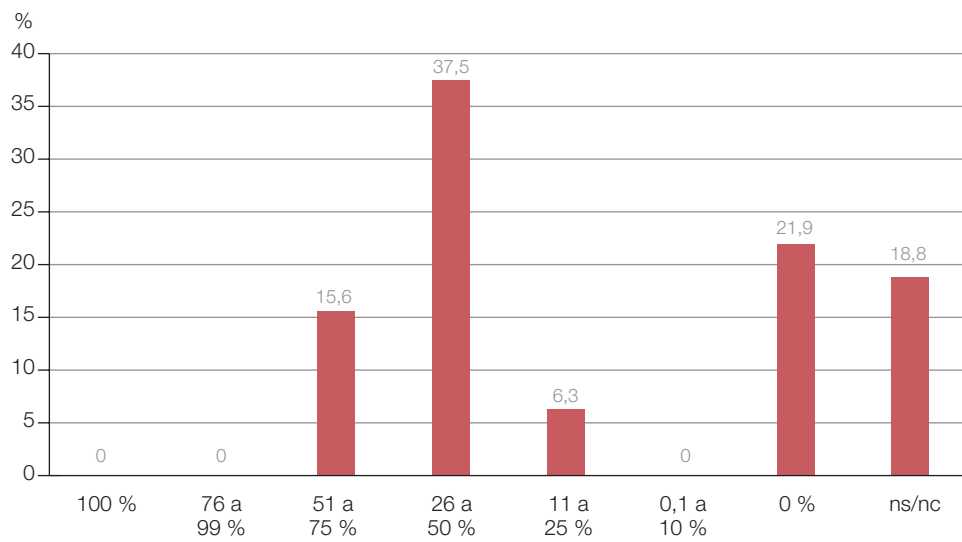
Gràfic 7. Cooperatives de comerç



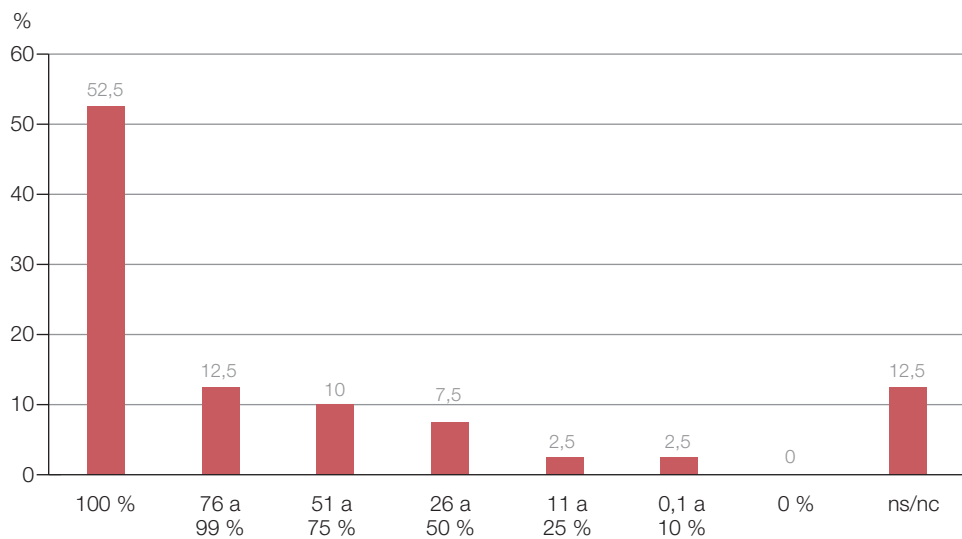
Gràfic 8. Cooperatives de construcció



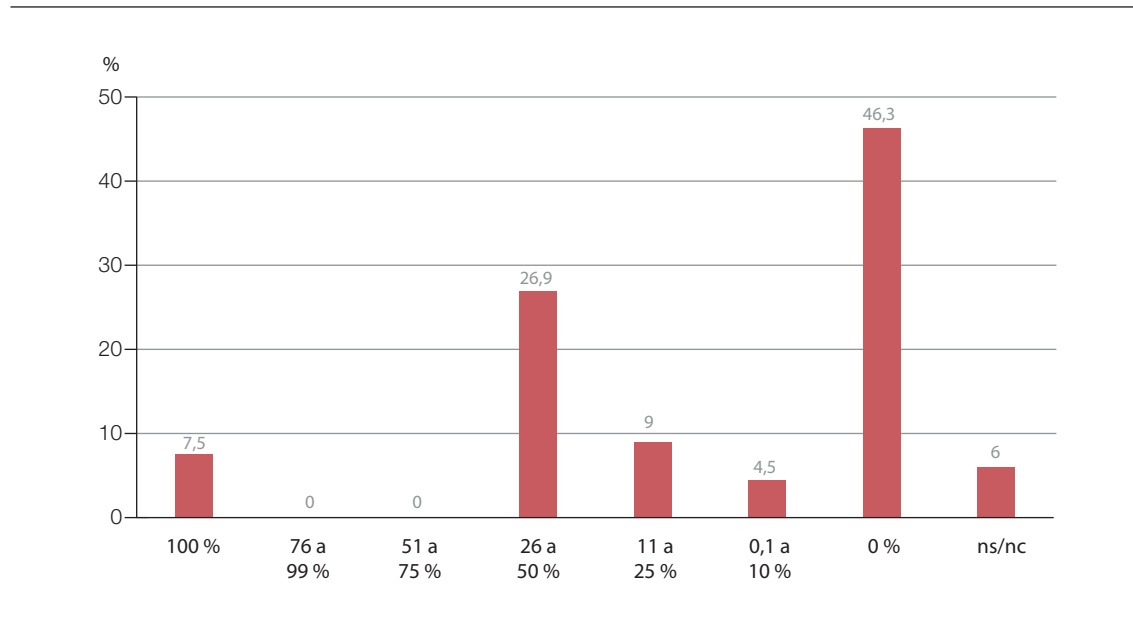
Gràfic 9. Cooperatives de cultura



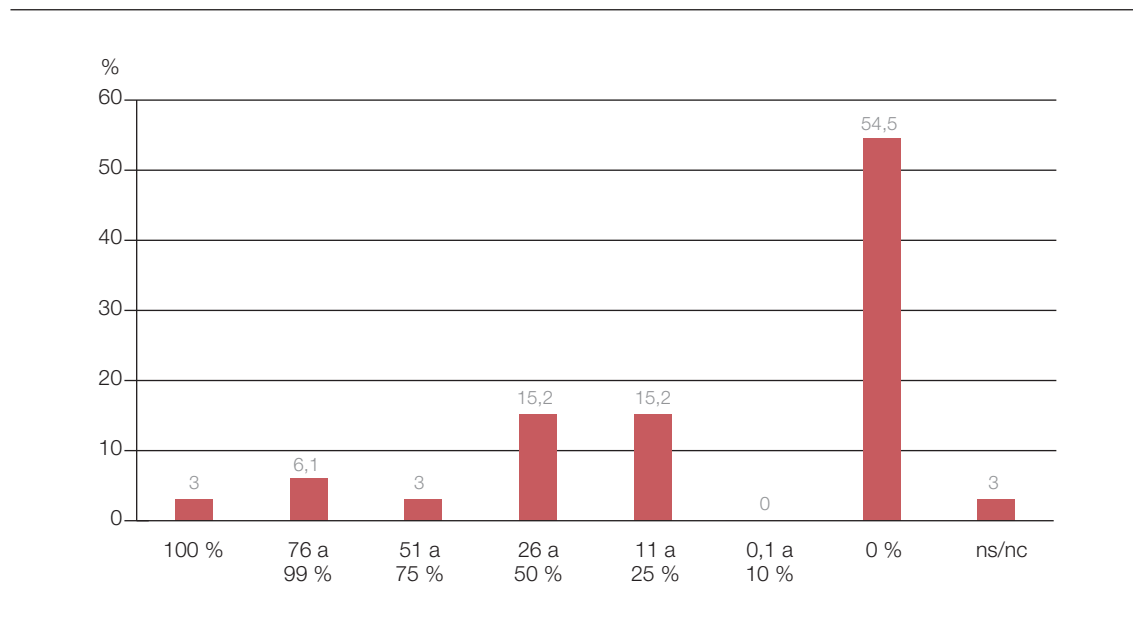
Gràfic 10. Cooperatives d'educació i de formació



**Gràfic 11. Cooperatives d'indústria**

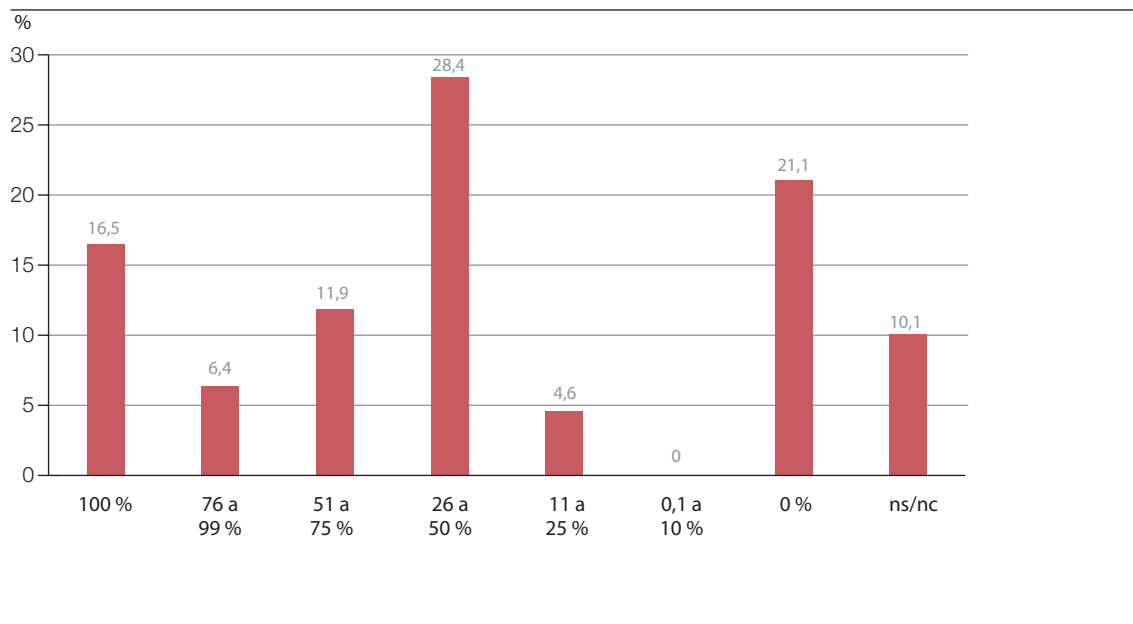


**Gràfic 12. Cooperatives de mecànica i reparació**

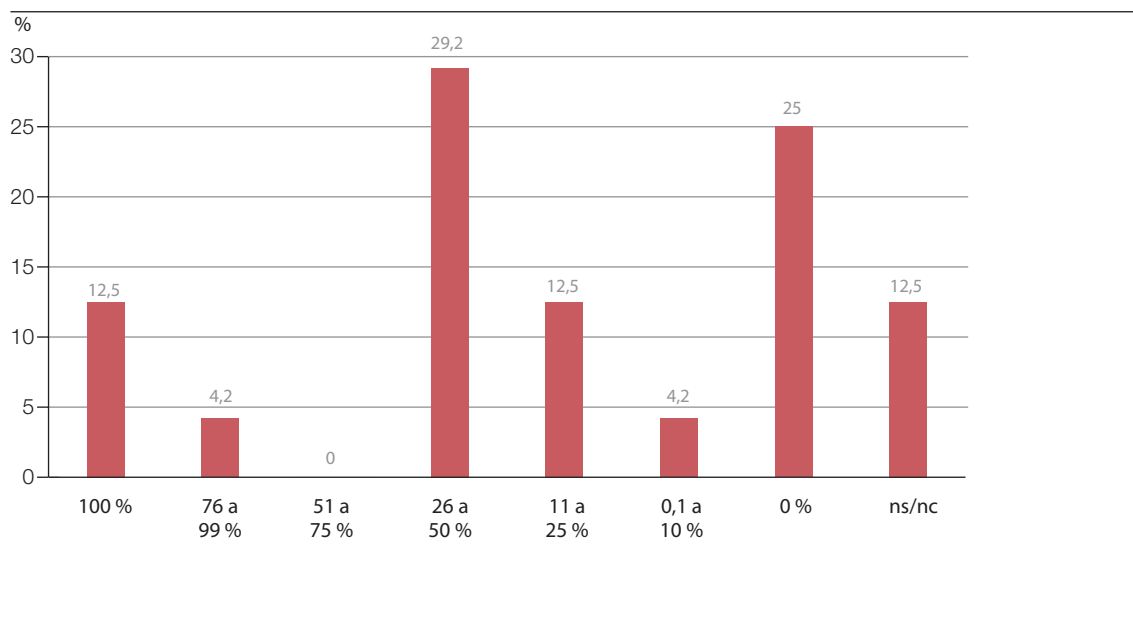




**Gràfic 13. Cooperatives de serveis a empreses i particulars**



**Gràfic 14. Cooperatives de transports**



Finalment, **sembla que les dones també troben dificultats importants per accedir a llocs de responsabilitat en les cooperatives**: així, tot i que l'informe *Balanç Social 2011* de la Xarxa d'Economia Solidària assenyala que en les cooperatives que han participat es pot parlar de paritat —el 44 % de les persones que ocupen càrrecs de responsabilitat són dones—, si tenim en compte que les entitats participants estan feminitzades i prenem com a referència els termes relatius, **només el 18 % de les dones de les cooperatives que han participat en el Balanç Social ocupen llocs de responsabilitat**.

**Taula 2. Presència de dones a l'economia solidària**

	Cooperatives i societats laborals	Associacions, cooperatives de consum, cooperatives de serveis i federacions	Fundacions
Dones treballadores	328	215	42
% de dones sobre total persones treballadores	57 %	71 %	55 %
Homes treballadors	292	88	34
% d'homes sobre total persones treballadores	43 %	29 %	45 %
Dones que ocupen càrrecs de responsabilitat	58	54	5
% de dones càrrecs sobre total càrrecs	44 %	32 %	31 %
% de dones càrrecs sobre total dones	18 %	25 %	12 %
Homes que ocupen càrrecs de responsabilitat	74	115	11
% d'homes càrrecs sobre total càrrecs	56 %	68 %	69 %
% d'homes càrrecs sobre total homes	30 %	38 %	32 % <sup>21</sup>

Així, dels estudis valorats —un dels quals se centra en entitats adscrites a la Xarxa d'Economia Solidària— s'extreu que, tot i que **el model cooperatiu presenta una fórmula de gestió que afavoreix la participació democràtica de les persones treballadores, segueix replicant dinàmiques** que no condueixen a l'equitat de gènere i, alhora, **no sembla capaç de desmuntar per si mateix una divisió sexual del treball** que condueix dones i homes a concentrar-se en sectors econòmics diferenciats.

## 1.2 Models cooperatius

A partir d'aquesta primera aproximació al paper de les dones al món cooperatiu, hem establert un esbós del que podrien ser dos models cooperatius o, més aviat, dos models d'iniciativa econòmica emparats sota la carcassa de la fórmula cooperativa com a forma jurídica. Aquests dos models, tot i que a priori no es defineixen pel grau amb què incorporen la perspectiva de gènere sinó pel model econòmic i col·lectiu que adopten, indiquen, segons el nostre parer, que hi ha possibilitats de transformació ben diferents per a les dones.

És cert que en el model cooperatiu hi ha moltes realitats i hi ha realitats que són instrumen-

<sup>21</sup> Taula realitzada per les autores a partir de les dades del Balanç Social 2011 de la XES.

tals; la cooperativa és un instrument fruit de la conjuntura, no perquè s'hagi viscut. Igual que hi ha models empresarials no cooperatius que es viuen des de la cooperació. És important diferenciar entre la forma jurídica i el valor intern de l'organització.<sup>22</sup>

Per aquest motiu, considerem que cal iniciar aquest apartat sobre les troballes o conclusions (sempre in-concluses, atès que abordem una realitat dinàmica, en canvi constant) de la recerca elaborant una definició preliminar d'aquests dos models, que podríem anomenar *model cooperatiu mercantilitzat*, d'una banda, i *model cooperatiu solidari*, de l'altra.

No pretenem crear una definició exhaustiva ni detallada a mode de diccionari, sinó que tractarem de construir aquesta definició tot contraposant aquests dos models a partir d'una sèrie d'eixos que considerem centrals o definitoris. També veurem aquells punts en què els dos models es toquen o convergeixen. Per fer-ho, ens basarem en el buidatge de les entrevistes, ponències i grups de discussió que conformen el material qualitatiu de la recerca.

Els eixos que ens han permès relacionar els dos models i contrastar-los han estat:

- Model econòmic, de creixement i arrelament territorial
- Democràcia interna, lideratge i autogestió
- Suport mutu, estratègies col·lectives i riscos compartits

### 1.2.1 Model econòmic, de creixement i arrelament territorial

A partir de la recerca hem vist que, a grans trets, podem classificar els projectes cooperatius en dos grans blocs. Evidentment, qualsevol classificació simplifica una realitat que sempre és més complexa i crea compartiments estancs on, en realitat, hi ha fluxos, matisos i experiències. Tot i així, aquest exercici classificatori ens permet anar diferenciant iniciatives econòmiques i valorar d'una manera més sistemàtica quines s'apropen més als principis d'equitat de gènere i igualtat d'oportunitats.

Així, hem trobat cooperatives en què, tot i partir d'una forma jurídica favorable a unes relacions laborals que surtin dels patrons del mercat laboral imperant, prima la competitivitat i la generació de benefici per sobre del benestar de les persones i, per tant, l'eradicació de la desigualtat i la discriminació no són prioritats empresarials. Així, doncs, aquestes cooperatives reproduïen el joc del mercat, no és qüestionen el model econòmic actual i presenten poca voluntat o una voluntat nul·la de transformar-lo.

No estem fora del mercat, podem tenir les nostres creences i valors, però hem de saber quines són les regles de joc, que són les del mercat: simples i cruels, però cal incorporar-les per tenir el privilegi d'un model diferent.<sup>23</sup>

Aquestes cooperatives respondrien a un *model cooperatiu mercantilitzat*: persegueixen un creixement exponencial —sovint sense arrelament al territori i que dificulta fórmules de gestió directes i participatives—, que mesuren en termes de facturació, o incrementen la plantilla assalariada d'una manera desorbitada —no tant per fer front a pics de treball circumstancial, sinó com a forma estructural de l'empresa.

<sup>22</sup> Mònica Reig, investigadora i docent d'ESADE.

<sup>23</sup> Mònica Reig, investigadora i docent d'ESADE.

És important assenyalar que part de l'oferta formativa pública per a dones emprenedores parteix d'aquest model econòmic.

[La] metodología [es] igual para todas las personas emprendedoras, independientemente de quien sea. Lo que se hace es cambiar el foco.<sup>24</sup>

[...] Uno es el programa «Learning to Grow», de crecimiento empresarial, que realizamos conjuntamente con el IESE, lo que estamos trabajando son planes estratégicos de crecimiento que dirigimos a empresas que facturan más de medio millón de euros y tienen potencial de crecimiento propio; buscamos generar una red, un núcleo de empresas grandes generadas por mujeres para potenciar la visibilidad de estas empresas.<sup>25</sup>

Per contra, ens trobem amb un seguit de cooperatives que podríem encabir dins d'un *model cooperatiu solidari*, crític amb el sistema capitalista neoliberal.

Respecte a la lògica del mercat que has comentat, jo no crec que la lògica capitalista sigui l'única existent; de fet, hi ha l'Estat, hi ha la intercooperació, hi ha els moviments socials, hi ha la possibilitat de fer ciència política per modificar les regles del joc... Tens raó sempre que l'empresa cooperativa s'entengui com un nucli aïllat dins de l'economia, és clar, ha de negociar constantment amb el capital... Crec que l'empresa cooperativa ha de formar part de moviments socials, socioeconòmics, cooperativistes que junts puguin incidir en les polítiques públiques, plantejar opcions autogestionàries per transformar les condicions... Aquests sacrificis són acceptables sempre que pensem en transformar. Si no ho tenim present, ens estarem convertint en una empresa de funcionament més democràtic, però amb uns valors mercantilitzats propis de l'economia capitalista...<sup>26</sup>

En general, aquestes cooperatives veuen el treball cooperatiu com una alternativa col·lectiva a l'individualisme emprenedor, que cerca una sortida compartida de la crisi i d'altres situacions adverses. Es tracta de cooperatives que no mesuren el creixement únicament a partir d'indicadors com la facturació i que presenten una relació orgànica amb el territori en el qual s'insereixen.

No volem créixer exponencialment, perquè seria com generar un càncer.<sup>27</sup>

Facturamos aproximadamente 190 millones de euros, pero el tema de la facturación es un indicador que no nos gusta mucho; creemos que hay que hablar de *índice de empleo*. Cada vez que aparecen los directorios empresariales se fijan en el volumen de facturación; a mí me gustaría saber cuántos empleos crean. Esto se vincula con la economía del bien común, con los procesos de elección de las y los consumidores. Creo que es por ahí por donde tenemos que ir trabajando. Por cada 1000 euros que factura una cooperativa de mujeres, 600 se destinan a lo que se tienen que destinar: a generar empleo. En empresas donde prima el capital, esta estadística se invierte.<sup>28</sup>

Un altre aspecte facilitador del crèdit a les dones és que el que fem —recollim estalvi per finançar entitats. Es fa des d'una sèrie de premisses: proximitat i coneixement de les entitats. La base de les relacions econòmiques de Coop57 és la confiança i, per això, no estem arreu de l'Estat, sinó on hi ha nuclis, gent que pot estar propera als projectes, conèixer la gent i ajudar a la valoració.<sup>29</sup>

El model cooperatiu solidari i la seva visió altereconòmica no impliquen un èxit empresarial menor; ben al contrari, sovint assenten les bases per a l'establiment de projectes sòlids i durables:

Las mujeres rurales están teniendo una mayor resiliencia ante la crisis, nos hemos dado cuenta de que su índice de supervivencia es un 26 % superior al de las urbanas. Si esto se da, hay que ver por qué sucede y

<sup>24</sup> María José Blanco, Barcelona Activa.

<sup>25</sup> María José Blanco, Barcelona Activa.

<sup>26</sup> Ivan Miró, La Ciutat Invisible.

<sup>27</sup> Pepi Domínguez, Titània-Tascó.

<sup>28</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

<sup>29</sup> Rosa Miró, Coop57.

copiarlo en el resto de cooperativas. Esto sucede fundamentalmente por circuitos de compraventa cercanos y alta fidelización de las y los consumidores: eso significa que tenemos que trabajar los circuitos cortos de comercialización, ganarnos la confianza de los y las usuarias y de consumidores para fidelizar su consumo. Estamos aprendiendo mucho de las cooperativas rurales, porque muchas veces desde la soberbia urbana estamos bien servidas...<sup>30</sup>

És evident que les cooperatives, sigui quin sigui el model al qual «s'adscriguin», han de sobreviure en un entorn capitalista i de liberalisme econòmic i, per tant, han d'adaptar estratègies que les facin viables. Tot i això, les mateixes estratègies són viscudes de maneres molt diferents segons els valors cooperatius. Així, per exemple, en més d'una ocasió, en les jornades o en els grups de discussió, les cooperativistes han assenyalat la baixada del sou com una estratègia adaptativa; tot i això, la seva aproximació a l'estratègia és ben diferent.

Un exemple clar de la flexibilitat: el reglament de règim intern permet adaptar la meua realitat organitzativa a l'entorn. Surto del marc normatiu de l'Estatut dels treballadors rígid: això explica la menor taxa de reducció d'ocupació en el sector cooperatiu, perquè ha sigut capaç de flexibilitzar la seva ràtio salarial tot mantenint llocs de treball.<sup>31</sup>

Quan dius que el sector cooperatiu ha evitat acomiadaments perquè ha pogut fer reduccions salarials, a mi m'escandalitza. Perquè jo penso que això augmenta l'explotació. Si el sector cooperatiu és realment innovador, hauria de trobar —en aquests moments— difícils altres solucions. Per mi no és un èxit, és un fracàs.<sup>32</sup>

Respecte a la dicotomia atur / reducció de salaris, evidentment, a curt termini és millor reduir salaris. La clau és com es prenen les decisions: si la decisió es pren de manera horitzontal per part de la plantilla —que entén que és un moment dur— o si la decisió la pren un consell rector —que és una jerarquia que imposa una decisió—, aleshores la qüestió de la democràcia interna planteja problemes.<sup>33</sup>

Per nosaltres el sou sempre ha sigut el mateix. Cobrem totes el mateix. Hem anat apujant el sou a mesura que hem anat... I també hi ha hagut moments que hem dit: «ara no, ens l'hem de tornar a abaixar...»<sup>34</sup>

Nos planteamos el tema del cooperativismo y el salario. Hay que plantarse y decir que no debemos repartir miseria, tenemos que tener unos estándares de trabajo digno y ahí nos tenemos que plantar.<sup>35</sup>

D'altra banda, en cooperatives mercantilitzades no tothom sent seu el projecte i es pot entendre la cooperativa com a quelcom purament laboral.

Hi ha maneres diferents de viure el fet de ser soci, sòcia. Jo m'apunto a un *bombardeo*, i una altra persona només vol anar allà a fer la seva feina. El nivell d'implicació és divers, el que sí que es demana és que cadascú sigui responsable al seu lloc de treball.<sup>36</sup>

En canvi, en les cooperatives solidàries trobem alts nivells d'identificació amb el projecte.

[...] Yo sigo soñando que un día vamos a hacer este trabajo con otras personas y que otras personas se van a beneficiar también; pero, claro, es que estamos empezando. Hemos trabajados juntas cuatro años, avanzando entre obstáculos, pero esta experiencia —gente que antes no nos conocíamos de nada, que somos de diferentes países— nos ha enriquecido.<sup>37</sup>

<sup>30</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

<sup>31</sup> Mònica Reig, investigadora i docent d'ESADE.

<sup>32</sup> Carme Alemany, investigadora i activista feminista.

<sup>33</sup> Ivan Miró, La Ciutat Invisible.

<sup>34</sup> Noe García, Artijoc.

<sup>35</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

<sup>36</sup> Montse Puig, Suara.

<sup>37</sup> Clara Esther López, Dones Solidàries Pa'lante.

A l'hora de la constitució, hem sigut sempre els cinc i som els cinc qui ho decidim tot, en qualsevol moment, i és això, acaba formant part de la teva vida.<sup>38</sup>

### 1.2.2 Democràcia interna, lideratge i autogestió

L'Aliança Cooperativa Internacional defineix la cooperativa com «una associació autònoma de persones que s'han unit de manera voluntària per satisfer les seves necessitats i aspiracions econòmiques, socials i culturals en comú mitjançant una empresa de propietat conjunta i de gestió democràtica», basada en els valors de «l'autoajuda, l'autoresponsabilitat, la democràcia, la igualtat, l'equitat i la solidaritat». Així, la democràcia interna és un tret definitori d'aquesta fórmula societària. La qüestió és, però, com entén cada cooperativa el que implica una gestió democràtica. Això fa que hi hagi formes més participatives i directes i d'altres en què es dóna certa delegació en la presa de decisions.

A nivel de democracia, puede ser más autogestionario, tomando decisiones en una asamblea, o más delegatorio, en un consejo rector o en grupos de trabajo. Evidentemente, es más democrática esta forma que una sociedad anónima en la que hay una persona que tiene el capital y toma todas las decisiones y ciertas otras cosas no las consulta con nadie y, además, a lo mejor ni siquiera trabaja; pero no hay una receta, es una escuela de democracia económica cotidiana, donde tienes que ir tomando decisiones sobre la práctica y ahí es donde hay que innovar.<sup>39</sup>

En aquest sentit, a través de l'anàlisi realitzada mitjançant la recerca, no podem afirmar que hi hagi un model *mercantilitzat* que es decanti nítidament cap a un sistema de gestió i un de *solidari* que es decanti cap a una altre, sinó que, en general, hem trobat que el factor «mida» de la cooperativa és molt més rellevant a l'hora de definir el grau de participació directa en la presa de decisions:

L'assemblea és molt gran, som molta gent. Tenim uns espais que es diuen EPACS, que són preparatoris de l'assemblea. Els socis, abans d'anar a l'assemblea ordinària, en tenim una al novembre, una altra al juny... A l'assemblea general, com que som tanta colla, allà en realitat no pots debatre. És així, no hi ha possibilitat. Però tothom valora molt el fet de trobar-se, el fet de ser-hi. Als espais dels EPACS es treballen els temes de l'assemblea des d'un espai menor, gent procedent de diferents àmbits. I tu com a soci pots preguntar, pots debatre, pots contraargumentar.<sup>40</sup>

El fet de ser una cooperativa petita ens donava molta llibertat per plantejar-nos-ho tot: qualsevol conflicte, qualsevol canvi que volguéssim dins de la nostra estructura... depenia totalment de nosaltres i això ens ha permès fer el que hem volgut en tot moment.<sup>41</sup>

Sí que s'albiren, però, a través de les paraules de les cooperativistes, diferents maneres d'entendre la capacitació per a la presa de decisions i, per tant, el lideratge. D'una banda, trobem un model *pedagogitzant*, en què algú que posseeix el coneixement-capacitació el traspassa:

Comentava la importància dels consells rectors: òrgan de decisió de la cooperativa. Tothom pot formar part del consell rector? Com compaguem l'àmbit democràtic, un soci un vot, i l'aptitud i capacitat necessària per poder prendre decisions? L'informe arribava a la conclusió que no tothom compta amb la capacitació per prendre decisions, una cosa és que tothom tingui dret a poder accedir-hi, se t'acompanyi i se't capaciiti i l'altra cosa és la presa de decisions.<sup>42</sup>

<sup>38</sup> Mariona Zamora, Esberla.

<sup>39</sup> Intervenció d'Elba Mansilla, membre de l'equip investigador i de la cooperativa La Ciutat Invisible, en les jornades FemCoop.

<sup>40</sup> Montse Puig, Suara.

<sup>41</sup> Maria Casado, Malea.

<sup>42</sup> Mònica Reig, investigadora i docent d'ESADE.

El que està passant ara és que les persones assalariades passen tot un procés i, al cap de dos anys se'ls ofereix ser socis. En aquest procés, hi ha un any de prova; tenen una persona tutora que els acompanya per explicar-los què vol dir ser soci d'una cooperativa i què representa...<sup>43</sup>

D'altra, trobem un model que parteix de la construcció col·lectiva del coneixement.

Després va entrar l'Helena, que és l'única que no fa intervencions amb persones, es dedica a temes de gestió; bàsicament, no teníem ni idea de factures, d'IRPF..., encara que n'hem anat aprenent. Això m'agrada de la fórmula autogestionada.<sup>44</sup>

Yo sé cómo cuidar a los ancianos, cómo tratarlos. Tú te manejas bien con los niños y dominas las matemáticas. Yo trabajé en una empresa que no tenía en cuenta mis derechos: tú estudiaste derecho. Compartir lo que nos ha pasado y lo que aprendimos es fomentar el conocimiento compartido. Un saber, cuando se comparte, es más potente y puede ayudar a los demás.<sup>45</sup>

Des d'aquesta perspectiva, sí que podem dir que les cooperatives que responen al model *solidari* tenen més tendència a entendre l'aprenentatge i la capacitació com un procés compartit.

Tot i les diferències, però, ambdós models cooperatius presenten estratègies de capacitació per a l'emprenedoria i el lideratge femenins força allunyats de les fórmules paternalistes contràries a l'apoderament de les dones i pròpies de la visió empresarial clàssica.

¿Qué es lo que necesitan estas mujeres? Que alguien les enseñe a poder conservar los productos, porque allí no tienen frigoríficos. Tú allí vas a una tienda y pides huevos y te dicen: «no, es que hace mucho calor, no podemos tenerlos porque se estropean».<sup>46</sup>

Tenemos a las personas haciendo formación en dos ámbitos: el tema de las habilidades directivas y la viabilidad del proyecto; por lo tanto, hacen el *business plan* y, luego, les ayudamos a hacer cambios en su mentalidad.<sup>47</sup>

Cal assenyalar, però, que els factors mida i nombre de persones assalariades també tenen un pes decisiu a l'hora de decantar la balança cap a un model de capacitació o un altre. En les cooperatives petites (menys de deu persones) és més habitual que hi hagi processos de capacitació compartida, mentre que en les cooperatives més grans o amb força personal assalariat, cal buscar estratègies diverses tant per a la capacitació com per a la presa de decisions, atès que, sovint, l'assemblea no és un òrgan operatiu.

A l'assemblea es vota més a vegades per qüestió formal, perquè a vegades comencem «algú vota en contra?». En els altres òrgans no hem votat mai res, sempre ha estat per consens i una part molt important del funcionament són els grups de treball, que tenen una autonomia important a l'hora de contractar, de decidir com s'organitzen i són responsables també quant al tema econòmic...<sup>48</sup>

Gestió no és un òrgan polític, sinó més executiu, diguéssim. El consell rector és l'òrgan més polític de presa de decisions i el que porta els temes a l'assemblea i és l'òrgan de representació del despatx. I l'equip de gestors depèn del consell rector, com si diguéssim; bé, el designa el consell rector, i el que fa és executar...<sup>49</sup>

<sup>43</sup> Montse Puig, Suara.

<sup>44</sup> Sara Carro, Fil a l'agulla.

<sup>45</sup> Tríptic de Dones Solidàries Pa'lante.

<sup>46</sup> Maite Palomino, FIDEM.

<sup>47</sup> María José Blanco, Barcelona Activa.

<sup>48</sup> Anna Huertos, Col·lectiu Ronda.

<sup>49</sup> Anna Huertos, Col·lectiu Ronda.

### 1.2.3 Suport mutu, estratègies col·lectives i riscos compartits

Seguint amb definicions legals i prenent aquesta vegada com a referència el Text refós de la Llei de cooperatives de Catalunya, les cooperatives són societats que «es proposen millorar la situació econòmica i social dels seus components i de l'entorn comunitari on es mouen, desenvolupant una activitat empresarial de base col·lectiva, en la qual el suport mutu i l'aportació pecuniària de tots els membres permeten de complir una funció que tendeixi a millorar les relacions humanes i a posar els interessos col·lectius per damunt de tota idea de benefici particular». En aquest sentit, al llarg de la recerca, hem trobat exemples diversos que il·lustren aquesta orientació vers el suport mutu i el benefici comunitari.

Si bé en aquest eix no podem fer una distinció clara entre les tendències dels dos models cooperatius, sí que podem afirmar que, en general, aquelles cooperatives que han estat més crítiques amb l'economia de mercat són les que han mencionat, amb més freqüència, experiències de suport i d'intercooperació en el seu discurs, a l'hora que, sovint, han assenyalat com a activitat cabdal de la cooperativa la relació amb d'altres entitats del sector cooperatiu o de l'economia solidària.

Hemos contado con el apoyo, asesoría de muchas entidades, cuando uno está por fuera piensa que esto no existe y cuando una entra es que se encuentra con la cantidad de redes de apoyo, con La Ciudad Invisible, con Creant... Ha habido muchas entidades que nos han ayudado a organizar la cooperativa.<sup>50</sup>

Intentem donar bastant ajut. També ens agrada: «ostres, vosaltres com ho teniu pensat això?, i com ho fareu?, de quina manera?», perquè també ens ajuda... A Mataró hem intentat sempre fer moltes coses; costa també..., hi ha un ritme diferent quan ets una cooperativa petita o una cooperativa gran. I ajudar-nos..., amb l'Esberla: «us deixem uns quants jocs de lloguer i ens passeu cartells del que vosaltres feu i ho passem al nostre *mailing*». La intenció de donar-nos un cop de mà, ens ajudem mútuament...<sup>51</sup>

Sí, el Col·lectiu Ronda sí. Nosaltres en diem *activitats exteriors* i, a part de ser un dels requisits per entrar com a soci de la cooperativa —que no l'estem complint estrictament perquè hi ha gent que no milita en res exterior, però sí que és un dels punts a valorar a l'hora que una persona entri com a sòcia. Ho tenim regulat per nivells d'activitats exteriors: les activitats de nivell 1, que computen com a horari laboral i dins de la jornada, són activitats concretes que l'assemblea determina que són tan importants per a la cooperativa que mereixen ser d'aquest nivell 1 (com ara la Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya) i les activitats de nivell 2, com podria ser la Unió de Cooperadors de Mataró...<sup>52</sup>

D'altra banda, les cooperativistes que se situarien més properes a la línia *solidària* remarquen la importància de la transformació vital i de la realitat que els suposa aquest sistema de treball associat.

Una de les nostres polèmiques és [esbrinar] què té a veure la teràpia —el meu procés personal— amb la revolució, què té a veure o no amb l'afebliment de les xarxes de recolzament mutu.<sup>53</sup>

Tenim capacitat de transformar les nostres feines, sobretot dintre de les cooperatives, cosa que és la part més guapa de les cooperatives, que transformen la realitat del cooperativista que viu allà. És un sistema de vida, no és un sistema de treballar.<sup>54</sup>

<sup>50</sup> Clara Esther López, Dones Solidàries Pa'lante.

<sup>51</sup> Noe García, Artijoc.

<sup>52</sup> Anna Huertos, Col·lectiu Ronda.

<sup>53</sup> Sara Carro, Fil a l'agulla.

<sup>54</sup> María Casado, Malea.



Les cooperativistes amb un discurs de transformació social sòlid també fan referència explícita a la importància i la potència d'assumir el risc que implica iniciar un projecte econòmic de manera compartida.

En Andalucía, los indicadores demuestran que el cooperativismo entre mujeres despegó frente a otros modelos empresariales por varias razones: porque es un emprendimiento grupal, que no deja de ser un cierto pacto entre damas, y un riesgo compartido. Esto, unido a las redes informales de mujeres que siempre han existido (tradicionalmente hemos trabajado ese vínculo en lo informal con nuestras hermanas, nuestras madres...), ese «cuídame al niño que yo voy a hacer no sé qué», cuando tú lo pasas a la formalidad y le sabes dar estructura empresarial, sale una cooperativa con relativa facilidad. Y, además, el riesgo compartido implica empoderamiento compartido. Por lo general, los proyectos cooperativos son proyectos que tardan en arrancar, pero una vez se consolidan son proyectos sólidos y, por eso, la mortandad de empresas cooperativas, sobre todo de mujeres, es mucho menor.<sup>55</sup>

La diferencia entre trabajar para otros o para nosotras es que si estamos en grupo sabemos cuánto nos va a nosotras y cuánto a la cooperativa. Cada una puede salvarse por su cuenta, pero hay necesidad de salvarnos y ayudarnos.<sup>56</sup>

#### 1.2.4 Models cooperatius i equitat de gènere

Un cop realitzada aquesta proposta classificatòria de models cooperatius podem dir que, si bé el principi de gestió democràtica per part de les sòcies i socis es troba en la base de tota societat cooperativa i, per tant, d'això n'hauria de derivar que l'equitat de gènere fos un valor fonamental del cooperativisme i de les empreses que s'adscriuen a aquesta forma jurídica, trobem que hi ha un model cooperatiu *solidari*, en què aquest principi té més possibilitats d'esdevenir real, enfront d'un model *mercantilitzat*, que sovint copia maneres de fer pròpies d'un sistema patriarcal capitalista.

Així, a priori, un model *solidari*, que qüestiona una organització social i econòmica que es basi en desigualtats i en generi, potencia el qüestionament de les dinàmiques de gènere i de les relacions de poder —classistes, però també racistes, sexistes o excludents de la diversitat funcional— que configuren el món empresarial i el mercat de treball majoritari.

Alhora, fórmules de capacitació basades en l'aprenentatge compartit i el suport mutu afavoreixen l'exercici del lideratge entès com quelcom col·lectiu i no individual, així com la presa de decisions participativa i la democràcia interna real. Aquesta qüestió és cabdal en un món en què les dones estan subrepresentades en els llocs de responsabilitat i de presa de decisions en gairebé tots els àmbits de la vida política, social, cultural i econòmica.

Finalment, la intercooperació i l'assumpció compartida de riscos són estratègies que permeten activar xarxes de suport relacionades amb la vida comunitària, en què les dones sovint han estat l'espina dorsal, i, alhora, fer front a molts dels obstacles que una societat obertament patriarcal continua interposant a les dones que decideixen iniciar un projecte

<sup>55</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

<sup>56</sup> Clara Esther López, Dones Solidàries Pa'lante.

d'iniciativa econòmica. En són exemples clars les dificultats d'accés al crèdit amb què es troben les dones i la creativitat que aquestes posen en marxa per afrontar-les.

Les dones emprenedores —o, si volem utilitzar un altre terme, amb iniciativa— tenen una barrera important en l'accés al crèdit; d'entrada, perquè parteixen de rendes inferiors [...], tenen menys capacitat d'inversió —això implica projectes de dimensions menors, menys possibilitat de crear llocs de treball i una implicació menor en sectors que requereixen d'una inversió econòmica inicial més forta [...]. El que vèiem era que hi ha una diferència pel que fa al préstec entre homes i dones. En general, a l'hora d'avaluar el risc es valoren la viabilitat del negoci, la capacitat de retorn i altres garanties. Les dones tenen moltes dificultats per complir aquestes garanties, se'ls demana més, tot i que els estudis demostren que la taxa de devolució femenina és superior a la masculina. El 2000 el 85 % dels crèdits que les dones van demanar a la Unió Europea van ser denegats i a l'Estat espanyol, actualment, només entre el 3 i 6 % de crèdits bancaris totals s'atorguen a dones.<sup>57</sup>

Hemos pensado en otra posibilidad: no cobrar la entrada, pero necesitamos estar haciendo actividades conjuntas donde obtengamos recursos —que no son para cada una de nosotras, sino para fortalecer este capital de trabajo— que posibiliten entrar a más personas. Entonces, logramos participar en algunas ferias, preparando comida de nuestros países, y hemos logrado crear recursos que posibiliten que una tras otra entre al equipo...<sup>58</sup>

Tot i això, a partir dels testimonis de les dones que han participat a la recerca i del buidatge de les dades estadístiques procedents de diversos estudis, hem pogut constatar que en l'àmbit de la cooperació —també en les cooperatives que responen a un model *solidari*— se segueixen produint dinàmiques i discriminacions de gènere.

Com veiem en les dades presentades anteriorment, els fenòmens de segregació vertical i horitzontal continuen sent un fet en l'àmbit cooperatiu i, en general, en el de l'economia solidària: les dones segueixen tenint dificultats per accedir a càrrecs de responsabilitat i es concentren en determinades tasques —com ara administratives— i en determinats sectors tradicionalment feminitzats —com el sector serveis (en concret, el 76 % de les dones cooperativistes s'ocupen en aquest sector, especialment en els camps de l'educació i l'atenció a les persones). D'aquesta manera, podem afirmar que **només una mirada de gènere transformadora —integrada activament en la política i en les persones que conformen cada cooperativa—, pot garantir aquesta confluència entre economia solidària i economia feminista, basada en el fet de situar el benestar de les persones al centre i, per tant, en el reconeixement de la importància dels processos —materials i immaterials— de cura i atenció a les persones.** Aquest aspecte es desenvoluparà d'una manera més àmplia en l'apartat sobre conciliació i coresponsabilitat que segueix, atès que s'ha considerat un factor clau per a l'assoliment real de l'equitat de gènere.

D'altra banda, la recerca present ha servit per veure que, si bé les cooperatives feminitzades presenten eines innovadores de gestió i de sosteniment de l'equip de treball, **són sobretot aquelles cooperatives que parteixen d'un discurs feminista explícit i conscient les que han desenvolupat més fórmules atrevides i transformadores.**

Finalment, hem vist que el món cooperatiu per si mateix tampoc no aporta solucions a les dificultats creuades amb què topen alguns col·lectius de dones a l'hora d'engegar projectes d'iniciativa econòmica. Així, per exemple, les dones migrades es troben amb les discrimina-

<sup>57</sup> Sílvia Alberich, activista i investigadora feminista.

<sup>58</sup> Clara Esther López, Dones Solidàries Pa'lante.

cions de gènere pròpies d'un sistema econòmic patriarcal i, també, amb les pròpies de ser migrades i de no comptar —moltes vegades— amb recursos econòmics, xarxes comunitàries sòlides i, sobretot, una situació legal regularitzada. Aquest darrer fet s'agreuja a causa de les polítiques migratòries de caire androcèntric, que supediten l'obtenció del permís de residència a un contracte formal i no tenen en compte que molts dels treballs en què s'ocupen les dones migrades han estat, des de sempre, situats en l'àmbit de l'economia submergida (cura de criatures i de persones grans o malaltes, feines de neteja, etc.).

Així, un cop traçats dos models cooperatius —un de solidari i un de mercantilitzat—, cal afegir que les cooperatives, d'un tipus o un altre, poden incorporar la perspectiva de gènere o no fer-ho. La combinació del model solidari amb la perspectiva de gènere i la pràctica activa de la igualtat d'oportunitats és el que ens pot conduir a una model d'economia feminista i, per tant, a un model econòmic i social sostenible en l'àmbit ecològic, comunitari, global i just per a dones i homes.

## 2. Cooperatives i cures: teoria i pràctica per sostenir la vida

Ens sembla convenient començar aquest apartat aproximant la definició de dos conceptes centrals que hem trobat a partir dels testimonis, les pràctiques i les experiències de les cooperatives participants a la taula «Les dones a les cooperatives», de la Jornada Fem Coop 2013, i als grups de discussió territorials. Les nocions de *coresponsabilitat* i *cura* ens ajudaran a situar la filosofia del treball i l'organització dels equips que es practica a les cooperatives, no només per fer possible conciliar la vida personal i professional de les persones integrants dels projectes —més enllà de resoldre conjuntures concretes—, sinó també perquè aquesta concepció incorpora pròpiament les cures a l'organització dels equips de treball.

Destaquem el fet que en la mostra de cooperatives seleccionades per analitzar-ne el discurs hi ha una forta presència tant de cooperatives altament feminitzades com de projectes que provenen del moviment feminista i que incorporen la perspectiva feminista en la seva activitat professional i en la seva metodologia organitzativa.

### 2.1. Les nocions

En primer lloc, hem optat per parlar de *coresponsabilitat* perquè aquesta idea

«va más allá de la denominada *conciliación*, por el vaciamiento que este [último] término ha tenido con su incorporación a políticas públicas que solo lo asocian a la inclusión de las mujeres en el empleo y que cargan sobre estas la responsabilidad de compaginar las actividades reproductivas con las productivas, y no contempla, por tanto, el cambio de los roles de género en espacios domésticos y familiares ni promueve la necesidad de un reparto de todos los trabajos (productivos y reproductivos) entre todas las personas».<sup>59</sup>

**Volem destacar que són les cooperatives les que han triat i emprat el terme *coresponsabilitat* en les seves intervencions, ja que nosaltres inicialment —durant el disseny dels**

<sup>59</sup> Clemente, Susana; García, Andrea, y Salobral, Nieves. *Estrategias y políticas de conciliación en las empresas de economía social*. Madrid: Andaira SCP y Pandora Mirabilia, SCP. 2012. [www.pandoramirabilia.net/images/pdf/guia\\_conciliacion.pdf](http://www.pandoramirabilia.net/images/pdf/guia_conciliacion.pdf) [Consulta: 29 d'octubre de 2014].

qüestionaris per a les cooperatives participant als grups de discussió— ens havíem decantat per emprar el terme *conciliació*, molt més lligat a l'àmbit laboral. **La noció de coresponsabilitat és resultant de les aportacions de la teoria feminista en l'àmbit de les cures i amplia el concepte de conciliació, implicant-hi altres actors socials en el sosteniment de la vida** (en el cas que ens ocupa, els homes, els equips i el conjunt de persones que formen part de la cooperativa). **Hem trobat aquesta concepció i l'hem trobada específicament a les cooperatives feministes** i als projectes amb una reflexió feta i un discurs elaborat en aquesta matèria.

El meu company és soci de La Ciutat Invisible [...] Aquesta serà el tercera bebè que arriba a la cooperativa. Per la manera com ells han establert de fer la baixa de paternitat, el Marc tindrà una baixa de paternitat més llarga, bastant més llarga, que la de qualsevol pare en qualsevol empresa. Aleshores, jo tindrè la sort que, gràcies a una cooperativa on hi ha certes coses ja treballades, que el meu company podrà estar molt més entregat a la coresponsabilitat.<sup>60</sup>

A les cooperatives de treball de la mostra, hem trobat la necessitat de compaginar la vida professional amb **necessitats diverses que van molt més enllà de les derivades únicament de la maternitat i la criança**.

Pel que fa a la conciliació, nosaltres ens hi hem trobat no tant amb el tema de ser mares —perquè som dues que rondem els trenta i dues que rondem els cinquanta i seixanta (i ja tenen les filles crescudes)— com [amb] la malaltia [...]. Per situacions personals, [és una sort] poder tenir aquests espais per agafar-te uns quants dies perquè necessites anar a veure un familiar que està a fora i sinó no el podries veure. Hi ha els temes de la mort, la malaltia. Si et cases, si tens un fill [tens drets], nosaltres ho hem experimentat per altres qüestions del teu moment vital, en el qual et pots permetre això, compartir amb les companyes i conciliar-te.<sup>61</sup>

A aquesta definició dels àmbits i esferes que es volen organitzar d'una manera coresponsable entre les persones sòcies, s'arriba de manera experimental, compartint les necessitats individuals amb l'equip de treball fins arribar a una **decisió per consens mitjançant un procés de diàleg, negociació i aprenentatge**.

Els nens que van arribar ens han ajudat a veure que, abans que arribessin, no fèiem conciliació i que era supernecessària. [...] Que hi hagués dos nadons ens ha tornat a posar l'alerta de quin és el ritme que molaria tenir, perquè ara les dues mares [...] han posat molts més límits, i ens estan ajudant [...] a veure que aquest és el límit que nosaltres també volem posar. [...] Teníem un sistema de creences que volia dir que les necessitats de les mares estaven per sobre de les necessitats de les que no eren mares, i això ha sigut un procés d'aprenentatge increïble.<sup>62</sup>

Els equips de treball han encabir dintre de les necessitats la de conciliar la **gestió de l'estress**, les qüestions relatives a **la malaltia i la mort** i l'establiment de ritmes de treball diferenciats per raó de **salut, edat o estudis**. També s'ha tingut en compte el fet que **les persones treballadores proveïguin i tinguin família a latituds llunyanes**.

En segon lloc, ens hem trobat amb una concepció dels treballs de cura, les **cures**, orientades no només a fer front a les responsabilitats familiars i a espais externs a la cooperativa, sinó **també concebudes per al sosteniment dels equips de treball en si**.

Sugerimos que el cuidado sea visto como una actividad de la especie, que comprende todo lo que hacemos para mantener, continuar y reparar nuestro «mundo», de manera que podamos vivir en él lo mejor posible.

<sup>60</sup> María Casado, Malea.

<sup>61</sup> Raquel Escurriol, Tamaia Viure sense violència.

<sup>62</sup> Sara Carro, Fil a l'agulla.

Ese mundo incluye nuestros cuerpos, nuestros seres y nuestro entorno. Buscamos entrelazar todo esto en una compleja red de sostenimiento de la vida.<sup>63</sup>

**Es tracta d'un conjunt de mesures previstes per la cooperativa i d'activitats realitzades per procurar el benestar físic, psíquic i emocional de les persones, tant a dins com a fora de la cooperativa.**

«Invertim moltes hores fora de l'horari laboral per organitzar l'equip i les activitats, i ens manca temps per valorar i reflexionar sobre el treball en si. Generem espais o jornades quan tenim segones residències disponibles per anar a passar-hi el dia i parlar. És una manera d'intentar equilibrar la cura amb la feina. Si no tens una mirada feminista, és molt complicat donar valor al que et passa com a persona i valorar que, molt probablement, si cuido aquesta treballadora o ens cuidem entre nosaltres, és evident que rendirem més. A mi m'interessa que les meves companyes continuïn [aquí] molt de temps i sentir-nos cuidades!<sup>64</sup>

## 2.2 Les mesures

Distingirem tipus de cures diferents segons l'àmbit o esfera a què estiguin adreçades. En primer lloc, trobarem les mesures orientades a facilitar l'atenció i l'assumpció de responsabilitats de cura a persones en situació de dependència respecte de les persones treballadores i, en segon lloc, ens referirem als mecanismes desplegats a les cooperatives per atendre la dimensió emocional i la resolució de conflictes dins dels equips de treball.

### 2.2.1 De conciliació en el sentit tradicional

La **flexibilització dels usos de l'espai i dels horaris de treball** és una de les mesures coresponsabilitzadores més ben valorades entre les persones participants en l'estudi. Aquesta mesura incorpora la possibilitat de treballar des de casa fent ús del correu electrònic, els documents col·laboratius, el xat o l'Skype com a eines de treball quotidianes i facilitadores del teletreball. També ajuda a organitzar la feina d'una manera més flexible treballar per projectes o per objectius per desenvolupar les tasques.

La flexibilitat ha de ser-hi al 100 % sempre si hi ha criatures de pel mig. Tenim molt bons pares, que ens ajuden molt, però hi ha moments en què necessites fer aquestes coses. [...] En el nostre cas, [la conciliació] significa «haig de marxar ara». [...] Després, treballes més hores o treballes des de casa. El projecte acaba sent teu, te l'emportes.<sup>65</sup>

D'acord amb els principis cooperatius d'autoorganització i autogestió, **trobem un nivell variable d'autoregulació dels usos del temps per a la gestió de la feina** —implementant un còmput global d'hores que poden ser administrades per la persona, així com el funcionament per assoliment d'objectius. Aquesta possibilitat facilita poder fer front a la necessitat d'atendre persones dependents a càrrec de manera puntual —per raó de malaltia, per exemple— o regular —portar els infants a l'escola o dinar amb ells al migdia. També trobem horaris diferents d'estiu i d'hivern per poder atendre els infants a càrrec durant el període de vacances escolars.

Nosaltres flexibilitzem els horaris a l'estiu, des que els nens pleguen de l'escola fins al setembre. Intentem treballar fins a les 3 [de la tarda]. Quan comencem amb l'activitat regular de la cooperativa, tornem a la rigi-

63 Joan Tronto. *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care*. Londres: Routledge, 1993.

64 Raquel Eскурriol, Tamaia Viure sense violència.

65 Noe García, Artijoc.

desa. Per a nosaltres, el punt interessant és poder-nos organitzar les hores. En el moment en què tens joc, en què pots moure les peces de la teva feina, tot canvia.<sup>66</sup>

Fruit d'aquesta filosofia de les cures i de la voluntat d'innovar, hem trobat una **mesura creativa adreçada a fomentar una paternitat coresponsable mitjançant l'ampliació de la baixa paternal**. Es tracta d'una pràctica que busca evitar que el pare s'hagi de partir la baixa amb la mare i que implica un esforç econòmic assumit íntegrament per la cooperativa.

La majoria dels homes tenen quinze dies de baixa de paternitat i, de vegades, ni se'ls agafen. Jo tindrè la sort que el meu company treballa en una cooperativa [La Ciutat Invisible] on hi ha certes qüestions treballades i gaudirà d'una baixa de dos mesos, una baixa de paternitat bastant més llarga que a qualsevol empresa. Aquestes mesures faciliten la coresponsabilitat i això, de retruc, em beneficia a mi. Al final, els quatre mesos de baixa de maternitat que ens donen a les dones acaben reforçant la reproducció [en funció del sexe] de com es distribueixen les tasques reproductives.<sup>67</sup>

Volem subratllar la manera com **les mesures coresponsabilitzadores que s'han desplegat a les cooperatives en l'àmbit de la família s'han traslladat i fet extensives a les necessitats de conciliació de les persones en altres àmbits**.

Cap dels cinc té fills, som tots molt joves encara i la conciliació potser es dóna més en altres àmbits, com els estudis. Per exemple, jo encara estic acabant la carrera. Tenim molta flexibilitat i ho podem conciliar bastant. No sé [què passarà] quan arribin els fills, si encara estem junts, com ens ho farem anar. Sí que és veritat que hi ha diferències, perquè hi ha gent que s'hi dedica exclusivament, d'altres que no. Aquí sí que sorgeixen més conflictes o falta d'entesa, però sempre ho acabem gestionant prou bé.<sup>68</sup>

A banda de la flexibilitat horària i la possibilitat del teletreball, a les cooperatives també es practiquen relleus i canvis de torn —mesures gestionades pels i les mateixes treballadores—, es produeixen renúncies de treball voluntàries, existeix la possibilitat de tenir una jornada a temps parcial per atendre a responsabilitats familiars o els estudis, etc. De la mateixa manera, hem trobat que és possible agafar una excedència per a la realització de projectes personals —com, per exemple, fer un viatge llarg o una estada acadèmica a l'estranger—, sempre que aquests canvis en la composició de la plantilla siguin planificats i compatibles amb el calendari de treball global de la cooperativa.

En qualsevol cas, volem matisar que el **repertori de mesures coresponsabilitzadores desplegades i la possibilitat d'implementar-les estan molt condicionats pel sector d'activitat en què opera la cooperativa**.

La particularitat de la nostra feina [l'hoteleria] és que no es pot fer des de casa: tens un bar que s'ha d'obrir tantes hores, i hi has d'estar físicament.<sup>69</sup>

L'hoteleria és molt esclavitzadora, però l'àmbit social també ho és. És molt precari i, tot i que tenim molta flexibilitat, hem d'invertir-hi moltíssimes hores si volem fer la nostra feina amb una certa exigència, amb una certa qualitat.<sup>70</sup>

A més, s'afirma que **en alguns projectes l'interès per desplegar mesures coresponsabilitzadores s'ha anat produint a mesura que el grup s'anava feminitzant i la legislació s'anava modificant**.

<sup>66</sup> Judith Pardo, Eines.

<sup>67</sup> María Casado, Malea.

<sup>68</sup> Mariona Zamora, Esberla.

<sup>69</sup> María Casado, Malea.

<sup>70</sup> Raquel Escurriol, Tamaia Viure sense violència.

Quan jo vaig tenir els fills, no en teníem a la meva cooperativa, de conciliació. Encara hi havia tots els fundadors, que majoritàriament eren homes i, per tant, no hi havia la necessitat i, des del punt de vista social o laboral, els drets tampoc no estaven tan desenvolupats com ara: no teníem l'opció. [...] Amb el temps, s'han anat incorporant dones i s'han anat veient les necessitats, i això ha fet que ara, evidentment, tots els drets de conciliació estiguin reconeguts. Tot i així, penso que el fet de ser una cooperativa i de tenir la responsabilitat de la feina, ho ha més difícil que si fas la teva jornada en una empresa. Si totes les de la cooperativa ens agafem els drets de conciliació que tenim, qui tira endavant la cooperativa? Això és complicat. I després també constatem que hi ha dones i homes —i, per tant, hi ha pares— i l'exercici dels drets de conciliació es fa pràcticament per a les dones.<sup>71</sup>

### 2.2.2 De cures orientades al grup

Els equips de treball i els col·lectius impulsors de les cooperatives es presenten a si mateixos com un espai entre iguals en què «tu ets soci i ets el projecte, cadascuna de nosaltres som una pota», on hi ha una distribució equitativa de riscos i responsabilitats. **El projecte cooperatiu és generador d'autoestima per a les persones sòcies, a qui retorna la capacitat d'autoorganització i a qui desenvolupa un fort sentiment de pertinença:**

Hemos trabajados juntas cuatro años, avanzando entre obstáculos, pero esta experiencia —gente que antes no nos conocíamos de nada, que somos de diferentes países— nos ha enriquecido. A mí me parece positivo lo que he vivido desde dentro.<sup>72</sup>

En el cas de cooperatives feminitzades al 100 % i amb consciència feminista, **el grup de treball es concep com un exercici col·lectiu d'autodeterminació per impulsar i controlar el projecte econòmic i, alhora, com un espai d'apoderament i seguretat lliure de violència i assetjament per a les dones**, tal com explicarem en el capítol següent.

En aquests mateixos equips, s'ha fet un exercici de **reconceptualització, reorganització i rotació de les tasques productives i reproductives** al lloc de treball.

Hem tingut col·laboradors i col·laboradores, amb elles [les dones] ens hem entès superbé i amb els col·laboradors [homes] no tant. [...] És tan absurd i, de vegades, tan bàsic com fer la neteja; estem parlant coses tan simples com aquestes. Depenem totalment de nosaltres, no tenim dona ni home de fer feines. Aquesta figura no hi és, hem de netejar nosaltres i et pregunten «perdona, és que he de netejar?» [i els responem:] «sí, has de netejar la tassa si t'has pres un cafè».<sup>73</sup>

**El treball en equip** es valora com quelcom fonamental i **central en l'experiència cooperativa**, en primer lloc, per la **riquesa que implica poder pensar conjuntament, enfrontar les dificultats d'una feina concreta i compartir capacitats i coneixements** i, en segon lloc, perquè compartir un lloc físic facilita enormement coincidir i fer quotidianitat amb els i les companyes, cosa que genera **sentiments de companyonia i pertinença** i, alhora, representa poder **mancomunar recursos** que individualment serien molt costosos. Aquesta pràctica grupal no ha de limitar-se únicament a la cooperativa, sinó que pot fer-se extensiva a altres relacions amb persones, entitats i projectes de l'entorn proper amb qui s'estableixi un **relació intercooperativa**.

<sup>71</sup> Anna Huertos, Col·lectiu Ronda.

<sup>72</sup> Clara Esther López, Dones Solidàries Pa'lante.

<sup>73</sup> Judith Pardo, Eines.

A banda dels entorns habilitats amb finalitats estrictament professionals, a les cooperatives s'obren espais distesos de trobada —com poden ser reunions puntuals en segones residències, dinars de treball i reunions de cafè—, on es genera un ambient més relaxat, personal i proper entre les persones treballadores. Aquests punts de trobada són valorats com a generadors dels sentiments de companyonia i pertinença, són un entorn més propici per apropar-se a l'altre des d'un plànol més personal.

Una pràctica força estesa entre les cooperatives participants són les **rondes d'avaluació de sentiments-emocions**, espais que serveixen per conèixer i compartir informació personal i professional sobre com es troben les persones en els desenvolupament de les seves tasques. Les denominades *rondes de sentiments* o *valoracions emocionals* serveixen per detectar necessitats de recolzament, preveure conflictes i resoldre'ls.

Com que tenim sessions clíniques i sessions d'organització, abans de les reunions fem un «com estem?»; també fem un «com estem?» amb la feina quan teníem la sessió d'equip, i també fem un «com estem?» des del punt de vista emocional si necessito compartir alguna cosa o que les companyes sàpiguen si estic en un moment molt bo, o molt dolent, o el que sigui.<sup>74</sup>

Aquestes dinàmiques emocionals es poden gestionar mitjançant recursos del mateix col·lectiu de maneres diverses. Una persona concreta de l'equip pot ser l'encarregada de realitzar aquesta tasca.

Fem diàleg per resoldre conflictes i travar relació entre dones. Una psicòloga ens ajuda a les reunions. La paraula és molt important per a nosaltres. Allò personal entra dins de les reunions si nosaltres no estem bé. Aprendre a identificar moments de col·lapse que dificulten la presa de decisions. A les valoracions de resultats anuals hem incorporat la dimensió emocional. Surten conflictes, però en som conscients. No l'esquivem, el posem al damunt [de la taula]. Els homes són més pràctics, les coses personals els semblen feixugues. N'hi ha d'altres que són més sensibles. [...] Estem més habituades al diàleg i la relació. Potser és utòpic, però el nostre aprenentatge està basat en aprendre a resoldre: gestionar el conflicte no implica estar-s'hi tres hores. Donem un temps a la resolució.<sup>75</sup>

O es pot fer servir metodologia de grup, tal com descriu el fragment recollit a continuació.

En el nostre cas, tots venim del món del lleure, del cau i no sé si és tant el fet de ser dones com el fet de venir d'aquest món, que fa que intentem avançar-nos als conflictes i, quan ens agafa una dèria, ens tanquem dos dies a casa d'un, fem dinàmiques emocionals per treure tot allò que ens preocupa, veure les visions dels altres, alliberar-nos. Anem rotant qui ho munta i ens va molt bé. [...] No he vist gaire la diferència de gènere: no volem que ens passi això, tots tenim molta experiència treballant en grups, estant-hi i sabent per on vénen els problemes, evitem-los abans.<sup>76</sup>

Hi ha altres col·lectius que han cercat recolzament professional extern.

[Tenir] supervisió externa ens ha ajudat molt. [...] Hi ha hagut moments que han estat de catarsis grupal, de posar-te a plorar i dir «tu estaves molt en això i m'has deixat sola amb això i això altre» o «no m'he sentit reconeguda amb això». Penso que comptar amb una persona externa ajuda a tenir un retorn objectiu i, després, a sentir que pots dir el que creus sense que això vagi en contra teva.<sup>77</sup>

En projectes cooperatius de major grandària, aquests espais de referència per a la transmissió de malestar i la resolució de conflictes poden tenir formes diverses. En els casos de la mostra, veiem que els pot constituir una persona de referència a l'equip de treball.

<sup>74</sup> Raquel Escurriol, Tamaia Viure sense violència.

<sup>75</sup> Pepi Domínguez, Titània-Tascó.

<sup>76</sup> Mariona Zamora, Esberla.

<sup>77</sup> Raquel Escurriol, Tamaia Viure sense violència.



Tinc plena confiança que si les persones saben a qui remetre's si tenen un conflicte, si hi ha un espai o un referent proper, aquest espai ho facilita enormement. Si en un equip hi ha un problema, la magnitud d'aquest dependrà molt de la gestió que hi ha hagut des del començament, és a dir, qui ha escoltat primer, com ho ha fet, com ha ajudat a la persona, etc. El nivell de conflictivitat és molt baix; evidentment que hi ha problemes, però està bé que arribin. A nosaltres ens preocupa molt més quan no arriben.<sup>78</sup>

O bé disposen d'un espai concret, com per exemple l'Auditoria Social.

Aquest òrgan serveix tant per resoldre conflictes externs, amb clients que tinguin queixes de l'actuació del col·lectiu, com per resoldre conflictes que hi pugui haver entre dos socis o entre un soci i un treballador. L'Auditoria Social està formada per dues persones sòcies, una de més de 15 anys d'antiguitat i una de menys de 15 anys d'antiguitat, escollides per l'assemblea general amb votació de tothom, socis i treballadors.<sup>79</sup>

### 2.3 Vincl orgànic treball-vida

En aquest punt, volem plantejar la **contradicció no resolta entre la dedicació a un projecte que és personal i l'absorció de la totalitat de la vida pel projecte**. Com el que, d'una banda, són facilitats per conciliar —la capacitat d'autogestió del temps— també són malabars per compaginar esferes i activitats de la vida, això pot menar a situacions com les descrites a continuació.

Ens vam trobar amb que en la vida i la nostra feina estava tot vinculat i havíem de trobar la manera de seguir treballant, de mantenir-nos en la situació. [...] Ens havíem de sostenir econòmicament i ser prou autònomes per tirar endavant i, al mateix temps, havíem d'aconseguir que el projecte que nosaltres féssim tingués un cert sentit per a les criatures amb les que estàvem vivint. Artijoc va començar a pensar en això i va començar a crear espais de joc, fins i tot vam fer que a la nostra pròpia cooperativa hi hagués l'espai de joc incorporat, de manera que els nostres fills poguessin estar allà mentre nosaltres treballàvem.<sup>80</sup>

Més enllà de la contradicció plantejada, de la tensió manifesta entre l'àmbit econòmic i el personal dels projectes cooperatius, és important destacar que **a les cooperatives solidàries de la mostra, especialment en els microprojectes amb perspectiva de gènere, hi ha una cultura del treball pròpia, en què es busca trencar amb la separació d'esferes com són la vida laboral i la privada**.

Las personas que conforman la empresa [cooperativa] lo consideran como parte de su proyecto de vida, apuestan por ella como modo de subsistencia, pero buscando también la satisfacción personal en el ámbito laboral.<sup>81</sup>

D'una banda, **hi ha una reflexió al voltant del treball productiu i els usos del temps en el sistema econòmic capitalista hegemònic**.

Tenim ritmes de vida que són inhumans, en què la feina està molt prioritzada i tenim poc temps per fer altres coses, sigui ser mare, ser pare, estudiar, gaudir amb els amics, sortir a la muntanya..., el que sigui. És aquí on ens hem de fer un plantejament des d'un punt de vista estructural: què ens està fent el capitalisme —per dir-ho clar— que ens estem oblidant de viure?, perquè hem de treballar i hem de mantenir un ritme de productivitat i, al final, la feina que es valora és la feina productiva.<sup>82</sup>

<sup>78</sup> Montse Puig, Suara.

<sup>79</sup> Anna Huertos, Col·lectiu Ronda.

<sup>80</sup> Noe García, Artijoc.

<sup>81</sup> Clemente, Susana; García, Andrea, y Salobral, Nieves. *Estrategias y políticas de conciliación en las empresas de economía social*. Madrid: Andaira SCP y Pandora Mirabilia, SCP. 2012. [www.pandoramirabilia.net/images/pdf/guia\\_conciliacion.pdf](http://www.pandoramirabilia.net/images/pdf/guia_conciliacion.pdf) [Consulta: 29 d'octubre de 2014].

<sup>82</sup> María Casado, Malea.

De l'altra, ens trobem amb **casos en què els equips de treball han prioritzat alliberar temps per a la vida privada**, posant això per davant d'obtenir una retribució econòmica més bona.

Hi va haver un moment en què ho vam valorar: si volem més pasta, hem de treballar més hores, però ara mateix no ho veiem bé, perquè la nostra prioritat són els nostres fills. Això vol dir que farem menys hores, que haurem de buscar algú que faci aquestes hores i que el nostre sou baixará. Per això fem tots aquests malabars, aquest és el punt!<sup>83</sup>

**En els microprojectes cooperatius d'aquestes característiques, considerem que hi ha un vincle orgànic entre el treball i la vida de les persones sòcies**, una identificació total entre elles, les seves necessitats i els seus projectes.

Cadascuna de nosaltres som una pota i, si falla una pota, la cosa trontolla. Per mi és un alliberament poder dir «el meu fill està malalt, me'n vaig a casa» i treballar a casa. Una altra sortiria corrents amb el nen amb febre, l'agafaria a ell i al xarop, els portaria al col·legi [i diria] «salvada!». [Nosaltres,] no. Ha passat mala nit, ens connectem per Skype, ens connectem pel *mail* i treballem des de casa. És clar, que m'enduc feina a casa, però crec que me l'enduria igualment, per la responsabilitat que tenim amb la feina, no perquè hagi de fer conciliació.<sup>84</sup>

En aquest mateix sentit, ens trobem casos en què hi ha una **consciència explícita de tenir un vincle molt estret amb les persones de l'equip de treball**, amb els avantatges i inconvenients que aquest tipus de relacions personals poden representar en un projecte econòmic i laboral.

Trobo que al final aquell company de feina acaba sent gairebé com la teva parella [...]. La vinculació que jo tinc amb les sòcies de la meua cooperativa es pot assimilar a una parella, és un vincle més: sé el que et passa, els enrenous que tens amb les teves històries, tu saps les meves, i, al mateix temps, [això ens permet determinar] com tirem endavant —avui estàs més fluixa... Hi ha una simbiosi important, es treballen molt les relacions humanes a les cooperatives. Hi ha un cert risc, per la complexitat que representa treballar en una cooperativa, per tot el que es respira.<sup>85</sup>

Aquest vincle i identificació —més que no pas d'idealitzacions— pot generar fortes tensions entre la flexibilitat i el control del temps, la qual cosa genera dificultats per gestionar l'estrès en la major part dels casos.

Per això reia quan preguntàveu per les hores formals i les reals, les hores treballades. [...] Ser una cooperativa petita té la part positiva —que hi ha una part de comunicació horitzontal i espais per compartir com estàs, què necessites [...]—, però també sents que ets una pota i, per tant, no pots fallar a les companyes. Té aquesta doble vessant, que fa que hi hagi moments en què gestionar l'estrès, almenys per a mi, sigui complicat. [...] d'una banda, tens la fragilitat; però, de l'altra, tens la confiança que les altres companyes poden assumir coses que tu, en un moment determinat, no pots fer.<sup>86</sup>

I, alhora, aquest vincle pot significar i comportar una dificultat en la gestió de conflictes quan la implicació personal i emocional és molt forta.

La sortida de l'anterior soci va ser un trasbals total, tant en l'àmbit humà com en l'econòmic, en tots els àmbits. Hi ha una part molt d'autocrítica, perquè hi havia una implicació personal molt forta que va acabar amb els nostres nervis. Va ser bastant dur i n'hem après molt. Ho vam allargar massa per una qüestió molt romàntica d'amistat, d'haver començat junts. [...] A posteriori, ens va donar molt poder per identificar quan l'havíem cagada, quan no vam defensar els interessos de la cooperativa, quan ens vam deixar portar per una qüestió emocional en lloc de fer prevaldre l'interès de la cooperativa.<sup>87</sup>

<sup>83</sup> Noe García, Artijoc.

<sup>84</sup> Judith Pardo, Eines.

<sup>85</sup> Noe García, Artijoc.

<sup>86</sup> Raquel Escurriol, Tamaia Viure sense violència.

<sup>87</sup> María Casado, Malea.

Pensem que els projectes i la filosofia cooperativista —basada en l'organització i la comunicació horitzontal— i l'aprenentatge personal i col·lectiu, sumats a l'experiència dels projectes feministes en l'àmbit de la comunicació no violenta i de la facilitació de processos, poden representar un avenç i una hibridació d'aquestes dues cultures aplicades a l'àmbit del treball.

Aprovecho para explicar cosas concretas que nosotras hacemos para facilitar los conflictos en nuestra cooperativa. [...] Siempre empezamos las asambleas con «hola, ¿cómo estás?» o con media hora de café. Nos ha pasado que nuestra cultura grupal favorecía saber cómo estábamos, pero marginaba el Excel, la gestión y la toma de decisiones, pero generaba espacio para poder hablar del impacto emocional que genera una decisión y enmarcaba los momentos calientes, aunque sea para marginarlos conscientemente y para hablar de ellos otro día o entrar conscientemente al tema que está suponiendo el momento álgido, teniendo en cuenta que ese punto álgido es una oportunidad para crecer; no [es] solo un marrón, [sino] una semilla para ver cuáles son los siguientes pasos.<sup>88</sup>

## 2.4 Reptes i topalls

Al llarg d'aquest capítol, hem anat esmentant algunes de les dificultats i barreres que troben les cooperatives per poder implementar i innovar en l'àmbit de les polítiques coresponsabilitzadores. En aquest apartat, farem un recull dels topalls observats a partir dels testimonis i els agruparem en grans blocs: obstacles estructurals interns i externs a les cooperatives, propis del sector d'activitat i conjunturals.

En primer lloc, pensem que **la dificultat principal és la infravaloració sistèmica del treball de cures** —sigui remunerat o no— al mercat de treball i a la societat. En aquest sentit, ens sembla paradigmàtic el testimoni d'un dels grups estudiats: la cooperativa Dones Solidàries Pa'lante, dedicada al sector de la neteja, a la cura de persones grans amb diversitat funcional i al reforç escolar. Com a cooperativa de dones dedicades a un sector d'activitat caracteritzat per la precarietat i temporalitat, l'economia submergida i la baixa remuneració, aquests obstacles han constituït la seva dificultat principal no només a l'hora de posar en marxa el projecte, sinó també a l'hora de poder-lo conciliar amb el sosteniment de la vida de les sòcies i de les seves famílies.

D'altra banda, i en especial **a les cooperatives mixtes, hem identificat conflictes de gènere en els equips de treball**, ja siguin per comportaments autoritaris —actituds directives, competitivitat amb les dones per part dels col·laboradors externs i manca de solidaritat i empatia— o per manca de responsabilitat en el manteniment de l'espai físic i altres tasques reproductives. Volem destacar que **la sol·licitud dels drets de conciliació continua recaient en les dones en el 90 % dels casos**.

Així, pensem que **el grau de desenvolupament de mesures coresponsabilitzadores que es practica a les cooperatives és proporcional al grau de consciència feminista i a la percepció col·lectiva del fet que aquestes mesures són una responsabilitat que les cooperatives han d'assumir**, en tant que formen part de la Responsabilitat Social Corporativa.

En segon lloc, topem amb les **rigideses pròpies del sector d'activitat en què operen les cooperatives**, a les quals ja ens hem referit anteriorment, que **limiten enormement el**

<sup>88</sup> Sara Carro, Fil a l'agulla.

**repertori de mesures que es poden desplegar i condicionen la possibilitat d'implementar-les.** D'altra banda, hem observat que **en cooperatives de major volum manquen els protocols i els mecanismes formals de regulació en matèria de conciliació.** Aquesta manca de formalitat acaba implicant que siguin els equips de treball concrets els encarregats d'arribar —o no— a una entesa i autoregular —o no— les necessitats de conciliació de les persones treballadores. En aquest sentit, el **marge de maniobra que hem trobat als microprojectes cooperatius** és molt significatiu, pel grau de coneixença, proximitat i autogestió del temps que poden practicar.

Malgrat que les cooperatives no es regeixen pels mateixos règims laborals que la resta de societats laborals i mercantils, pensem que **no s'ha innovat prou en aquest àmbit.** Ho atribuïm, d'una banda, a la infravaloració sistèmica del treball de cures que hem esmentat i, de l'altra, al fet que la innovació en aquest àmbit representa uns costos econòmics molt alts, que s'han de cobrir mitjançant fons propis de la cooperativa o mitjançant renúncies voluntàries d'hores de treball i sou.

Finalment, apuntarem que els plans d'igualtat estan pensats per ser aplicats a les empreses tradicionals. En l'àmbit cooperatiu l'estructura és una altra i, per tant, caldria comptar —sense descartar els plans d'igualtat— amb eines específiques que tinguessin en compte les peculiaritats d'aquest model empresarial. Pensem que **en les cooperatives no s'ha innovat prou en l'àmbit de la coresponsabilitat i, a més, el fet de regir-se per un reglament de règim intern —i no per l'Estatut dels treballadors— és una oportunitat per fer les coses d'una manera diferent o bé és un risc que pot menar al desgast laboral.** En aquest sentit, les propostes d'AMECOOP parlen **d'aplicar la promoció d'equitat de gènere al reglament intern o de dedicar el fons de sostenibilitat a promoure-la.**

### **3. Cooperatives de dones, cooperatives feministes i feminisme a l'economia social i cooperativa**

#### *Reconceptualitzar d'arrel l'economia i la vida*

Com hem vist en el capítol anterior, la reformulació de nocions com la conciliació de la vida personal, familiar i laboral i la coresponsabilitat sobre el sosteniment de la vida —aportació cabdal de les reflexions i pràctiques de diversos feminismes— és present al discurs i la pràctica de diverses cooperatives de dones i també en algunes cooperatives mixtes, tal com ens han explicat moltes de les cooperativistes que hem entrevistat. Durant la recerca, hem pogut comprovar que **moltes de les cooperativistes entrevistades, amb consciència feminista explícita o no, han incorporat visions, pràctiques i estratègies de la teoria i pràctica feministes per sostenir-se, articular-se i incidir al món de l'economia social, al mercat de treball assalariat i a la societat.** En són exemples la creació de cooperatives, estructures i associacions de dones; la incorporació de la perspectiva de gènere a la seva activitat econòmica i a l'organització de la cooperativa; el desplegament d'estratègies d'incidència en el món de l'economia social, en les administracions i en la societat en si, i el foment del diàleg entre dones cooperativistes i feministes per incorporar la diversitat de feminismes i aconseguir avanços conjunts tot unint forces.

També hem pogut observar la diversitat de situacions vitals amb què les dones s'enfronten a l'aventura de crear un projecte cooperatiu en un mercat de treball desigual i discriminatori per a elles. A més, hem identificat les estratègies que despleguen per afrontar els diversos obstacles que troben (des de les dificultats per accedir al crèdit inicial fins als impagaments o les retallades de subvencions institucionals en la situació de crisi actual), que plantegen alguns dels reptes i topalls més significatius que hem trobat per a la incorporació de l'equitat de gènere a l'economia social i el cooperativisme.

### 3.1 Creació de cooperatives, estructures i associacions de dones al món cooperatiu i de l'economia social

#### 3.1.1 Cooperatives de dones: eines d'apoderament, horitzontalitat, articulació i canvi

*Les capdavanteres: cooperatives feministes, semblant autonomia i agència femenines*

Una de les pràctiques i estratègies que hem identificat ha estat la **creació de cooperatives de dones**: en aquest sentit, cal remarcar que **diverses de les cooperatives de dones que han participat a la recerca van néixer estretament vinculades a la segona onada del moviment feminista a Catalunya**, ja sigui perquè sorgeixen de grups i associacions de dones feministes d'aquesta etapa ja sigui perquè han treballat i/o treballen amb assemblees i espais feministes que funcionen des de l'esclat del moviment feminista als anys 70.

En aquest sentit, ens interessa abordar l'experiència d'aquestes cooperatives perquè, **com que incorporen l'experiència d'intervenció política i social dels feminismes a les seves apostes econòmiques compartides, han generat models d'actuació profundament transformadors en dos sectors laborals altament feminitzats, com són l'àmbit de la salut i de la intervenció social** (i, més concretament, en la tasca de prevenció, atenció i sensibilització contra la violència masclista).

Aquestes cooperatives, sorgides de grups i dones feministes, **van utilitzar des dels inicis els recursos i les xarxes feministes per sostenir-se i continuen nodrint-se del moviment**.

La nostra experiència va començar fa 27 anys. Estàvem, diríem, en la clandestinitat. Ens reuníem en llocs que no eren públics, sinó cedits per dones feministes i, després, per una entitat naturista. No teníem lloc ni nom..., era una mica secret. Quan vam constituir la cooperativa, l'any 1985, ja eren altres temps... En aquell moment es van fusionar el moviment ecologista i el moviment feminista procreatiu, no reproductiu (nosaltres, les dones procreem criatures). Quan es va constituir la cooperativa Titània-Tascó, aquesta era el grup de dones per la salut, amb un origen una mica clandestí, i que abans es deia *grup de mares de Barcelona*. Érem parelles que volíem tenir una criatura que ens reuníem i que ens ho qüestionàvem una mica tot: la situació política, econòmica, cultural..., o sigui que érem crítics amb tot.<sup>89</sup>

[Tamaia Viure sense violència] va néixer fruit de la relació entre un grup de dones víctimes de violència de gènere i d'un grup de professionals del treball social d'una casa d'acolliment. Érem dones —totes— que ens adonàvem que, en finalitzar el període d'acolliment, no existia cap entitat preparada per seguir donant suport emocional i teràpia especialitzada a les dones que havien hagut de deixar les seves llars per allunyar-se del maltractament viscut. Aquest era, i segueix essent, un espai imprescindible per poder teixir una nova vida

<sup>89</sup> Pepi Domínguez, Titània-Tascó.

lluny de la violència. Amb l'energia i la força que sorgeix del desig de totes juntes vam iniciar el nostre projecte social l'any 1992: l'associació de Dones contra la Violència Familiar Tamaia. El primer objectiu de l'Associació va ser la constitució d'un Grup d'Ajuda Mútua (GAM) per a dones maltractades per donar resposta a aquella necessitat.<sup>90</sup>

Des de l'inici de la nostra experiència, vam rebre el suport de Ca la Dona i de la Comissió contra les Agresions que s'hi trobava, que ens van possibilitar un espai i l'ajut econòmic inicial. [...] Volem fer constar la importància del suport, no tan sols funcional, de Ca la Dona i, sobretot, de la Secretaria.<sup>91</sup>

Des de l'any 2011 rebem també el suport del Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaison per desenvolupar la tasca de l'atenció a les dones i facilitar la relació entre dones i grups.<sup>92</sup>

Tot combinant la pràctica cooperativista de la intercooperació, la solidaritat i sororitat feministes i la lògica de funcionament en xarxa que els grups feministes han anat desplegant des d'inicis del 90 per articular-se entre si i amb altres moviments (ecologisme, solidaritat internacional, moviments i xarxes globals...)<sup>93</sup> dels quals s'han nodrit, **les cooperatives feministes han contribuït a estendre'l, diversificar-lo i enriquir-lo a partir de l'articulació i l'intercanvi del saber i d'experiències amb altres lluites i xarxes.**

Quan es va formar [Titània-Tascó] va ser una fusió d'un forn de llenya i una granja dietètica [...]. D'allà també van sortir altres associacions, com l'associació Nacer en Casa, que fa dos caps de setmana va celebrar el 25è aniversari, i la Lliga per la Llibertat de Vacunació, que encara té la seu al nostre local (ara ja no ens estem a Gran Via, ens estem a un local a Gràcia). També formem part de la Xarxa de Dones per la Salut.<sup>94</sup>

Des de Ca la Dona, l'associació Tamaia i un grup de dones juristes vam constatar la necessitat de crear un espai feminista d'orientació jurídica, social i personal per a les dones. I, a partir d'una convocatòria oberta a totes les companyes de Ca la Dona, que tenia com a finalitat engegar el procés de construcció d'aquest espai, vam posar en funcionament, l'octubre de 1998, el que anomenem «Un espai pels drets de les dones». Des del 2000, l'Espai es realitza en col·laboració amb l'entitat Dones Juristes.<sup>95</sup>

L'activitat econòmica d'aquestes cooperatives estretament vinculades al moviment feminista i de dones se centra a fomentar el protagonisme i l'autonomia de les dones usuàries dels seus serveis perquè esdevinguin subjectes autònoms, actius i protagonistes del procés d'atenció en salut física, psicològica i emocional. Així, **incorporen la perspectiva feminista o de gènere de manera integral a la seva tasca, tot partint de l'horitzontalitat de la relació amb les usuàries dels seus serveis i l'atenció no directiva ni autoritària.** Els relats de diverses cooperativistes feministes il·lustren que aquests projectes han posat en marxa models d'intervenció radicalment innovadors travessats per la mirada feminista, que transformen, democratitzen i despatriarcalitzen d'arrel àmbits laborals com l'atenció en salut i l'abordatge de la violència masclista des del saber generat en grups d'autoconeixement, autoconsciència i apoderament del moviment feminista de la segona onada.

<sup>90</sup> «Tamaia». *L'Altaveu de Totes* (en línia). Blog dels grups de Ca la Dona: <[http://www.caladona.org/grups/?page\\_id=33](http://www.caladona.org/grups/?page_id=33)>.

<sup>91</sup> «Tamaia». *L'Altaveu de Totes* (en línia). Blog dels grups de Ca la Dona: <[http://www.caladona.org/grups/?page\\_id=33](http://www.caladona.org/grups/?page_id=33)>.

<sup>92</sup> Tamaia rep també el suport del Fons Mediterrani de Dones i Calala-Fons de Dones, integrants de la Xarxa Internacional de Fons de Dones, que aplega 45 fons de dones d'arreu del món que des dels anys vuitanta es dediquen a aconseguir recursos pel funcionament dels grups i organitzacions de dones de base. («Qui ens ajuda a caminar», *Tamaia* <<http://www.tamaia.org/ca/qui-ens-ajuda-caminar>>).

<sup>93</sup> Maria Palomares i Joana G. Grenzner. *Sabers i pràctiques feministes: Una aproximació al moviment feminista a Catalunya*. Girona: ACSUR Catalunya, 2012, p. 22-25.

<sup>94</sup> Pepi Domínguez, Titània-Tascó.

<sup>95</sup> Presentació de l'espai pels drets de les dones, espai d'atenció jurídica gratuïta per a dones a l'espai feminista Ca la Dona («Espai drets», *Ca la Dona* <<http://www.caladona.org/espai-drets/>>).

Tamaia ha activat un marc conceptual de comprensió de la violència masclista sense precedents i, des d'aquest lloc, ha desenvolupat un model d'intervenció que posa a les dones en el centre de l'atenció validant les seves experiències i necessitats.<sup>96</sup>

Les mentores —[...] dones que han viscut l'experiència de la violència en les seves vides i han fet una recuperació del dany patit, així com moltes altres dones amb les quals caminem plegades— són referents per a les terapeutes de Tamaia. Hem pogut comprovar que és possible i desitjable treballar des de l'horitzontalitat, a través de valorar la persona que tenim davant com algú amb recursos, capacitats i potencialitats múltiples. Creure en l'altra i donar-li espai per expressar-se és el que ha ajudat moltes dones a començar a trobar la seva fórmula particular per a una vida sense violència. Aquesta experiència permet créixer tant a qui rep l'ajuda com a qui la dóna i creiem que és un model factible per lluitar contra la problemàtica de la violència. Si des dels diferents estaments i àmbits de la societat podem adquirir aquesta mirada, estarem creient en les dones i no les posarem en una situació de dependència i d'incapacitat.<sup>97</sup>

La diferència del nostre concepte i el de la medicina oficial [és que nosaltres] ens basem en la salut, metre que el sistema mèdic es basa en la malaltia. Quan a la dona se la considera una malalta, entra dintre del procés quirúrgic, del procés de tractament, del procés de dependència referent al sistema. Nosaltres treballem des de l'autoconeixement i des de l'autocura. [...] El part forma part de la sexualitat femenina i necessiten estar acompanyades de qui hagin triat i, per suposat, llibertat de moviment en el procés. Si volen estar acompanyades de les seves criatures, ho estaran. És molt important la responsabilitat de la seva decisió.<sup>98</sup>

<sup>96</sup> «La trajectòria de Tamaia». Tamaia Viure sense violència (en línia): <<http://www.tamaia.org/ca/la-trajectoria-de-tamaia>>.

<sup>97</sup> Raquel Escurriol. «Sigueu fortes i valentes, sempre hi ha una mà amiga que ajuda». A: *Directa*. Barcelona, també disponible en línia a <[http://www.tamaia.org/sites/default/files/Textos\\_Tamaia/20111130\\_entrevistaladirecta\\_rakel\\_escurriol\\_i\\_mentores.pdf.pdf](http://www.tamaia.org/sites/default/files/Textos_Tamaia/20111130_entrevistaladirecta_rakel_escurriol_i_mentores.pdf.pdf)>.

Tamaia treballa des d'un marc conceptual que afirma la capacitat de les dones per superar la violència masclista i, lluny de victimitzar-les i tutelar-les, reforça la seva capacitat de supervivència i resiliència com a model a seguir. A més, remarca el potencial transformador del moviment feminista i de dones per acabar amb la violència masclista arreu del món. Aquesta filosofia de treball connecta amb l'experiència dels grups d'autoconsciència i autodefensa feminista dels 70, així com de les primeres cases d'acollida gestionades per dones feministes que van ser gradualment absorbides i institucionalitzades al llarg dels anys vuitanta (més informació a: Sílvia L. Gil, *Nuevos feminismos. Sentidos comunes en la dispersión*, Madrid, Traficantes de Sueños, 2010, p. 112-113). L'aposta per la mentoria femenina té nexes amb la filosofia de *wo-mentoring* ('mentoria entre dones') que Guernica Facundo explica a *El libro rojo de las mujeres emprendedoras* (Libros de Cabecera, 2012) i que incorpora la pràctica de les xarxes informals de recolzament mutu i transmissió de coneixement entre dones a la mentoria entre dones en projectes professionals.

<sup>98</sup> Pepi Domínguez, Titània-Tascó.

Les integrants de Titània-Tascó fan una reconceptualització profunda del concepte de salut, de la sexualitat i de la reproducció o procreació, com elles l'anomenen. De fet, les dones de Titània discrepen dels paradigmes teòrics feministes que ubiquen la criaça i cura de les criatures en l'àmbit del treball domèstic, reproductiu i de cura, tal com fa el marc teòric d'aquesta recerca. S'ubiquen al moviment feminista «procreatiu, no reproductiu: nosaltres les dones procreem criatures», segons va aclarir Domínguez en la seva intervenció a les Jornades, i en el seu posicionament es fa palesa la influència del pensament del feminisme de la diferència, sorgit al caliu del corrent del feminisme de les independents i nascut a les Jornades Feministes de Granada de 1979, on la lesbiana feminista Gretel Amman fa servir per primer cop el concepte de diferència en oposició al terme de contradicció del materialisme marxista. El feminisme de la diferència ha revaloritzat les aportacions de les dones al llarg de la història i ha plantejat un marc d'anàlisi que defuig molt conscientment la dicotomia treball productiu-reproductiu que s'han esforçat a visibilitzar des dels anys 70 feministes marxistes com ara Sílvia Federici o Maria Mies. Les feministes de la diferència afirmen altres conceptes, com ara la tasca civilitzadora, com l'anomenava l'ecofeminista Anna Bosch, o l'ordre simbòlic de la mare, del que parlen Luisa Muraro i Maria Milagros Rivera Garretas. Al discurs de Titània-Tascó s'identifica també una clara influència del moviment ecofeminista capdavanter a casa nostra —vinculat al corrent de les independents, que als inicis de la dècada dels 80 va introduir aquesta perspectiva a Catalunya des de la revista *Userda*—, així com de les aportacions de grups com el Col·lectiu de Dones de Boston, que amb el llibre històric *Els nostres cossos, les nostres vides* va promoure l'autoconeixement del cos entre les dones feministes i va engregar la línia de treball sobre salut amb perspectiva de gènere en què han treballat dones com ara Carme Valls, Leonor Taboada o altres integrants de la Xarxa de Dones per la Salut, sorgida del grup Dona i Salut-Comissió pel Dret a l'Avortament (1993). Més informació: Peiró, Irene. «Quan les dones i la natura troben una causa comuna». *Dones. Ecofeminismes, el camí de la transformació*. [Barcelona], núm. 41 (tardor de 2011), p. 7 i 8. Arenas Cabral, Maria Palomares i Garcia Grenzner, Joana. *Sabers i pràctiques feministes: una aproximació al moviment feminista a Catalunya*. Barcelona: ACSUR-Las Segovias Catalunya, 2012, p. 25. Bosch, Anna, i altres autores: *Mujeres que alimentan la vida. Selección de textos (1996-2008)*. Barcelona: Icària, 2010.

Els relats de les integrants d'aquestes cooperatives il·lustren com **aquestes incorporen des de la gènesi dels seus projectes econòmics fins a la filosofia i la manera organitzar el treball, l'experiència de l'horitzontalitat i del suport mutu entre dones**. Aquesta pràctica que no és més que la formalització de les xarxes informals de suport entre dones, que sempre han funcionat per proveir cures en salut, donar o rebre ajut per sortir del cicle de la violència. De fet, la incorporació de les pràctiques informals de suport mutu a l'estructura cooperativa és una constant del funcionament de diverses cooperatives de dones.

El cooperativismo entre mujeres despegga frente a otros modelos empresariales por varias razones: porque es un emprendimiento grupal, que no deja de ser un cierto pacto entre damas, y un riesgo compartido. Esto, unido a las redes informales de mujeres que siempre han existido, [...] cuando tú lo pasas a la formalidad y le sabes dar estructura empresarial, sale una cooperativa con relativa facilidad.<sup>99</sup>

### *Cooperatives de dones migrades: gènere i comunitat d'origen com a pilar i motor de projectes cooperatius*

Si la translació de les xarxes informals de dones als projectes econòmics és una estratègia valuosa per a les dones autòctones, també ho és per a les migrades. Els relats d'aquestes darreres —entrevistades per a aquesta recerca— fan palès que **la xarxa horitzontal de dones de la comunitat d'origen esdevé pilar i motor de les iniciatives cooperatives, ja que és un suport material i emocional bàsic en el procés d'arrelament a la societat d'acollida i de construcció d'arrels profundes en el territori i la comunitat a partir de la relació amb altres iguals**.

Soy colombiana, estoy aquí hace 5 años, sin trabajo, buscando posibilidades encontré una web que decía Mujeres Pa'lante y tenían algo así como una bolsa de trabajo, posibilidades de trabajo en la página. Me acerqué allí y me dijeron: 'estamos haciendo una cooperativa, si quiere participe en ella'. Eso fue en octubre de 2009 y empecé a asistir allí a esas reuniones de la cooperativa, pero tocaba hacerla [...]. Nos encontramos muchas mujeres latinoamericanas porque Mujeres Pa'lante es un sitio donde se presta asesoría y servicios para mujeres inmigrantes, hay abogados, consultores jurídicos, hay psicólogas... recursos para inmigrantes. Por eso el grupo de mujeres con las que hacemos cooperativa son latinoamericanas y ¿desde dónde? Pues desde Argentina hasta México, especialmente Colombia, Bolivia, Perú, Ecuador pero hay de todos los sitios. Y entonces empezamos a reunirnos periódicamente, a hacer todo el proceso como de escritorio, el plan de empresa, los presupuestos, estos pasos <sup>100</sup>

Entonces, logramos participar en algunas ferias, preparando comida de nuestros países, y hemos logrado crear recursos que posibiliten que una tras otra entre al equipo...<sup>101</sup>

Els relats de les cooperativistes migrades expliquen com un grup de dones de diferents països llatinoamericans **s'ubiquen estratègicament al mercat de treball. Ho fan a partir de la constatació i l'experiència de la doble vulnerabilitat amb què topen a causa de la intersecció de desigualtats de gènere, classe i ètnia, que es tradueixen en segregació horitzontal i vertical** en sectors com el servei domèstic, la cura de persones i l'educació informal.

Bueno, y de todo esto, ¿qué se vende? ¿Qué necesita la gente? Nos quedamos con limpieza, cuidados de geriatría y refuerzo escolar. [...] Eso es lo que venimos haciendo. ¡Qué rico hacer otros campos!, pero esta-

<sup>99</sup> Taula «Dones i iniciativa econòmica», Jornades Femcoop 2013: Femení i plural. Les dones i les cooperatives (Barcelona, 15 de juny de 2013).

<sup>100</sup> Clara Esther López, Dones Solidàries Pa'lante.

<sup>101</sup> Clara Esther López, Dones Solidàries Pa'lante.



mos mediados también por lo que se vende; sabemos hacer cosas que son mucho más satisfactorias, pero tratemos de responder a posibilidades: ¿qué podemos vender de nuestros trabajos y nuestros servicios?, y pensamos que estas son las necesidades que podemos satisfacer.<sup>102</sup>

Tot i que **les migrades que engegen cooperatives s'ubiquen en els sectors i les categories laborals que el mercat de treball els assigna tradicionalment** (en aquest cas, en el sector del treball domèstic i de cura a les persones), aquest fet **il·lustra com en l'àmbit cooperatiu i de l'economia social també es repliquen tendències de l'economia convencional**. A més, també hem constatat que el fet d'**organitzar-se en una estructura cooperativa afavoreix la possibilitat d'innovar en aquests sectors feminitzats** tant pel que fa al control sobre les condicions de treball (sou, horaris, etc.), que hem documentat en l'apartat de confrontació de models, com en el tipus de serveis que ofereixen i la valoració social que aquests tenen. Algunes cooperatives han apostat per oferir nous tipus de serveis amb un alt valor social i mediambiental. Un exemple el trobem al tríptic de serveis de Dones Solidàries Pa'lante.

Servicio de limpieza ecológica y convencional: la limpieza ecológica busca reducir el impacto en el medio ambiente con componentes biodegradables[;] esto disminuye los residuos tóxicos, alergias y mejora la calidad de vida en general.

Auxiliar de geriatría (y/o trabajadora familiar): El trabajo familiar se caracteriza por su intervención directa, tanto en el domicilio como en los espacios públicos, teniendo en cuenta su entorno familiar y social; para esto contamos con una amplia gama de servicios relacionados con la atención, cuidado y acompañamiento de personas de la tercera y cuarta edad.

Acompañamientos: fomento de hábitos saludables en las actividades de la vida diaria. Soporte social (gestiones personales). Ocio. Paseos. Centros de día. Soporte afectivo y emocional.<sup>103</sup>

Aquesta **replicació de les tendències tradicionals de participació al mercat de treball capitalista també es dona en cooperatives de dones autòctones** que treballen en àmbits com l'educació social o del lleure. De fet, algunes cooperativistes parlen de la segregació horitzontal (alta feminització de sectors com el lleure, per exemple) com un factor que va afavorir la seva trobada amb les altres dones amb les quals van constituir la cooperativa.

Artijoc va néixer el 1999, la Mireia i la ? la van fundar juntament amb altres noies i sempre ha sigut de dones, casual, eh! Jo penso que potser pel sector on estem (educació social, lleure).<sup>104</sup>

Risc i poder compartits: les cooperatives de dones com a habitació pròpia i espai d'apoderament

Els relats de les cooperativistes que treballen amb altres dones —sigui des de la consciència feminista explicitada o no— **conceptualitzen la seva experiència com a construcció d'un espai propi dins el mercat de treball i la mateixa economia social, i el seu projecte com a espai d'apoderament i de seguretat** enfront el ventall de dinàmiques patriarcales.

Com a experiència feminista, per a mi, ha estat genial; és la forma on jo em sento més còmoda per a treballar, és on jo més a gust m'he sentit (d'entre les feines que he pogut fer al llarg de tota la meua vida laboral). Hi ha tot un seguit de coses que, pel fet de ser dones, no ens hem hagut ni de plantejar, per exemple, con-

<sup>102</sup> Clara Esther López, Dones Solidàries Pa'lante.

<sup>103</sup> Tríptic de Dones Solidàries Pa'lante («Servicios que ofrecemos», Cooperativa Dones Solidàries Pa'lante <<http://cooperativapalante.wordpress.com/2012/01/15/servicios-que-ofrecemos/>>).

<sup>104</sup> Noe García, Artijoc.

flictives de gènere o el tema de l'assetjament sexual. No t'ho plantejges perquè d'entrada estàs en un lloc que és completament segur i sa.<sup>105</sup>

És el que deia ella: és una altra manera de treballar. Hem tingut col·laboradors que eren homes i no ens hem entès. És molt curiós, però no ens hem entès. No sé per què, però la mentalitat amb què començaven les col·laboracions i entraven [a la cooperativa] no encaixava amb la nostra manera de funcionar. [...] Entrar homes i voler manar, i els has de dir: «Que acabes d'entrar!» Entrar i voler manar, i nosaltres no deixar-los, no deixar-los ni de casualitat. Dir: «Aquí les que vam fundar això som nosaltres; primer, t'adaptes i, després, ja veurem si manes una mica.» I, aleshores, marxar. Però no era el seu lloc, era el nostre lloc. [...] Jo tinc una tranquil·litat com a dona treballant en el que jo vull, de la manera que nosaltres volem, que la veritat és que això no està pagat i espero no haver-ho de canviar.<sup>106</sup>

Empoderamiento: una manera de fortalecer y ampliar nuestras capacidades, nuestra confianza, nuestra visión y nuestro protagonismo como grupo social para impulsar cambios positivos. Una estrategia que nos facilite ganar influencia y participar en el cambio social: tanto como mujeres como migrantes.<sup>107</sup>

El riesgo compartido implica empoderamiento compartido. Por lo general, los proyectos cooperativos son proyectos que tardan en arrancar; pero, una vez se consolidan, son proyectos sólidos y, por eso la mortandad de empresas cooperativas —sobre todo de mujeres—, es mucho menor.<sup>108</sup>

### 3.2 El gènere més enllà de les dones: ampliar la mirada per transversalitzar la perspectiva de gènere.

Alhora, els relats de les dones de les cooperatives (explícitament feministes o no) il·lustren com **la seva pràctica diària els porta a ampliar i redefinir la perspectiva de gènere** més enllà d'observar la situació objectiva de les dones en una societat patriarcal i capitalista. La cooperativa forma part de l'estratègia feminista **d'apoderament col·lectiu com a subjecte oprimat i minoritzat, en què es generen espais comunitaris, socials, polítics i econòmics propis**. Aquesta reconceptualització de la perspectiva de gènere passa, en primer lloc, per comprendre'l com una realitat relacional, dual i binària, que impacta en tots els subjectes (homes, dones, transsexuals, transgènere, intersexuals, heterossexuals, gais, lesbianes, bisexuals, *queer*, etc.). Es tracta d'una realitat en la qual les desigualtats es creuen i interaccionen entre si tot generant rols de comportament familiar, comunitaris i socials, i estatus que s'adjudiquen d'una manera desigual a homes i dones, cosa que crea estereotips que no s'ajusten a la riquesa de matisos de la vida real.

Som tot dones. Tenim alguns col·laboradors puntuals, però, que són homes que ja han treballat molt el tema del feminisme o del gènere i tot això [...] També ens ha passat el contrari amb alguna dona que, tot i ser dona, no està salvaguardada d'això. [Aquestes situacions ens han permès veure] que una de les coses importants és que hagi tingut una trajectòria en el feminisme, que hagi estat formada d'una o altra manera, perquè si no, també reproduïx aquests comportaments.<sup>109</sup>

Aquesta reformulació profunda de la perspectiva de gènere passa per **abordar les relacions de poder com a eix bàsic que travessa els projectes de la cooperativa, l'economia, la política i la societat en general** i, per tant, com a palanca bàsica per analitzar i transformar aquestes esferes.

<sup>105</sup> María Casado, Malea.

<sup>106</sup> Judith Pardo, Eines.

<sup>107</sup> Tríptic de Dones Solidàries Pa'lante («¿Por qué una cooperativa?», Cooperativa Dones Solidàries Pa'lante <<http://cooperativapalante.wordpress.com/2012/01/02/el-proyecto-de-mujeres-palante/>>).

<sup>108</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

<sup>109</sup> Raquel Escuriol, Tamaia Viure sense violència.

Nosaltres bevem molt de la metodologia de treball de processos i, per nosaltres, és fonamental que el que fem a fora, ho fem a dins, perquè si ho fem a dins, ho podem fer fora. [...] Somos conscientes de que las relaciones de poder existen en nuestro colectivo, de la necesidad de verbalizarlas y gestionarlas.<sup>110</sup>

Una fórmula per rebutjar aquestes relacions de poder entre homes i dones —de diferents classes o ètnies— és generar rutines d'organització laboral que les desmuntin, com ara eliminar la figura de dona/home de fer feines (com ja s'ha explicat que fa la cooperativa Eines).

En aquest sentit, els relats d'algunes cooperativistes il·lustren que són **conscients de la incidència de les relacions personals en la conformació de relacions i/o conflictes de poder dins el grup que s'han de visibilitzar i saber gestionar** per generar espais de treball sans i democràtics. La importància de gestionar la implicació de les relacions d'amistat en les dinàmiques grupals de feina activista i remunerada apareix en diferents relats, com ja hem explicat anteriorment.<sup>111</sup>

Era un projecte entre amics i va acabar com el rosari de l'aurora. I d'aquí, també n'hem après molt. No tots els teus amics són vàlids per treballar en una cooperativa, ni tenen la mateixa implicació ni la mateixa visió que té un, i no necessàriament s'ha de treballar sempre amb amics.<sup>112</sup>

Nosaltres no som amigues, per exemple, i això crec que és un punt positiu. La nostra relació és de molt d'afecte i molt d'amor, però fins a un punt. Després, cadascuna té la seva vida i els seus espais.<sup>113</sup>

Aquesta noció integral de **la perspectiva de gènere es reflecteix als relats de diverses cooperativistes**, que la relacionen amb la necessitat de gestionar la **diversitat per construir una comunitat** i per generar formats i processos organitzatius que tinguin en compte les **dimensions personal i col·lectiva i l'«allò personal és polític»** en qualsevol grup persones, independentment del gènere.

Per a nosaltres, tot i la feina diferent que fem, el sentit d'estar juntes és acompanyar processos de presa de consciència, o sigui, acompanyar o crear els entorns perquè les persones puguem ser més qui som, anant a favor de la vida. Per a nosaltres, la perspectiva de gènere té molt a veure amb això; la que més m'interessa a mi té a veure amb la gestió de la diversitat —també la meva mateixa—, com poder qüestionar els sistemes de creences que tenim (o que tenim com a societat) per donar-me el permís de ser jo i, per això, necessito una comunitat que em miri i que m'accepti com sóc. [...] Una de les nostres polèmiques és [esbrinar] què té a veure la teràpia —el meu procés personal— amb la revolució, què té a veure o no amb l'afebliment de les xarxes de recolzament mutu, etc.<sup>114</sup>

Per contra, els relats d'altres cooperativistes il·lustren la **tendència generalitzada de la societat d'ubicar la perspectiva feminista i de gènere només en la situació de les dones**.

El tema del feminisme... Abans d'estar en aquest projecte, jo també vaig participar en projectes formats íntegrament per dones i tirat endavant per dones, no com a cooperativa, però. Jo crec que [el feminisme] es viu, i m'ha fet gràcia quan parles del manar.

<sup>110</sup> Sara Carro, Fil a l'agulla.

<sup>111</sup> Aquestes mencions a la incidència de les relacions personals en la gestió del poder dels grups i la generació d'elits informals són una de les herències més importants de les reflexions de diversos grups i activistes feministes de la segona onada del feminisme als Estats Units. Van servir per visibilitzar les desigualtats i les relacions de poder entre dones i trencar amb l'essencialisme i les idees preconcebudes sobre els espais i relacions entre dones, que les conceben com a democràtiques i horitzontals *per se*. El text *La tirania de la falta de estructures*, de la feminista Jo Freeman, va marcar un abans i després al moviment nord-americà d'alliberament de les dones.

<sup>112</sup> Maria Casado, Malea.

<sup>113</sup> Raquel Ecurriol, Tamaia Viure sense violència.

<sup>114</sup> Sara Carro, Fil a l'agulla.

També hem detectat que, en algunes reflexions, aquestes cooperativistes **tenen dificultats per percebre les desigualtats estructurals de gènere que travessen i estructurin els diversos espais socials, entre ells les mateixes cooperatives**. N'és un exemple el fet de conceptualitzar l'alta presència de dones en una cooperativa com a indicatiu d'una situació d'equitat sense fixar-se, d'altra banda, en l'alt percentatge d'homes que ocupen llocs directius en comparació amb el de dones en posicions semblants, cosa que significa que hi ha una sobrerrepresentació del gènere masculí en esferes de direcció i, per tant, una clara desigualtat.

El to femení hi és, perquè som moltes! [...] Aquí mana tothom, crec que la igualtat no és un tema de debat. Si em dieu, «és un tema que debateu molt?». Doncs, jo penso que està molt homogeneïtzat; en aquest sentit, és té clar. Ara tenim un director general; abans era una directora..., però un tant per cent molt alt són dones, les directives són dones. Jo trobo que donem un tema diferent a l'hora d'articular el tema de participació, de treball, de conciliació. Es dona tot per suposat, vaja, que no cal preguntar.<sup>115</sup>

En altres moments, **trobem que les cooperativistes es contradiuen i en una mateixa reflexió passen de relativitzar el pes del gènere en els rols que adopten les persones a la cooperativa a constatar que sí que es produeix una divisió sexual** de tasques en àmbits tan marcats com la gestió de pressupostos i la de conflictes.

Penso que els rols de gènere no es donen en funció del sexe de les persones. Depenent del moment, potser tu agafes un rol més masculinitzat en la decisió, tot i que normalment cadascú té un rol continu. M'he trobat —potser perquè tenim els homes que tenim en aquesta cooperativa, que són magnífics i fantàstics—, que no tenen pas un rol gaire masculinitzat ni les dones tampoc, però a l'hora de prendre decisions hi ha algú que manté certs rols... Potser, de vegades, segons quines iniciatives sí que veus que va associat al gènere: qui té més preocupacions per temes de gestió emocional solem ser les dues noies que estem a la cooperativa i qui es preocupa més per temes més tècnics, de pressupost o de gestió sí que són més els nois. [...] És bo ser-ne conscient i parlar-ne.<sup>116</sup>

### 3.3 Estratègies d'incidència al món de l'economia social

#### 3.3.1 Una *habitació pròpia* comuna dins el món de l'economia social i el cooperativisme

##### *Associacions, comissions i estratègies per incidir des de la perspectiva de gènere*

Una altra tendència que hem identificat durant la recerca és **la creació d'associacions, comissions de dones i/o de gènere, als espais cooperatius i de l'economia social amb l'objectiu d'establir estratègies d'incidència**. Un dels referents claus és l'AMECOOP.

Somos una federación de empresarias de cooperativas que surge de la Federación Mixta de Cooperativas (FAECTA) cuando en 2004 surge la idea de crear un eje de género, con lo cual nos movemos a nivel estatal con la marca de AMECOOP, que es estatal, y, a nivel Andalucía, con FAECTA-Género. Lo hicimos porque necesitábamos captar financiación y porque, además, necesitábamos un sitio externo e independiente de la Federación donde las mujeres pudiéramos empoderarnos para establecer estrategias de poder y de lobby. Esto no hay que esconderlo, creo que hay que reproducirlo cada vez más.<sup>117</sup>

La comissió de gènere va sortir perquè fa dos o tres anys en una de les trobades de Coop57 tota la taula eren homes i un parell de dones vam dir: «què passa aquí?» [...] Un grup de dones que participem a Coop57 vam

<sup>115</sup> Montse Suara, Grup de discussió del Prat de Llobregat.

<sup>116</sup> Mariona Zamora, Esberla.

<sup>117</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

començar a preguntar-nos quina era la realitat en qüestions de gènere de les entitats que formen part de Coop57 i també dels espais de treball. [...] Això va fer que el febrer de 2013 es constituís la comissió de gènere de manera formal a l'assemblea. L'objectiu principal de la comissió és anar visualitzant si les entitats que en formen part reproduïxen les desigualtats vinculades al gènere que hi ha a la majoria d'empreses convencionals o no. Es vol avaluar i vetllar perquè la integració de l'equitat sigui un eix fonamental de les cooperatives i de les entitats.<sup>118</sup>

### 3.3.2 Aliances amb dones i homes afins i un cabàs de pedagogia: eines per desmuntar el patriarcat capitalista

Aquesta visió estratègica compartida es desplega a partir del desenvolupament d'aliances amb altres dones i amb homes afins i de la tasca de pedagogia, unes pràctiques que també s'enllacen amb les estratègies d'incidència que el moviment feminista ha desenvolupat per transformar la societat.

Trabajamos con socias y trabajadoras de cooperativas, mujeres emprendedoras, y sobre todo con hombres de la federación. [Pretendemos] hacerles amables la igualdad para que esa cesión de poderes no sea tan cruenta, que siempre lo termina siendo. Intentamos ser lo más pedagógicas posibles.<sup>119</sup>

Ens fa molta il·lusió. De moment, som set dones a la comissió, xifra que esperem que vagi creixent. Paral·lelament a aquest pla de treball que hem establert, [...] estem tenint vincles amb altres dones sensibilitzades arreu del territori (tant Madrid com Aragó, Galícia, Andalusia). Això ho hem d'anar treballant, perquè al final no sigui únicament una comissió de treball, sinó que ha de ser una columna vertebral, un eix transversal de tota Coop57. És un treball que és una carrera de fons, s'ha d'anar de mica en mica.<sup>120</sup>

Cal remarcar, però, que tot i la tasca pedagògica que fan les cooperativistes de cara als seus companys de treball i moviment, en els seus relats també es manifesta la replicació d'una tendència que es repeteix en altres moviments i espais comunitaris, socials laborals i polítics: **la poca presència i implicació dels homes en espais de treball amb perspectiva de gènere.**

### 3.3.3 Incidència política i articulació amb les administracions: divulgar, formar i fer pressió per aconseguir canvis socials i legals

El desplegament d'estratègies per incidir a les administracions municipals, autonòmiques i estatals, que ha estat una constant de l'acció política feminista des dels anys setanta fins a l'actualitat, també és present en les pràctiques de les cooperativistes. D'una banda, hi és per **difondre i estendre les metodologies de treball innovador en les seves àrees d'activitat**, per exemple, articulant-se o fent activitats formatives amb les diferents administracions.

Com a divulgació hem promogut la *Guia d'assistència del part a casa*, juntament amb el Col·legi Oficial d'Infermeria de Barcelona...<sup>121</sup>

Aquest model innovador [que posa les dones en el centre de l'atenció validant les seves experiències i necessitats] ha estat, i és, divulgat en diferents àmbits professionals, socials i institucionals per aconseguir-ne la implantació generalitzada. [...] A través dels nostres programes formatius i de supervisió, hem compartit els nostres coneixements amb més de cinc mil persones entre les quals hi ha estudiants i també professio-

<sup>118</sup> Núria Suñé, Coop57.

<sup>119</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

<sup>120</sup> Núria Suñé, Coop57.

<sup>121</sup> Pepi Domínguez, Titània-Tascó.

nals de diferents àrees que intervenen en els diversos àmbits d'actuació que s'activen davant de les violències masclista i familiar: Benestar Social, Salut, Justícia, Interior, Ensenyament, Comunicació. [...] També hem aportat la nostra expertesa a les entitats legisladores de Catalunya i de l'Estat espanyol quant a la sensibilització, identificació, tractament i posicionament davant aquestes violències.<sup>122</sup>

D'altra banda, també és present en les pràctiques de les cooperativistes per aconseguir **incidir en la promulgació de lleis i polítiques públiques** autonòmiques que promoguin el cooperativisme i la contractació de cooperatives de dones.

Nuestra forma de trabajar empieza incentivando a las mujeres para que opten por la opción cooperativista, pero en el momento en que empiezan a trabajar en modelos de emprendeduría de negocio pasan a los CADE (Centro de Apoyo al Desarrollo Empresarial) y vuelven a nosotras cuando han decidido hacerse mujeres empresarias, para ir trabajando curricularmente temas como el liderazgo, la participación o factores empresariales que requieren otro trabajo más especializado... Lo hicimos así para no pisar ni a la comunidad ni a los distintos ayuntamientos que estaban trabajando los temas de emprendimiento, porque daba la impresión que se iba a la casa de la mujer emprendedora.<sup>123</sup>

Estamos estrenando una ley nueva de cooperativas andaluzas y hemos conseguido que el principio de igualdad fuera uno de los enunciados dentro de los principios cooperativistas, y el desiderátum de la ley. [...] Y, además, esta es la primera ley en la que las empresarias tuvimos voz dentro del Parlamento y pudimos aportar nuestras demandas. [...] En el propio Estatuto de Andalucía está incorporado el hecho que la Administración tiene que velar porque existan empresas cooperativas en Andalucía. Esto que parece muy genérico nos sirve para que de cara a la Administración y el Gobierno podamos ir y reclamar que se cumpla el Estatuto, que se vele y controle, porque el mercado no atente contra las cooperativas, por ejemplo, en las cláusulas sociales y los principios contratación. Hay un lobby europeo que impide la contratación cercana, a lo que nosotras llamamos la *empleabilidad de kilómetro cero* a la hora de contratar.<sup>124</sup>

En Andalucía se hace el GCUM, que monitorea el gasto público en función de la población a la que se destina, y a eso lo llaman *perspectiva de género*. Nosotras reivindicamos [...] sobre todo lo que necesitamos saber, [que es] a dónde va el gasto público: ¿a cuántas empresas de mujeres se contrata desde lo público? Si vas a comprar bolis, no se los compres al Corte Inglés. Eso es monitorear con perspectiva de género. Ahí colamos las cláusulas sociales: que la Administración se habitúe a contratar empresas cercanas por cuestión de lógica. Si te estás gastando un dineral en emprendimiento y vas a generar consumo y facturación, lo lógico es hacerlo en empresas cercanas. [...] Habituar a la Administración y pedirle si el gasto no estable se puede canalizar a empresas cooperativas o al menos de empleabilidad de kilómetro cero, con lo que irás al producto de kilómetro cero. Ahí estás diciendo mucho. Es una de las grandes luchas, las cláusulas sociales.<sup>125</sup>

Per acabar, aquesta incidència també serveix per provar d'**aturar la morositat que amenaça l'estabilitat i continuïtat de les cooperatives**, aspecte al qual tornarem més endavant en aquest capítol.

Lo más preocupante en las cooperativas de mujeres es la morosidad, que fundamentalmente dependen del sector sociosanitario: guardan relación con educación, dependencia y cuidados sanitarios. Todo ello explica la alta morosidad. Ahora mismo en las residencias de mayores andaluzas no se cobra desde el mes de noviembre de 2012. Ayer me reuní con la Consejera de Economía y le decía que el problema que tuvieron las grandes cooperativas de mujeres en los ochenta se dará ahora con estas cooperativas si no le ponemos remedio. Solo en cooperativas sociosanitarias en Andalucía hay 5.000 cooperativas (92-95 % de mujeres).<sup>126</sup>

<sup>122</sup> «La trajectòria de Tamaia», Tamaia Viure sense Violència (en línia): <<http://tamaia.org/ca/la-trajectoria-de-tamaia>>.

<sup>123</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

<sup>124</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

<sup>125</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

<sup>126</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

### 3.3.4 Articulació conjunta per enfrontar-se al mercat

També, els relats d'algunes cooperativistes ens expliquen com **el fet d'associar-se les ajuda a desplegar estratègies d'articulació conjunta per corregir les dinàmiques desiguals** que es produeixen a les empreses convencionals, com ara la contractació per preus que estan per sota dels estipulats.

Dentro de la organización de mujeres tratamos de establecer herramientas correctoras ante los clientes que nos quieren contratar por debajo del valor del mercado. Esto se hace en el sector sociosanitario. Todos los *freelance* que ahora se están uniendo, por ejemplo, periodistas. [Es importante] trabajar esas herramientas para que tengamos un argumentario jurídico y solvente de cara a la administración y a la sociedad.<sup>127</sup>

*Diferents i diverses, unides per combatre la desigualtat. Esperonar les aliances, confluències i sinergies entre dones feministes, cooperativistes i del món de l'economia social*

Les cooperativistes organitzades parlen també de la **necessitat de generar espais, pactes i aliances entre les dones dels diferents corrents del moviment feminista, de l'economia social i de les cooperatives**, per tal d'actuar juntes amb l'objectiu comú que comparteixen: eradicar les desigualtats i discriminacions per gènere, classe i ètnia.

Pero, fundamentalmente, una gran parte de la organización creemos que tenemos que estar dentro del movimiento feminista y las organizaciones feministas no nos deben ver, a las empresarias, como enemigas. En el discurso generalizado no estamos; no sé si porque nos excluimos o no nos reivindicamos. Tenemos que llegar a un punto de encuentro, porque, fundamentalmente, o controlamos la economía y hacemos que esa economía capitalista patriarcal se invierta —la invertimos— o dejamos de ser *okupas* dentro de esa economía y empezamos a impregnarla de valores propios, o vamos a seguir así. Podemos trabajar en la cultura y la educación, pero como no trabajemos en los entornos económicos y de consumo..., chicas, tenemos poco que hacer, entre otras cosas porque se juega parte de nuestra libertad en el empleo. [...] Tenemos que unirnos y, fundamentalmente, trabajar en las redes de mujeres.<sup>128</sup>

Cuando trabajamos en organizaciones mixtas tenemos un gran problema, que es que el poder no está en nuestras manos y, además, es un poder siempre ha estado en manos de chicos. [...] Está muy bien que trabajemos cada una desde nuestra trinchera, que nos especialicemos (el movimiento de mujeres, feminista, está muy maduro ahora, es muy raro que exista un área de la sociedad en la que no estemos trabajando), pero tenemos que unirnos, para buscar —por lo menos sentido y estrategia—, sobre todo porque cada vez vamos a crear menos. Ese desgaste de recursos... hay que ser inteligente y por lo menos no tenerlo, llegar hasta el final y llegar a un pacto de la agenda.<sup>129</sup>

### 3.4 Llença't, que hi ha xarxa!: estratègies d'accés al crèdit i de sosteniment de les cooperativistes en cooperatives de dones o mixtes en temps de crisi sistèmica

Durant la recerca, hem pogut identificar estratègies diferents que les dones cooperativistes i les cooperatives en si han desplegat per tal d'afrontar la desigualtat d'accés al crèdit per motius de gènere (un dels factors que condiciona notablement la iniciativa econòmica col·lectiva per part de les dones), així com per sostenir el seu funcionament en un context de retallades de la despesa social i de retard i impagament de les subvencions i contractes de

<sup>127</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

<sup>128</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

<sup>129</sup> Lola Sanjuán, AMECOOP.

l'Administració pública. Aquests factors econòmics impacten fortament en l'activitat de les cooperatives de dones, ja que, com hem remarcat anteriorment, moltes es concentren en els sectors dels serveis socials i el lleure.

Una d'aquestes estratègies ha estat comptar amb el **suport d'entitats de finances ètiques**, com Coop57.

Nosaltres teníem clara quina havia de ser la línia de finançament, cadascuna de nosaltres va aportar un petit capital social, però després vam anar a Coop57, perquè teníem molt clar que el nostre punt de partida haviem de ser les finances ètiques, i així va començar el projecte.<sup>130</sup>

La cooperativa financera Coop57 és un altre pilar en el nostre sosteniment, perquè ens permet una liquiditat quotidiana que no sempre és viable en la situació econòmica actual.<sup>131</sup>

En altres casos, les entrevistades expliquen que la seva cooperativa ha establert **mecanismes per afavorir l'aportació de crèdit com a sòcies**, com ara facilitar la capitalització deduint una part del salari i dedicant una part del complement salarial de cada mes a l'aportació.

Jo, per exemple, amb la capitalització, com que tenim escales —[és a dir] que vas evolucionant quant a competències i responsabilitats, vas arribant al teu nivell, no comences de 0—, [...] en un d'aquests nivell no se't paga el complement salarial, perquè representa que estàs fent l'aportació. Durant un temps hi ha un 0,10 del sou que no se't paga perquè estàs fent l'aportació.<sup>132</sup>

En tot cas, cal dir que els relats de les **cooperativistes migrades deixen palès les dificultats afegides per accedir al crèdit inicial que viuen pel fet de no tenir una xarxa tan forta com les dones autòctones**. Aquest fet constitueix un obstacle que s'ha de tenir molt en compte per realitzar accions correctores tant des de l'Administració com des de les entitats de finances ètiques i solidàries.

Algunos puntos no se dan en nuestro proceso porque no hemos podido arrancar... Es muy difícil decirle a una persona que está sin trabajo: «mira, si tú nos das 1.000 € entras a formar parte de la cooperativa, pero todavía no hay trabajo para ti». Hemos pensado en la posibilidad de no cobrar a la gente la entrada, pero necesitamos estar haciendo actividades conjuntas —no solo para cada una de nosotras—, donde obtengamos recursos para fortalecer este capital de trabajo que posibilite entrar a más personas.<sup>133</sup>

També cal remarcar que **la dificultat de la situació econòmica actual ha obligat les dones cooperativistes i les cooperatives a desplegar fórmules per buscar suports** —des de xarxes de dones fins a institucions públiques i privades— per afrontar un moment en què les retallades de subvencions i les demores de pagament o l'impagament directe per part de les administracions amenacen la continuïtat dels projectes cooperatius.

Quan jo vaig entrar, com que era un moment en què no sabíem si es tancaria el projecte (era un moment de risc econòmic), vam acordar que jo feia una aportació econòmica i vaig fer-la. La sòcia que ha entrat ara, com que també estem un moment de crisi que cada any no sabrem si sobreviurem, també ha fet una aportació econòmica al capital inicial per no posar-se en risc.<sup>134</sup>

Un exemple del pes que té l'Administració en el finançament de les cooperatives és Tama-

130 María Casado, Malea.

131 «Qui ens ajuda a caminar», Tamaia Viure sense violència (en línia): <<http://www.tamaia.org/ca/qui-ens-ajuda-caminar>>.

132 Anna Huertos, Col·lectiu Ronda.

133 Clara Esther López, Dones Solidàries Pa'lante.

134 Raquel Escurriol, Tamaia Viure sense violència.



ia Viure Sense Violència, que rep subvencions de «la Generalitat de Catalunya – Institut Català de les Dones; el Departament de Benestar Social i Família – Secretaria de Família; l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació de Barcelona»<sup>135</sup>, l'activitat de la qual s'ha vist molt afectada per les retallades pressupostàries en matèria de prevenció de la violència masculista.<sup>136</sup> A la seva web, la cooperativa visibilitza un ampli ventall d'entitats que li donen suport; remarca el suport quotidià de Ca la Dona, Coop57, La Bonne (Centre de Cultura de la Dona Francesca Bonnemaison);<sup>137</sup> dóna les gràcies especialment a la xarxa *Barcelona Women's Network*, al Calala-Fons de Dones i a l'Ajuntament de Castell Bisbal i «a totes i tots els que ens ajuden a sostenir el projecte viu amb energia i il·lusió», i esmenta també l'Obra Social La Caixa com a finançadora.

La recerca de finançament alternatiu en l'àmbit de les finances ètiques i solidàries està sent la fórmula generalitzada que fan servir moltes entitats de l'àmbit sociosanitari, que «tenen com a denominador comú que des del 2012, per motius d'ofec de la Generalitat en l'àmbit financer i de tresoreria, tenen molts problemes per cobrar les factures o convenis que tenen signats o que giren als respectius departaments de la Generalitat, bàsicament Benestar i Família», tal com explica Hernán Córdoba, sotspresident de Coop57. Aquesta situació de fallida de l'estat de benestar ha generat, en primer lloc, una paralització de l'activitat de les cooperatives i entitats socials afectades i, el que és pitjor, un autèntic tsunami d'endeutament per fer front a la morositat.

[...] Les ha portat, primer, a haver d'usar els seus fons propis (reserves), fent que la seva capacitat de maniobra cada vegada es veiés més reduïda i no permetent que aquests fons s'apliquessin, ja no tant al creixement de les empreses, sinó a la millora de la qualitat dels llocs de treball. A més, han deixat de fer coses finançades per elles mateixes davant la por de no tenir fons després per no pagar nòmines o no poder fer front a les seves obligacions. Això ha estat un primer estadi, en què moltes de les entitats ja han passat per dificultats, ja que poques tenien prou recursos propis per defensar-se en primera instància. A mesura que la Generalitat ha deixat —encara més— de fer pagaments, la immensa majoria han hagut de recórrer a l'endeutament en una situació en què l'accés al crèdit és, primer, molt difícil i, segon, caríssim.<sup>138</sup>

L'endeutament generalitzat de les entitats i cooperatives per l'impagament de les administracions els genera, a més, un problema afegit per pagar els interessos acumulats dels préstecs que han hagut de demanar per poder sostenir-se i, com un peix que es mossega la cua, n'amenaça el sosteniment i el futur.

Ara el problema és encara més gran, ja que els interessos derivats dels préstecs que les entitats han de demanar —sigui sota la fórmula de pòlisses de crèdit o sota altres formes— es mengen tot el marge comercial de les entitats [...]. Si la tendència és que es mantingui o s'accentui la situació, que és el que està passant, les perspectives són fatals facis el que facis. Si decideixes cobrir les pèrdues amb un préstec per mantenir la qualitat o els llocs de treball, faràs la pilota encara més gran. Però si prens la decisió de rebaixar salaris, personal, etc., no surts tampoc del fet que cada any aniràs arrossegant aquest 2-3 % de pèrdues per culpa de la despesa financera. Total, que l'Administració —la catalana però totes [...]— no només ha usat les entitats proveïdores de serveis per a finançar-se (ja que els bancs, o l'Estat, no els deixen més diners), sinó que cada dia estan assentant les bases per la progressiva degradació d'aquestes i, tendencialment, apunten cap

<sup>135</sup> «El vostre ajut», Tamaia Viure sense violència (en línia): <<http://tamaia.org/ca/el-vostre-ajut>>.

<sup>136</sup> L'any 2011 el Departament d'Interior de la Generalitat de Catalunya va eliminar el Programa de prevenció de la violència masculista. Els Pressupostos Generals de l'Estat de 2012 van retallar un 21 % el Programa de la Delegació del Govern contra la violència de gènere.

<sup>137</sup> «Amb el suport de», Tamaia Viure sense violència (en línia): <<http://tamaia.org/ca/amb-el-suport-de>>.

<sup>138</sup> Hernán Córdoba, Coop57.

a la seva destrucció. [...] Això és el que diuen les entitats del sector que estan a Coop57 [...] i totes les entitats que tenen com a únic o principal client a l'Administració.<sup>139</sup>

Davant aquesta situació d'emergència econòmica i social, les entitats de finançament ètic i solidari han hagut de multiplicar els seus esforços per cobrir la necessitat creixent de finançament de cooperatives i entitats.

Les entitats sòcies de les diferents seccions territorials de Coop57 (no només Catalunya) han necessitat un finançament creixent arran del retard en el pagament de subvencions, convenis de col·laboració i factures per prestacions de serveis per part dels diferents nivells administratius (Europa, Estat, comunitats i municipis). Des de l'any 2007 fins a l'any 2012, les entitats de Coop57 han vist augmentar un 358 % les seves necessitats de finançament pel retard en el pagament de les Administracions. Concretament, el retard només en el pagament de les subvencions de les diferents administracions ha suposat un augment de les necessitats de finançament del 432 %.<sup>140</sup>

Aquesta taula facilitada per Coop57<sup>141</sup> il·lustra el creixement exponencial de la demanda de finançament.

**Taula 3: Demanda de finançament a Coop57**

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Avançament de subvencions	882.500	1.511.568	1.835.662	2.869.550	3.155.444	4.697.889
Endós de factures i convenis	224.254	127.652	153.185	400.009	348.171	374.903
TOTAL	1.106.754	1.639.220	1.988.847	3.269.559	3.503.615	5.072.792

Entre els projectes que han requerit finançament addicional per part de les entitats de finançament ètic trobem una representació de cooperatives de dones —o altament feminitzades— important.

Entre les activitats finançades per Coop57 que predominen l'any 2012 destaquen les orientades a l'atenció i cura de les persones, l'àmbit de la cultura i el medi ambient. Dins del primer camp, les entitats de prevenció i lluita contra el VIH/sida, d'atenció a dones víctimes de violència masclista i a treballadores sexuals, d'inserció laboral i de suport a persones amb discapacitats van ser les predominants.<sup>142</sup>

Per acabar, cal remarcar que **les entitats de crèdit ètic i solidari que hem estudiat no tenen una política específica de gènere pel que fa a l'accés al crèdit i al finançament**. Tot i això, com hem vist, diverses de les cooperatives participants en aquest estudi han rebut i reben el seu suport.

D'alguna manera, els criteris inicials i principis als quals ens afiliem porten implícita la no-discriminació i la recerca d'equitat entre socis i beneficiaris dels serveis; [per això], no es promou una política de gènere [...]. No hi ha una política de gènere, però podem parlar del fet que facilita l'accés al crèdit a les dones.<sup>143</sup>

No tenim experiència de donar préstecs especialment a dones, etcètera, no tenim cap línia específica [...]. No tenim cap línia preferent de crèdit i finançament específica ni cap mesura de no-discriminació.<sup>144</sup>

<sup>139</sup> Hernán Córdoba, Coop57.

<sup>140</sup> Guillem Fernández, Coop57.

<sup>141</sup> Dades facilitades per Guillem Fernández, Coop57.

<sup>142</sup> Guillem Fernández, Coop57.

<sup>143</sup> Rosa Miró, Coop57.

<sup>144</sup> Josep M. Gasch, Acció Solidària contra l'Atur.

## 4. Cooperatives i aliances: estratègies per a la transformació social

En aquest darrer apartat —després d’haver conegut la teoria i pràctica col·lectiva per fer front a les cures (capítol 2) i a la relació dels projectes amb el moviment feminista (capítol 3)—, volem conèixer les estratègies d’aliances dels projectes estudiats. D’acord amb els principis cooperatius d’intercooperació, aprenentatge social, arrelament al territori i interès per la comunitat, situarem la política d’aliances i les estratègies per a la transformació social que les cooperatives de la mostra despleguen.

De la mateixa manera que el treball en equip és quelcom fonamental i central en l’experiència cooperativa, **les xarxes de persones, relacions i territoris** que envolten els projectes **són la base de l’activitat econòmica**, en tant que conformen un canal d’intercanvi d’experiències i aprenentatges i, alhora, són un actiu per produir contactes i oportunitats, que es poden gestionar, combinar i multiplicar entre si per enfortir la comunitat i l’entorn del projecte econòmic. Al mateix temps, **l’entorn social és el destinatari de la voluntat d’incidència i transformació social** que les cooperatives despleguen mitjançant la seva activitat.

### 4.1 Principi d’intercooperació

Les cooperatives i les persones que en formen part no són ens aïllats de la societat, ans al contrari: conformen grups que es vinculen en xarxa, tot establint lligams amb objectius i finalitats diverses. El treball solidari entre projectes és el que entenem per principi d’intercooperació i fa referència al vincle entre cooperatives, grups i xarxes que els permet compartir recursos i coneixements, i plantejar-se objectius més amplis que de manera individual els serien inabastables. D’acord amb els valors i principis cooperatius, la pràctica intercooperativa respon al principi d’associació —que és antagònic al valor capitalista de la competitivitat i l’individualisme— i busca afavorir els processos de treball col·lectius i de coordinació entre cooperatives, activitat imprescindible en la construcció d’una societat més igualitària.

A partir dels testimonis dels projectes estudiats, trobem que **diverses cooperatives**, en general de base solidària, **assoleixen el seu màxim potencial i, alhora, enforceixen els moviments a què pertanyen** mitjançant el treball conjunt a través d’estructures organitzatives locals, nacionals i de caràcter sectorial.

#### 4.1.1 Moviment social com a arrel del projecte

El naixement dels projectes de la mostra està sovint molt vinculat al fet de pertànyer a un col·lectiu o moviment social. Aquests espai social representa el **punt de trobada, coneixença i posada en comú de coneixements i necessitats** de les persones que, posteriorment, constituïran la cooperativa, i es contagia la **voluntat d’incidència política del moviment a l’àmbit del treball**.

El cas de Dones Solidàries Pa’lante n’és paradigmàtic. Aquest grup de dones va trobar en la cooperativa la manera de posar en comú els seus esforços per fer front conjuntament a

les necessitats de treballar i de compartir coneixements. El procés d'apoderament col·lectiu que havien experimentat a Mujeres Pa'lante i el col·lectiu Maloka va ser la llavor per a la creació de la cooperativa de treball. També relata una evolució molt similar Andrea García, de Pandora Mirabilia: «veníamos de un colectivo feminista y queríamos llevar el feminismo también al ámbito del trabajo».

Els projectes que neixen en el caliu del moviment feminista tenen un desenvolupament idèntic. Per exemple, tal com hem vist al capítol anterior, Titània-Tascó neix estretament vinculada al moviment ecologista i al feminisme de la diferència.

Aquesta experiència reflecteix perfectament com en l'entorn de la cooperativa hi ha una xarxa de persones i col·lectius —com ara Associació Nacer en Casa, Lliga per la Llibertat de Vacunació i Xarxa de Dones per la Salut— amb els quals es comparteixen valors i interessos, i amb els quals —aquest cop específicament des de la cooperativa i de manera professional— es fa una tasca de capacitació. Els projectes cooperatius de la mostra que sorgeixen dels moviments socials i en què es treballa d'una manera conjunta i paral·lela busquen desenvolupar professionalment —des de l'àmbit de l'educació, la prevenció de la violència, la defensa dels drets socials, el consum ecològic o la salut integral— les mateixes línies d'intervenció i incidència. **A les cooperatives es posen en comú no només els bagatges i interessos activistes, sinó també uns perfils i trajectòries professionals diversos, amb la voluntat comuna de vehicular el compromís social a través del treball.**

Ens vam adonar que la perspectiva de gènere i la cultura de pau era transversal a tot el que fèiem. Nosaltres fem coses molt diferents: des de teràpia personal fins a un espectacle de palles amb perspectiva de gènere, amb el missatge. [...] Amb aquesta [mirada] treballem en educació, en facilitació de grups i desenvolupament organitzacional.<sup>145</sup>

En el cas, per exemple del Col·lectiu Ronda, una de les cooperatives més veterana i de major grandària, l'acompanyament professional que pot fer la cooperativa és molt més ampli, tal com afirma l'Anna Huertos: «tenim, d'una banda, la vessant de l'economia social i, de l'altra, el tema sindical. I la incidència en l'àmbit de moviments populars i cívics, tres vessants al final!». Des del 1972, ofereix assessorament i assistència lletrada als moviments cooperatiu, obrer i sindical, i a moviments socials diversos, com ara la campanya per la revalorització de les pensions «Salvem les pensions», l'acusació popular contra Plataforma per Catalunya per propaganda electoral racista o l'objecció fiscal en el pagament de quotes a les escoles bressol.

Tot i que **la voluntat d'incidència a través de la pràctica professional sí que és una característica comuna a tots els projectes**, el grau d'activisme pot variar molt d'una persona sòcia a una altra i també pot experimentar canvis i fluctuacions d'intensitat al llarg del temps.

En una microcooperativa, tot allò relatiu a la dimensió societària en el moviment cooperatiu [varia]: hi ha diferències, que passen molt per l'individu. Hi ha a qui li agrada més participar a un fòrum o al moviment, perquè s'ho creu més i hi participa d'una manera més proactiva, mentre que hi ha una altra persona que és sòcia de la cooperativa, però fa les hores i marxa.<sup>146</sup>

<sup>145</sup> Sara Carro, Fil a l'agulla.

<sup>146</sup> María Casado, Malea.

#### 4.1.2 Comunicar cooperació, visibilitzar les dones

En aquest punt, ens sembla pertinent explicar com **els projectes solidaris comuniquen**, a través de diferents canals —pàgines web, perfils a xarxes socials i butlletins de notícies—, **la seva naturalesa de doble projecte, laboral i social**, fent d'aquesta característica un dels seus trets distintius i diferencials. D'una banda, expliquen que són una cooperativa, presenten l'equip de treball i el sector d'activitat a què pertanyen i, de l'altra, recullen els principis i valors que regeixen la seva activitat econòmica. **La voluntat de visibilitat de la identitat cooperativa és compartida per tots els projectes.**

Eines és una cooperativa d'iniciativa social fundada l'any 2010 per professionals experimentades en els àmbits socioeducatiu, formatiu i del lleure.<sup>147</sup>

L'Esberla SCCL és una cooperativa de treball associat sense ànim de lucre que va iniciar la seva marxa el setembre de 2012 arran de les inquietuds d'un grup de joves amb experiència associativa i laboral dins del món de l'educació en el lleure.<sup>148</sup>

Oferim bens i serveis per a la cultura, el lleure i l'ensenyament. La gran majoria de les nostres activitats giren entorn del joc i l'educació per la pau. Des d'aquests paràmetres, dissenyem i realitzem tot tipus d'activitats, tallers, cursos i altres serveis posant el nostre gra de sorra per una societat més justa i sostenible amb el compromís d'afavorir la reflexió per a la transformació cap a la convivència solidària.<sup>149</sup>

De l'altra, **ubiquen la seva activitat en el marc d'una genealogia política** determinada, **i manifesten la seva voluntat d'incidència i les aspiracions de transformació social.**

El projecte de Tamaia s'inscriu en la genealogia activa de dones que han treballat en la defensa de la llibertat i els drets de les dones enfront la violència patriarcal. L'eix principal que articula la nostra tasca és donar suport a les dones que demanen ajut per sortir de l'engranatge de la violència. La seva recuperació és el nostre objectiu primordial i ho fem ajudant-les a iniciar un procés d'identificació i curació del dany i acompanyant-les, de manera singular i respectuosa, mentre transiten en aquest camí de llibertat.<sup>150</sup>

A Fil a l'agulla somiem en una societat més igualitària on les persones es puguin desenvolupar d'una manera integral i puguin establir relacions personals i grupals de manera més lliure i conscient, integrant el conflicte com a font d'aprenentatge. Avui l'objectiu que ens plantejgem en tot allò que fem és generar i acompanyar processos de presa de consciència que contribueixin a la transformació personal i col·lectiva.<sup>151</sup>

**La presència de les cooperatives de la mostra a l'entorn digital és generalitzada.** Tots els projectes disposen de pàgina web i perfils a les xarxes socials Twitter, Facebook i, en menor mesura, a LinkedIn. Internet és el canal preferent de contacte amb la clientela, de publicació del seu catàleg de serveis i activitats, així com de visibilització de les seves aliances i vinculacions amb els diferents moviments socials i amb entitats locals, sectorials i vinculades al sector cooperatiu.

**La política de comunicació de Fil a l'agulla ens sembla un molt bon exemple de comunicació no sexista ni androcèntrica.** Tant a la pàgina web, com al butlletí de comunicació digital i als diferents perfils es dona molta visibilitat a les dones i es fa un ús del llenguatge inclusiu i no sexista. La visibilitat tant de l'equip de treball com del perfil individual de cadascuna de les sòcies està molt cuidada i es fa un ús generalitzat del femení plural

<sup>147</sup> Eines (en línia): <[www.eines.coop](http://www.eines.coop)>.

<sup>148</sup> Esberla (en línia): <[www.esberla.cat](http://www.esberla.cat)>.

<sup>149</sup> Artijoc (en línia): <[www.artijoc.com](http://www.artijoc.com)>.

<sup>150</sup> Tamaia Viure sense violència (en línia): <[www.tamaia.org](http://www.tamaia.org)>.

<sup>151</sup> Fil a l'agulla (en línia): <[www.filalagulla.org](http://www.filalagulla.org)>.

per referir-s'hi. El fet que la perspectiva de gènere i l'atenció a la diversitat siguin dos dels principals eixos de treball de la cooperativa queda recollit obertament en la seva comunicació corporativa, en l'explicació de la seva proposta metodològica.

Cal dir que **només els projectes cooperatius feministes de la mostra tenen incorporada la perspectiva de gènere a la seva política de comunicació** amb cura especial per la visibilitat de les dones, així com per mostrar i representar figures femenines no estereotipades, i fer un ús del llenguatge no androcèntric. Pensem que **l'estratègia de comunicació i visibilització de les dones en els projectes cooperatius feministes** de la mostra pot representar un **referent a reproduir**.

En sentit contrari, i de manera específica a les cooperatives mixtes, **la presència de les dones és pràcticament nul·la, només són visibles al subapartat de presentació de l'equip professional**. Si bé és cert que l'ús del llenguatge es decanta majoritàriament per la tria de noms col·lectius (el genèric incloent) —nosaltres, col·lectiu, cooperativa, despatx, persones, joves, infants, escoles, instituts—, aquestes formes col·lectives es combinen amb les dobles —usuaris i usuàries, treballadors/es, pares i mares— i amb l'ús del masculí plural (fals genèric) de manera puntual —clients, col·laboradors.

En **l'anàlisi del discurs dels relats**, però, sí que hem identificat un ús habitual del **fals genèric androcèntric** quan les persones parlen de si mateixes, fins i tot en cooperatives formades íntegrament per dones.

Al principi eren dos nois. Em coneixien, em van enganyar, vam enganyar a un quart [membre] perquè s'incorporés. I, després, a l'Ari, l'altra noia, i vam acabar sent cinc. A l'hora de la constitució, hem sigut sempre els cinc i som els cinc qui ho decidim tot. [...] Som d'aquí al Maresme, no del mateix poble, però el fet de viure junts ens facilita molt la presa de decisió.<sup>152</sup>

D'altra banda, hi ha un ús diferenciat del masculí genèric o del femení plural depenent del tema a què s'estigui fent referència. **Es parla en genèric masculí en relació amb el rol clàssic de treballador i professional**.

Els advocats quan estem consolidats professionalment tots arribem a 2,5. No hi ha més proporció d'homes que hagin arribat a aquest nivell.<sup>153</sup>

Som educadors que hem anat fent camí, començant, i ara ens trobem en la tessitura de la direcció, quan les direccions —també a Suara— tenen un ventall molt ampli.<sup>154</sup>

Però, contràriament, es parla en femení plural en referència a les realitats que afecten clarament les dones.

Si totes les de la cooperativa ens agafem els drets de conciliació que tenim, qui tira endavant la cooperativa?<sup>155</sup>

Els *administratius* i *administratives* tenen un nivell 1 de salari i, si assumeixen feines més qualificades, poden arribar a 1,3. Els *tècnics* de grau mitjà tenen el nivell 1,5 i poden arribar al 1,8. Els *advocats* tenim el nivell 2 i, si fem feines de més responsabilitat i de més complexitat, podem arribar al 2,5.<sup>156</sup>

<sup>152</sup> Mariona Zamora, Esberla.

<sup>153</sup> Anna Huertos, Col·lectiu Ronda.

<sup>154</sup> Mont Puig, Suara.

<sup>155</sup> Anna Huertos, Col·lectiu Ronda.

<sup>156</sup> Anna Huertos, Col·lectiu Ronda.

Fins i tot en les cooperatives formades íntegrament per dones, quan es parla del càrrec o rol abstracte, s'usa el masculí genèric, però quan es fa referència a l'experiència personal, es fa servir la forma femenina.

Nosaltres vam tenir un parell d'ajuts per contractar algú els caps de setmana, perquè nosaltres poguéssim tenir caps de setmana un altre cop. I l'experiència, tot i que eren col·legues bàsicament, amics i amigues, va estar bé per una part, perquè d'alguna manera és *guai* poder-li oferir un espai de feina a algú; però acabava sent un contrast molt fort entre els avantatges que tenia el treballador assalariat i els del soci cooperativista. Aleshores nosaltres estàvem mesos sense cobrar i al treballador l'havies de pagar sí o sí.<sup>157</sup>

**Només en les cooperatives feministes** —Tamaia, Fil a l'agulla i Titània-Tascó— **hem identificat un ús del femení plural coherent i sistemàtic que visibilitza i comunica una consciència de gènere transversal**, no només en la seva comunicació corporativa, sinó també en els relats orals.

#### 4.1.3 La xarxa com a canal d'ajuda mútua

L'entorn social que ha vist néixer els projectes cooperatius ha sigut, al mateix temps, punt de trobada i intercanvi entre les noves iniciatives i les experiències més veteranes. Les cooperatives estableixen un vincle solidari i horitzontal d'acompanyament i assessoria en el procés constitutiu, de traspàs de coneixements i recursos i, fins i tot, de facilitació d'espai físic. El relat d'aquesta relació és d'ajudar-se mútuament, tal com apuntàvem al capítol 1 en l'apartat relatiu al suport mutu i les estratègies col·lectives. En el cas de la cooperativa Dones Solidàries Pa'lante, l'ajuda mútua integra també una vocació d'acollida i solidaritat internacionalista.

La major part de les cooperatives estudiades destinen un cert nombre d'hores de l'activitat cooperativa a realitzar tasques orientades a fomentar i recolzar vincles d'aquestes característiques.

Hemos ampliado el concepto clásico de trabajo reproductivo aplicado a nuestra cooperativa. En primer lugar, incluye aquellos espacios de activismo en los que queremos participar —reuniones del Mercado Social, organizar un festival de cine feminista o impulsar un espacio de intercooperación. También, [hemos decidido] implicarnos en proyectos deficitarios que queremos que se sostengan, de los que no valoramos únicamente el retorno económico.<sup>158</sup>

#### 4.1.4 El sentiment de pertinença a un sector

Les cooperatives de la mostra, a banda dels vincles amb el moviment feminista i altres moviments socials que hem explicat, estan associades a diferents estructures organitzatives pròpies del moviment cooperatiu. De fet, vuit dels nou projectes han estat vinculats —o hi estan actualment— a la **Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya** (FCTC),<sup>159</sup> tot i que només un manifesta una participació i dedicació activa en aquest espai.

Nosaltres en diem *activitats exteriors* i, a part de ser un dels requisits per entrar com a soci de la cooperativa [...], ho tenim regulat per nivells d'activitats exteriors: [el] nivell 1, que computa com a horari laboral i dins de

<sup>157</sup> María Casado, Malea.

<sup>158</sup> Andrea García, Pandora Mirabilia.

<sup>159</sup> Segons la Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya, 3.000 empreses en formen part i el 95 % de les cooperatives de treball en què hi ha més de 50 persones treballadores hi estan federades (font: [www.cooperatives-treball.coop](http://www.cooperatives-treball.coop)).

la jornada, [per a] determinades activitats que l'assemblea determina que són tan importants per la cooperativa que mereixen ser d'aquest nivell 1, que seria la Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya.<sup>160</sup>

El Col·lectiu Ronda, a més de participar de la FCTC, té un paper molt actiu a la Fundació Cooperadors de Mataró, on també té previst un temps de dedicació regulat, en què les hores de participació computen el 50 % dins de la jornada laboral.

La **Xarxa d'Economia Solidària**<sup>161</sup> és l'altre espai vinculat al moviment cooperatiu que integra sis de les nou cooperatives de la mostra. La participació d'aquestes a la XES es materialitza en la participació a la Fira d'Economia Solidària de Catalunya (FESC) —en l'organització general de la Fira, muntant tenderol a la mostra d'entitats, dinamitzant taules de debat o organitzant activitats infantils— i en la realització del Balanç Social, l'eina d'autoavaluació per mesurar les aportacions socials, laborals, professionals i ecològiques fetes per les entitats que en són membres.

Ambdós instruments serveixen per generar un sentiment de pertinença i defensar els interessos del sector cooperatiu, tot i que en cas de la XES els objectius van més enllà.

Ens fem més visibles per a la societat, batallem per no quedar recloses en la marginalitat ni ser vistes únicament com a fenomen paliatiu i/o com a subsector subordinat a l'economia mercantil. Ens construïm i ens reivindicuem com a moviment social que es vol ser sector econòmic postcapitalista i que es reivindica com a sector públic social.<sup>162</sup>

La XES i la FESC busquen consolidar-se com

«un àmbit facilitador d'encontres i enxarxaments i un generador d'eines útils per assolir els seus objectius fundacionals, que encara són perfectament vigents. En primer lloc, intercanviar informacions, productes, serveis i valors tot desenvolupant projectes d'intercooperació. I, en segon, difondre la nostra manera alternativa d'entendre l'economia tot consolidant les nostres iniciatives i constituint un nucli econòmic alternatiu».<sup>163</sup>

#### 4.1.5 Convertir la xarxa en una cooperativa

Hi ha una cooperativa de la mostra que té associats tres projectes més. Es tracta de Coop57,<sup>164</sup> la cooperativa de serveis ètics i financers, un instrument al servei del moviment cooperatiu.

[Coop57] és una cooperativa autogestionada per la pròpia base, i els nostres principis s'ajunten als de la banca ètica. [Els valors que ens mouen són:] coherència (els diners s'han de fer servir per l'objecte social que tenim, no per una altra cosa), democràcia, participació, transparència, solidaritat, compatibilitat entre el que és el rendiment social i la sostenibilitat, reflexió i revisió crítica permanent de la nostra actuació i un principi propi del moviment cooperatiu que és la intercooperació.<sup>165</sup>

<sup>160</sup> Anna Huertos, Col·lectiu Ronda.

<sup>161</sup> La XES es va constituir formalment el 2003 i actualment agrupa més de 80 entitats (cooperatives, associacions, fundacions i societats laborals i mercantils) que intenten enfortir l'economia solidària des d'aquesta perspectiva transformadora (font: [www.xes.cat](http://www.xes.cat)).

<sup>162</sup> Jordi Via. «Deu anys teixint alternatives». *Butlletí de la II Fira d'Economia Solidària de Catalunya*. Barcelona: XES, 2013.

<sup>163</sup> Jordi Via. «Deu anys teixint alternatives». *Butlletí de la II Fira d'Economia Solidària de Catalunya*. Barcelona: XES, 2013.

<sup>164</sup> Coop57 compta amb 540 entitats de serveis sòcies i 2.740 socis col·laboradors. Al 2012, l'estalvi recollit va arribar a gairebé 16 milions d'euros i el saldo viu de préstecs concedits va augmentar fins als 9,5 milions (font: *Butlletí informatiu* de Coop57, núm. 24, octubre de 2013).

<sup>165</sup> Rosa Miró, Coop57.



La base social del projecte està organitzada en diferents espais de discussió i presa de decisions com, per exemple, la Comissió Social, on participen les entitats sòcies.

La Comissió Social és qui avalua les entitats que volen ser sòcies i tenir accés als serveis de Coop57: es valora la gestió democràtica, les condicions laborals (equitat quant a sous, càrrecs, llocs de treball i mesures de conciliació), l'impacte social de l'activitat (tant el tipus d'activitat com l'entorn que té al voltant), la sostenibilitat mediambiental i la voluntat o orientació de transformació social del projecte. Estem parlant majoritàriament de projectes d'economia social o solidària. Un projecte de dones —o qui sigui— ha de tenir un contingut específic. Ho dic perquè molts dels projectes on la majoria de participació és de dones són projectes dirigits a serveis a les persones i aquests projectes normalment tenen un alt contingut social.<sup>166</sup>

A banda d'aquesta voluntat de ser un instrument al servei de l'economia solidària, una altra de les particularitats d'aquest projecte és que vol facilitar l'accés al crèdit incorporant la figura de l'avalador solidari o l'avaladora solidària.

Un cop aprovat el préstec, es busquen unes garanties que no tenen res a veure amb les de la banca o les entitats de finançament convencional. No hi ha garanties hipotecàries personals, són mancomunades, solidàries. [...] Potenciem la capillaritat social, que és que poden haver-hi 50 avaladors de 1000 euros cadascun, el que importa és que el projecte sigui un projecte transformador i amb molta base social.<sup>167</sup>

Aquesta figura de l'avalador solidari o l'avaladora solidària —tenint en compte que l'accés al crèdit és una de les principals dificultats i desigualtats que enfronten les dones a l'hora d'impulsar un projecte econòmic— representa una mesura facilitadora i democratitzadora perquè les dones accedeixin a fonts de finançament. Com ja hem dit abans, tot i no tenir cap línia adreçada específicament a finançar projectes feminitzats o feministes, el 2011 Coop57 va posar en funcionament una comissió de gènere per avaluar la situació de les dones a les entitats associades.

## 4.2 Principi d'aprenentatge social

Tot aprofundint en un tema encetat al capítol anterior, volem destacar la naturalesa de doble projecte —econòmic i social— que representen els projectes cooperatius i que, **en les cooperatives feministes, es manifesta de manera específica en la intenció d'incidència en matèria de gènere. Les sòcies treballadores** no només viuen l'experiència de formar part d'una cooperativa com una oportunitat per al creixement i apoderament personals, sinó que també **vehiculen a través de l'activitat professional la voluntat de transformació social.**

Pensamos que nuestros trabajos remunerados son una contribución a la transformación social: como por ejemplo hablar de amor y sexualidad en institutos, que va ligado a la prevención de la violencia de género, o cuestionar los estereotipos de género en lo audiovisual, en los medios de comunicación.<sup>168</sup>

En aquest punt és on s'harmonitzen l'interès personal de les persones sòcies —necessitat de treballar— amb l'interès col·lectiu. És aquí on conflueixen els principis d'aprenentatge personal i social.

Nosaltres ens dediquem tant a escoles com a instituts, claudres, grups de pares i mares, grups de convivència intencional, ens dediquem a la facilitació de conflictes. Nosaltres bevem molt de la metodologia de

<sup>166</sup> Rosa Miró, Coop57.

<sup>167</sup> Rosa Miró, Coop57.

<sup>168</sup> Andrea García, Pandora Mirabilia.

treball de processos i, per nosaltres, és fonamental que el que fem a fora, ho fem dins, perquè ho fem fins, ho podem fer fora.<sup>169</sup>

Nosaltres fem una formació anual que té a veure amb un projecte de comunicació no violenta, que és una manera d'entendre que la manera de comunicar les meves necessitats no sigui cap a tu, sinó que jo tinc la meva necessitat i, a partir d'aquí descobreixo, què hem passa. Aquest any hem decidit realitzar la formació interna.<sup>170</sup>

La metodologia emprada i la intencionalitat amb què les cooperatives solidàries porten a terme les seves activitats i projectes representen un **tret diferencial**, en el qual **no només hi ha una transmissió d'expertesa, sinó una voluntat de generar autonomia**.

No creem dependència sinó autonomia. [...] Tenim coneixement i en som transmissores. El grup possibilita l'autonomia i afavoreix la presa de consciència de les necessitats i desitjos, potencia la capacitat d'autocura, obre punts de vista diferents, perquè s'escolta a tothom (el que diu, el que pensa, les seves emocions...). Compartim la informació, [fet que] possibilita relacions saludables basades en la confiança i el respecte. Nosaltres som transmissores: tenim coneixements, però els compartim, no ens els guardem per tenir poder.<sup>171</sup>

### 4.3 Principi d'arrelament al territori i interès per la comunitat

Els col·lectius neixen i es desenvolupen fruit del context i el territori en què despleguen la seva activitat i construeixen la seva xarxa de contactes. Així, les cooperatives solen identificar-se intensament amb el seu entorn físic i social: es comprometen amb el territori on treballen i amb les persones que hi viuen. **Les cooperatives no només són filles del seu entorn, sinó que la proximitat i l'arrelament els faciliten poder donar respostes a les necessitats generades per l'entorn mateix.**

Nosaltres estem a un casal popular de Vilassar de Mar, perquè hi ha un soci que és soci del casal i ens van posar moltes facilitats per fer-hi activitats. Ens han cedit un espai per treballar-hi i ara estem participant activament de l'espai, de les assemblees, dinamitzant-lo... Amb la voluntat de fer xarxa al territori, volem anar a Premià, perquè n'han obert un altre. És una manera de donar-nos a conèixer, de vincular-nos al territori.<sup>172</sup>

Les cooperatives ubicades a la comarca del Maresme, amb una forta tradició i presència del sector cooperatiu, són les que s'han pronunciat més obertament en aquest aspecte. Volem recordar la participació activa del Col·lectiu Ronda a la Fundació Cooperadors de Mataró explicada anteriorment. Aquestes iniciatives, a través de la xarxa de relacions de proximitat i confiança que troben al seu territori, treballen per donar-se a conèixer, difondre els valors i les pràctiques cooperatives i relacionar-se amb els projectes similars amb què conviuen. L'esforç col·lectiu s'orienta a aconseguir el desenvolupament sostenible de les comunitats.

Aquesta forta identificació entre les cooperatives i l'entorn —entesos el territori i la comunitat com a conceptes indistriables l'un de l'altre— genera un vincle de pertinença i compromís amb el territori on treballen i les persones que hi conviuen, que parteix del veïnatge, de la coneixença i la confiança. Tal com succeeix amb els usos del temps, quan hi ha una forta identificació entre el treball i la vida, existeix un **vincle orgànic territori-comunitat**, hi ha una experiència que trenca amb la separació espacial d'esferes de la vida laboral i la

<sup>169</sup> Sara Carro, Fil a l'agulla.

<sup>170</sup> Noe García, Artijoc.

<sup>171</sup> Pepi Domínguez, Titània-Tascó.

<sup>172</sup> Mariona Zamora, Esberla.

privada. Tal com explica Sara Carro, es trenca la divisió entre el que és privat i el que és públic.

M'agrada estar creant una estructura que permet posar els nostres contactes a dintre. Això exigeix una revisió constant i, a vegades, la cooperativa és una persona més que té el seu sentit de ser. Dintre de Fil a l'agulla, la dicotomia privat-públic té la persiana aixecada o, com a mínim, és un dels nostres objectius. S'han barrejat algunes militàncies que mai no havia considerat com una feina i ara sí, perquè algunes estan remunerades..., això de què és treball i què no. [...] Ens vam adonar que treballar volia dir fer alguna cosa que no t'agrada-va per guanyar diners i, en algunes cooperatives, això s'està transformant i aquesta linealitat entre la meva vida i la meva feina és una poc clara.

## 5. Conclusions

La nostra recerca vol aproximar-se a la situació de les dones i les relacions de gènere a les cooperatives de treball de la província de Barcelona. Per fer-ho hem partit d'una mostra reduïda seleccionada per l'equip de treball, que comprèn diverses cooperatives de la província de Barcelona: les cooperatives de treball mixtes Esberla, Suara i Col·lectiu Ronda i les cooperatives de dones Tamaia Viure sense Violència, Titània-Tascó, Dones Solidàries Pa'lante, Fil a l'agulla, Malea, Artijoc i Eines.

La nostra metodologia de recerca ha optat per tècniques tant quantitatives com qualitatives i participatives. Durant l'any 2013, amb el suport dels ajuntaments del Prat de Llobregat i d'Argentona, vam organitzar grups de discussió amb dones integrants d'aquestes cooperatives. A més, el 15 de juny de 2013 vam organitzar la Jornada «Femení i plural: les dones i les cooperatives», en la qual van participar diverses persones membres d'entitats de finançament ètic i solidari, i de fundacions i entitats públiques dedicades al foment de l'emprenedoria femenina i mixta. També vam realitzar entrevistes en profunditat a integrants de l'entitat de finançament ètic i solidari Coop57 i de la cooperativa de gènere i comunicació Pandora Mirabilia. Per acabar, hem consultat i interpretat dades estadístiques procedents de l'INEM, l'Institut d'Estadística de Catalunya i la Fundació Roca i Galès i d'estudis realitzats per la Confederació Espanyola de Cooperatives de Treball Associat (COCETA), el Balanç Social de la Xarxa d'Economia Solidària i la Fundació Seira.

La nostra hipòtesi de partida és que les estructures organitzatives de l'economia social afavoreixen el desenvolupament professional i econòmic de les dones en igualtat de condicions. Atès que les societats cooperatives es basen en el principi de gestió democràtica, són, a priori, favorables a l'equitat de gènere. Tot i això, dins de la forma jurídica de cooperativa trobem entitats de tall *mercantilitzat* i d'altres de tall *solidari*. És en les entitats que s'encabirien dins del segon tipus on l'equitat de gènere té més possibilitats d'esdevenir real, més que no pas en el primer model que, sovint, replica formes de fer pròpies de l'economia de mercat capitalista, que està assentada en la divisió sexual del treball i altres dinàmiques pròpies de l'organització patriarcal de les societats.

El qüestionament d'una organització social i econòmica que es basa en desigualtats —i en genera—, unes fórmules de capacitació basades en l'aprenentatge compartit i el suport

mutu, l'exercici del lideratge entès com quelcom col·lectiu, la presa de decisions participativa, una pràctica real de democràcia interna o la intercooperació són aspectes cabdals en l'eradicació de la discriminació i les relacions de poder de gènere presents al món econòmic i laboral.

Tot i això, també a les cooperatives que responen a un model *solidari*, se segueixen trobant dinàmiques marcadament de gènere: dificultat de les dones per accedir a càrrecs de responsabilitat, concentració per sexes en determinades tasques i en determinats sectors o persistència de dificultats agreujades per part de col·lectius de dones migrades. D'aquesta manera, podem afirmar que només una mirada de gènere transformadora, integrada activament en la política i en les persones que conformen cada cooperativa, pot garantir aquesta **confluència entre economia solidària i economia feminista**, tot situant el benestar de les persones al centre i, per tant, en el reconeixement de la importància dels processos, materials i immaterials, de cura i atenció a les persones.

D'altra banda, són sobretot **aquelles cooperatives que parteixen d'un discurs feminista explícit i conscient les que més han desenvolupat fórmules de gestió transformadores en l'àmbit del gènere**.

Així, sembla que només la combinació del model solidari amb perspectiva de gènere i la pràctica activa de la igualtat d'oportunitats ens pot conduir a un model d'economia feminista —i, per tant, a un model econòmic i social sostenible des dels àmbits ecològic, comunitari i global—, just per a dones i homes.

Quant a la cura i al sosteniment de la vida —eixos centrals de la reconceptualització feminista de l'economia—, hem trobat **experiències cooperatives que practiquen la cura en un sentit ampli (incloent el sosteniment de la vida), integrant les esferes i la vida personal, laboral i familiar de l'equip de treball i de la comunitat**.

Així, els equips de treball tenen en compte la necessitat d'abordar: la gestió de l'estrès; qüestions relatives a la malaltia i a la mort; l'establiment de ritmes de treball diferenciats per raó de salut, edat, responsabilitats familiars o estudis; l'existència de famílies en diàspora; el sosteniment dels equips de treball a través de processos de negociació, diàleg i aprenentatge compartit; la gestió emocional i la resolució de conflictes, o la reconceptualització, reorganització i rotació de les tasques productives i reproductives al lloc de treball.

El **desplegament i l'aplicació de mesures** coresponsabilitzadores i sostenibles estan molt condicionats per **quatre factors**:

- La **consciència feminista** de les persones que integren la cooperativa, que porta a aproximar-se a la conciliació des de la idea de coresponsabilitat, és a dir, responsabilitat compartida per tot l'equip de treball. Aquesta consciència fa concebre el treball en equip com un exercici col·lectiu d'autodeterminació per impulsar i controlar el projecte econòmic i, alhora, com un espai d'apoderament, que permet la realització personal tot integrant les diferents esferes de la vida i també la construcció d'un espai de seguretat lliure de violència i assetjament.
- L'existència d'una **reflexió explícita al voltant del treball productiu i els usos del temps** en el sistema econòmic capitalista hegemònic.

- El **sector econòmic en què es troben inserides les cooperatives**, que pot limitar o facilitar enormement el repertori de mesures que es poden desplegar i, a més, condiciona la possibilitat d'implementar-les.
- La **mida de les cooperatives**, que determina el marge de maniobra; per exemple, en els microprojectes cooperatius és, en general, molt més bast a causa del grau de coneixença, proximitat i autogestió del temps.

D'altra banda, cal assenyalar la contradicció no resolta entre la dedicació a un projecte que és personal i l'absorció de la totalitat de la vida pel projecte: el que, d'una banda, comporta facilitats per conciliar (capacitat d'autogestió del temps) implica, alhora, la necessitat de fer malabars per compaginar esferes i activitats de la vida. Així, la **potència transformadora que suposa el vincle orgànic** que es dona **entre la vida, el projecte cooperatiu i la comunitat** —sobretot, en microcooperatives de l'economia solidària— topa amb el risc que la cooperativa absorbeixi tal quantitat de temps i energia que dificulti molt la conciliació d'altres esferes.

Tot i això, el projecte cooperatiu —quan presenta aquesta forma orgànica i les persones que l'integren desenvolupen un fort sentiment de pertinença a ell— és generador d'autoestima per a les persones sòcies, ja que els retorna la capacitat d'autoorganització i els permet fer del treball en equip quelcom fonamental i central en l'experiència cooperativa, a través de la riquesa de pensar i enfrontar dificultats conjuntament, tot compartint capacitats i coneixements. Alhora, es generen sentiments de companyonia, pertinença i vincles personals explícits en l'equip. Igualment, la cooperativa permet mancomunar recursos que, de manera individual, serien molt costosos. Sovint, aquesta pràctica grupal no es limita a la cooperativa, sinó que es fa extensiva a altres relacions amb la comunitat: persones, entitats i projectes de l'entorn proper amb qui s'estableix una relació intercooperativa.

Tanmateix, cal dir que, malgrat que les cooperatives no es regeixen pels mateixos règims laborals que la resta de societats laborals i mercantils, pensem que **no s'ha innovat prou en l'àmbit de les cures**. Aquest fet podria deure's a la infravaloració sistèmica del treball reproductiu, però també als costos econòmics d'aplicar certes mesures, que s'han de cobrir mitjançant fons propis de la cooperativa o mitjançant renúncies voluntàries d'hores de treball i sou.

En tot cas, **la hibridació de la cultura feminista amb la filosofia autogestionària i democràtica cooperativista sembla l'estratègia més sòlida i factible per a la creació de projectes econòmics que situïn el sosteniment de la vida al centre**.

En aquest sentit, **aquelles cooperatives que han incorporat visions, pràctiques i estratègies de la teoria i pràctica feministes** per sostenir-se, articular-se i incidir al món de l'economia social, al mercat de treball assalariat i a la societat, **han fet passes molt importants per assolir aquesta hibridació**. Així, aquestes cooperatives han incorporat la perspectiva de gènere a la seva activitat econòmica i a l'organització de la cooperativa; han desplegat estratègies d'incidència en el món de l'economia social, en les administracions i en la societat, i han fomentat el diàleg entre dones cooperativistes i feministes per afavorir avenços fruit de la unió de forces.

Pel fet d'incorporar l'experiència d'intervenció política i social dels feminismes a les seves

apostes econòmiques compartides, aquestes cooperatives sovint **han generat models d'actuació profundament transformadors** en els sectors en què operen (com poden ser el de la salut o el social) partint de l'horitzontalitat de la relació amb les usuàries del seus serveis i l'atenció no directiva ni autoritària.

Aquestes cooperatives utilitzen el suport mutu entre dones, així com els recursos i les xarxes feministes per sostenir-se, i continuen nodrint-se del moviment. En aquest sentit, **el model solidari cooperatiu i l'economia feminista conflueixen plenament en el fet de situar el suport mutu i les xarxes comunitàries com un pilar fonamental sobre el qual se sostenen.**

**Aquestes xarxes suporten un pes encara més gran en els projectes engegats per dones migrades:** la comunitat d'origen esdevé el motor de les iniciatives cooperatives, un suport bàsic material i emocional en el procés d'arrelament a la societat d'acollida (tant al territori com a la comunitat). És important recordar que les dones migrades que engeguen cooperatives sovint s'ubiquen en els sectors i les categories laborals que el mercat de treball els assigna tradicionalment —treball domèstic i de cura a les persones—, fet que mostra com **en l'àmbit cooperatiu i de l'economia social es repliquen tendències de l'economia convencional.** Tot i això, l'economia cooperativa suposa **certs avantatges que contribueixen a pal·liar la discriminació**, com ara el control sobre les condicions de treball (sou, horaris, etc.), la definició del tipus de serveis que ofereixen i la incidència en la valoració social que aquests tenen.

En general, però, per no replicar tendències del mercat convencional, els relats de les cooperativistes ens mostren que una reformulació profunda de les relacions de gènere passa per **abordar les relacions de poder com a eix bàsic que travessa els projectes, l'economia, la política i la societat en general**, és a dir, com a palanca bàsica per analitzar i transformar aquestes esferes.

D'aquesta manera, trobem relats de dones cooperativistes que, a través de la pràctica diària, treballen fent present la perspectiva de gènere i adopten estratègies conscients per apoderar-se com a subjectes generant espais comunitaris, socials, polítics i econòmics propis. Això no obstant, també trobem altres cooperativistes que tenen reticències a percebre les desigualtats estructurals de gènere que travessen i estructuren els diversos espais socials, entre ells les cooperatives en si. És per això que **una economia cooperativa solidària i feminista requereix d'un treball actiu de sensibilització** que faciliti la detecció i l'anàlisi de les desigualtats de gènere presents a l'economia i a l'àmbit laboral.

Aquest llarg camí de transformació de l'economia patriarcal i capitalista en una economia feminista i solidària també requereix **d'estratègies d'incidència i de pedagogia** a través de la creació d'associacions, comissions de dones i de gènere als espais cooperatius i de l'economia social, la negociació i la pressió en la promulgació de lleis i polítiques públiques o la formació ocupacional i professional. Malauradament, en aquests espais d'incidència i formació segueix cridant l'atenció la minsa presència i implicació dels homes.

**Les aliances són també un aspecte clau a través del qual l'economia cooperativa solidària pot contribuir a l'eradicació de les desigualtats de gènere.** Així, per exemple, davant l'escandalosa discriminació que les dones pateixen en l'accés al crèdit —agreujada

per la retirada de fonts de finançament públic i la morositat de les administracions en el pagament de serveis prestats— les entitats financeres ètiques esdevenen una peça fonamental en el sosteniment de molts projectes cooperatius de dones, tot i que n'hi ha moltes que no compten amb una política específica de gènere.

Finalment, els **principis cooperatius d'intercooperació, aprenentatge social, arrelament al territori i interès per la comunitat —sumats a la gestió democràtica— fan d'aquest model econòmic** no tan sols una alternativa que afavoreix el treball femení, sinó, sobretot, **una alternativa econòmica de transformació social.**

Així, en les cooperatives solidàries, **les xarxes de persones, relacions i territoris** que envolten els projectes **són la base de l'activitat econòmica**, en tant que conformen un canal d'intercanvi d'experiències i aprenentatges i, alhora, són un actiu per produir contactes i oportunitats, que es poden gestionar, combinar i multiplicar entre si per enfortir la comunitat i l'entorn del projecte econòmic. Al mateix temps, **l'entorn social és el destinatari de la voluntat d'incidència i transformació social** que les cooperatives despleguen mitjançant la seva activitat.

**La intercooperació** —vinclen entre cooperatives, grups i xarxes que els permet compartir recursos i coneixements i plantejar-se objectius més amplis que individualment els serien inabastables—, **la voluntat d'incidència política** del moviment cooperativista en l'àmbit del treball, **la proximitat i l'arrelament** —que faciliten tant nodrir-se de l'entorn com donar respostes a les necessitats que generen— o **la voluntat transformadora** a través de l'educació **són valors plenament compartits amb l'economia feminista.** Així, per exemple, un tret diferencial dels «mestratges» feministes —la voluntat de generar autonomia més enllà de la transmissió d'expertesa— és també un tret característic dels vincles intercooperatius i del treball dels projectes solidaris basats en l'interès de la comunitat.

La **configuració d'una identitat cooperativa**, el reconeixement d'una **genealogia política** en què s'emmarca l'activitat econòmica, així com la **voluntat d'incidència i transformació social, es manifesten explícitament** en les cooperatives de l'economia solidària. De la mateixa manera, **els projectes cooperatius feministes incorporen la perspectiva de gènere a la seva política de comunicació**, tot visibilitzant la presència de dones al projecte, representant figures femenines d'una manera no estereotipada i fent un ús no androcèntric del llenguatge. En sentit contrari, i de manera específica a les cooperatives mixtes, la presència de les dones a les eines comunicatives és pràcticament nul·la i són visibles únicament al subapartat de presentació de l'equip professional. D'aquesta manera, cal que les cooperatives —mixtes i no mixtes— assumeixin, tal com ho fan en relació amb la visibilització d'un model econòmic alternatiu, la **responsabilitat de comunicar-se d'una manera feminista per tal d'afavorir la transformació social de les relacions de gènere.**

Arribat aquest moment, com a punt i a part —que no final— d'aquesta recerca, només ens queda tornar a repetir que **les sinergies entre l'economia solidària i l'economia feminista ofereixen un terreny fèrtil per a la construcció d'un model social i econòmic més just i sostenible**, en què la discriminació —contra les dones, però també contra molts altres col·lectius minoritzats— sigui eradicada i la igualtat d'oportunitats esdevingui igualtat subs-

tancial. Això requereix, però, d'un treball conscient perquè ambdós moviments s'impregnin de l'experiència i els coneixements acumulats, els intercanviïn i es fusionin.

En el document de síntesi que segueix s'aporten propostes i recomanacions per al món local, així com recursos útils.





**Diputació  
Barcelona**

| Àrea d'Atenció a les Persones

**Gerència de Serveis d'Igualtat i Ciutadania**

Passeig de la Vall d'Hebron, 171

Recinte Mundet - Edifici Migjorn, 4a planta

08035 Barcelona

Telèfon 934 049 003

Fax 934 049 126



**Mancomunitat  
de Catalunya**

1914 2014